

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1965

HISTORIA UNIVERSITATIS
CAROLINAE PRAGENSIS

Sborník příspěvků k dějinám University Karlovy

TOMUS VI FASC. 2

UNIVERSITA KARLOVA - PRAHA

PŘÍRODOVĚDEC TADEÁŠ HAENKE A POČÁTKY ČESKÉHO NOVODOBÉHO ZÁJMU O LATINSKOU AMERIKU

EL NATURALISTA TADEO HAENKE Y LOS COMIENZOS DEL INTERÉS
PRO AMÉRICA LATINA POR PARTE DE LOS CIENTÍFICOS DE BOHEMIA
EN LOS TIEMPOS MODERNOS

JOSEF HAUBELT - JOSEF POLIŠENSKÝ

Zvýšený zájem o minulost i současnost Latinské Ameriky, jakož i pozornost, již se dnes těší dějiny přírodních věd, vedly k oživení zájmu o život a dílo přírodovědce a cestovatele Tadeáše Haenkeho (1761—1817). Nelze bohužel říci, že by zatímni výsledky tohoto zájmu přinášely obohacení starších vědomostí o muže, jenž hrál významnou úlohu v počátcích našich moderních přírodních věd i zájmu střední Evropy o Latinskou Ameriku.¹

Při tom jde o muže, jehož „přesná a ostrovtipná pozorování“ vysoce ocenil deset let před jeho smrtí (1807) nikdo menší než Alexander von Humboldt², o muže, jehož činnost sledovaly módní vídeňské magaziny, jehož práce vedle jihoamerických časopisů, jež mohl znát Humboldt, nikoliv však evropské publikum, popularizoval z Paříže Félix d'Azara, a jehož životopis byl rovněž ještě za jeho života podnětem ke studii J. W. Ridlera.³ Ridler měl zjevně k dispozici rodinnou kroniku, založenou Tadeášovým otcem Eliášem a znal asi také Tadeášův životopis, o který se někdy počátkem 20. let pokusil jeho bratr Josef.⁴ Ridler shromažďoval zjevně materiál k rozsáhlejší práci o Haenkeovi, mj. ze spisů Královské české společnosti nauk, zdá se však, že práci nedokončil.⁵

¹ O. Dorazil, *Objevitelé nových světů*. Praha 1959, s. 160—162. — R. Kettner, Tadeáš Haenke. *Vesmír* 40/1961, s. 370—374. — I. Klášterský, Dvousetleté narozeniny Tadeáše Haenkeho. *Živa* 9/1961, s. 164—166. — O. Jirečková - M. Klášterský, Nejstarší české spisy o Latinské Americe. *Dějiny a současnost* 1962/9, s. 30—32.

² Alex. von Humboldt, *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen nebst einem Naturgemälde der Tropenländer*. Tübingen-Paris 1807, s. 50 ad.

³ *Neue Annalen der Literatur der österreichischen Kaisertums*. Wien II/1808, s. 198—206. — Felix d'Azara, *Voyages dans l'Amérique Méridionale*. T. I, Paris 1809, s. 28 ad. (Introduction à l'histoire de la province de Cochabamba...). — *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. Wien 1811. — J. W. Ridler, Thaddäus Haenke: In: *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* Bd. 4. Wien 1814, s. 162 ad. Srv. též rukopisnou kopii tohoto pojednání v Hantschevých poznámkách k dějinám obchodu se sklem ve fondu RA Kinský-Sloup, StA Děčín.

⁴ *Biographie*, rukopisné poznámky Jos. Haenkeho, fond Th. X. F. Haenke, sing. II/1, f. 31—33v, OA Děčín.

⁵ *Universitätsbibliothek Wien Král. čes. společnosti nauk*, 19. VI. 1829, fond Král. česká společnost nauk (dále jen KČSN-/1829/12), Archiv Čs. akademie věd v Praze (dále jen A ČSAV).

Podobné prameny, nadto ještě zbytky korespondence Tadeáše Haenkeho s rodinou, měl roku 1825 k dispozici Kašpar Sternberg, když v předmluvě k popisu Tadeášových botanických sbírek v publikaci nazvané **Reliquiae Hankeanae** načrtl první vědecké popsání jeho života a díla.⁶ Sternbergova biografie se stala nadlouho jediným pramenem informací pro další popularizační články o muži, jehož známost se zatím šířila v západní Evropě, hlavně publikováním jeho pamětních spisů o jeho jihoamerické nové vlasti.⁷

V Čechách se o Haenkeho starali zejména jeho užší krajané. Nezdá se, že studium regionálního historika Stelziga přineslo konkrétní výsledky, zato pamětní spis místního nadučitele Gustava Kny byl vydán roku 1885 v rámci Haenkeových oslav, v jejichž rámci byla Haenkeovi v Chřibské (Kreibitz) odhalena na rodném domě pamětní deska. Toto místní bádání, bohužel od samého svého vzniku otrávené jedem lokálního patriotismu a německo-liberálního nacionalismu, přineslo nejcenější výsledky v málo známých studiích J. Siebera o vztahu severo-českého cestovatele k místním obchodním firmám, které dodávaly sklo až do Latinské Ameriky.⁸

Od konce 19. století začali se o Tadeáše Haenkeho zajímat i historikové Latinské Ameriky. Byli to především „regionální“ badatelé z Bolívie, Argentiny a Peru, kterým šlo o Haenkeho jakožto raného badatele a pozorovatele těchto oblastí,⁹ dále latinskoameričtí historikové německého původu, jimž šlo někdy nekriticky o oslavu svého soukmenovce,¹⁰ konečně pak argentinští a chilští historikové, kteří

⁶ Korespondenci Musea s Haenkeovou rodinou z 10. II. a 3. IX. 1825 otiskl **Fr. Khol**, Tadeáš Haenke, jeho život, dílo a listy ze zámořských krajín. V Praze 1911 (dále jen Khol), registry na s. 87. Srv. (**Casp. de Sternberg**), Reliquiae Hankeanae, seu Descriptiones... et insulis Philippinis et Marianis collegit Thaddaeus Haenke... Redigit et in ordinem digessit C. B. Presl, Praeae, 1830, 1831, I–II. Praefatio (z roku 1825), p. I–XV.

⁷ **J. G. Sommer**, Taschenbuch zur Verbreitung geographischer Kenntnisse. Praha 1827, s. 237 ad. (něm. překlad biografie Sternbergovy). – **W. Parish**, On the Southern Affluents of the River Amazon (překlad Haenkeova memoranda z 1799), The Journal of the Royal Geographical Society, London 1835, s. 90–99.

⁸ Materiál k bibliografii T. Haenkeho ve fondu Haenke, OA Děčín, sign. IV. a 1–4 (zejména G. Kny), IV. b 1–3 (Stelzig, E. Strache a oslavy roku 1885), IV. c 1–3 (korespondence s prof. J. Stoklasou a pražskou Uranii). Tamtéž i trocha obrazového materiálu. – **J. Sieber**, Geschichte der Stadt Haida. N. Bor 1913, s. 119–120. – **Týž**, Dr. Thaddäus Haenke (1761–1817), seine Beziehungen zur Haidaer Firma Hiecke, Rautenstrauch, Zincke und Komp., die Schicksale seiner Sammlungen. In: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, Č. Lipa 1915, s. 127 ad., 210 ad.

⁹ **M. V. Ballivian - P. Kramer**, Tadeo Haenke, escritos precedidos de algunos apuntes para su biografía. La Paz 1898. – **P. Groussac**, Noticia de vida y trabajos científicos de Tadeo Haenke. In: Anales de la Biblioteca, Buenos Aires 1900.

¹⁰ **Guillermo Schulz**, Tadeo Haenke: Viaje por el Virreinato del Río de La Plata. In: Boletín de la Sociedad Argentina de Estudios Geográficos, Buenos Aires 1944. – **Gualterio Looser**, La Descripción del Reyno de Chile atribuida a Tadeo Haenke. Santiago, Chile 1944. – **Týž**, Los documentos de la expedición Malaspina relativos a Chile y el naturalista Tadeo Haenke. Revista Universitaria (Santiago Chile) XLIII/1958. – **Carlos Henckel**, Las Actividades del Naturalista Tadeo Haenke en la Expedición de Malaspina. Concepción de Chile 1957.

studovali otázku Haenkeova podílu na počátcích těžby chilského ledku.¹¹ Tato poslední otázka zaujala také českého chemika Julia Stoklasu, který se roku 1930 zasloužil o Haenkeho oslavy, organizované Československou zemědělskou akademií.¹² Je příznačné, že tato chvályhodná snaha vyvolala tehdy v Haenkeově rodišti podezření a nevoli. Anachronistické promítání národnostních rozporů 20. století zpět do století 18. vedlo až k tomu, že Tadeáš Haenke byl v zastaralé a nevědecké biografii Jos. Kühnela roku 1939 prohlášen za čestného „Sudetoněmce“ a jeho osud byl málem připisován na vrub českým nacionalistům.¹³ Je ovšem nutno poznamenat, že propagandistická práce Kühnelova byla kritizována i německými vážnými badateli, zejména zasloužilým autorem řady přírodovědně orientovaných článků, vydaných v letech 1938–1949; Josefem Gicklhornem.¹⁴ Zhruba ve stejné době zdůraznil význam Haenkeho jakožto průkopníka jihoamerického výzkumu a praktického přírodovědce ve svých **Dějínách Iberské Ameriky Otto Quelle**.¹⁵

České publikum (bohužel jenom české) bylo o Haenkeovi zpraveno střízlivou a solidní monografií **Fr. Khola**, doprovázenou edicí Haenkeovy korespondence z tehdejších sbírek knihovny Národního musea v Praze a z **Biografie**, složené Josefem Haenkem a uložené tehdy v Chřibské u Německého politicko-osvětového

¹¹ **P. Arata**, Observaciones críticas sobre unos Manuscritos de Tadeo Haenke, existentes en la Biblioteca Nacional. La Biblioteca, Buenos Aires 1890. Srv. tamtéž **P. Groussac**, Noticia de vida y trabajos... (srv. pozn. ⁹).

¹² Srv. zprávu o oslavách, na kterých přednášel J. Stoklasa, Věstník Čsl. akademie zemědělské, r. 6/7, s. 699 ad. Týž psal o Haenkeovi v čas. **Chile**, Nr. 19, Hamburk 1930. Srv. jeho korespondenci s Chřibskou, fond Haenke, sign. IV. c 3, OA Děčín.

¹³ **Josef Kühnel**, Thaddaeus Haenke. Leben und Leistung eines sudetendeutschen Naturforschers. N. Bor 1939. Srv. zejména s. 7, 8 – v 2. vydání z 1960 „sudetoněmecká“ terminologie byla zmírněna nebo vypuštěna.

¹⁴ **Josef Gicklhorn**, Würdigung für Thaddäus Haenke. In: Deutschtum im Ausland 1939/5. – **Týž**, Vom ärztlichen Wirken des sudetendeutschen Naturforschers Thaddäus Haenke (1761–1817) in Südamerika. In: Sudhoffs Archiv für die Geschichte der Medizin und Naturwissenschaften, Bd. 32/1939, s. 284–290. – **Týž**, Thaddäus Haenkes Rolle in der Geschichte des Chilesalpeters und der Chilesalpeterindustrie. Sudhoffs Archiv... Bd. 32/1940, s. 337–370. – **Týž**, Eine geschichtlich beachtenswerte balneologische Studie Haenkes. In: Der Balneologe, 1940, s. 107–114. – **Týž**, Neue Gesichtspunkte und Grundlagen zur Wertung von Taddäus Haenke als Botaniker und seiner Stellung in der Geschichte der Botanik. In: Beihefte zum Botanischen Zentralblatt, Bd. IX, Dresden 1940. – **Týž**, Zur geschichtlichen und kulturpolitischen Wertung des Wirkens von Thaddäus Haenke in Südamerika. In: Deutsche Kultur und Leben der Völker, Bd. XVI, München 1941. **Týž**, Th. Haenkes pharmazeutischen Wirken. Oesterreichische Apotheker Zeitung, Wien 3/1949. – **Josef Gicklhorn-René Gicklhorn**, Haenkes Denkschrift über die freie Schifffahrt am Madeira und Amazonas als erster Plan zur wirtschaftlichen Erschliessung der Montaña der Anden. Geogr. Gesellschaft, Wien 1941. – **Týž**, Deutsche Arbeit bei der bergmännischen Erschliessung der Vicekönigreiche Peru und La Plata vor Alexander von Humboldt. In: Mitteilungen der Geogr. Gesellschaft in Hamburg, Bd. XLVIII, Hamburg 1944. – **René Gicklhorn**, Thaddäus Haenke und seine historische Wertung. In: Forschung und Fortschritte, Berlin 1938. – **Týž**, Zur Klärung irrthümlicher Angaben über Haenkes Reisen in den Jahren 1793–1795. In: Lotos Praha 1938. – **Týž**, Thaddäus Haenke über Volkswirtschaft und Staatshaushalt Chiles 1773–1795. In: Ibero-Amerikanische Rundschau, Hamburg, 5/1939.

¹⁵ **Otto Quelle**, Geschichte von Iberoamerika. In: Die Grösse Weltgeschichte, Bd. 15, Leipzig 1942, zvl. s. 138, 196.

spolku (Deutsch-politischer Fortbildungsverein in Kreibitz).¹⁶ České registry Kholovy přeložil zpět do němčiny Josef Kühnel, což znamená, že německé originály ani v Praze, ani v Chřibské neměl v rukou.

Na tom se nic nezměnilo ani v druhém, rozšířeném vydání Kühnelovy práce, k němuž došlo roku 1960. Nově přidal Kühnel řadu převážně popisných, chybami zatížených kapitol, pojednávajících o Haenkeových pracích z doby jeho latinsko-amerických pobytů.¹⁷ Cena jeho snaživé, ale vědecky nevyhovující práce spočívá nejspíše v informacích o těžko dostupné produkci latinskoamerické, věnované v posledních letech především Haenkeovým pracím, dochovaným v rukopise, a italských a španělských pracích, věnovaných osudům Malaspinovy výpravy, s níž Haenke jel kolem břehů Tichého oceánu.¹⁸ Kühnelova nekritická práce vyšla jako příspěvek k oslavám Humboldtovým. V řadě prací, věnovaných v letech 1959—60 Alexandrovi von Humboldt bylo opravdu vzpomenuáno i jeho českého (boemio) předchůdce a současníka. Nelze bohužel říci, že by tyto práce byly prosty omylů.¹⁹

Není možno považovat za šťastné, že biografie Tadeáše Haenkeho jsou od samého začátku buď dílem přírodovědců nebo ne odborných historiků, sledujících zájmy genealogické, lokálně historické nebo nacionalistické. Odstrašujícím příkladem je především poslední práce Kühnelova, která roku 1939²⁰ zdůrazňovala „sudetoněmectví“ Tadeáše Haenkeho, kdežto roku 1960 představuje jeho působení na americké půdě bezmála jako dílo německého apoštola evropské kultury, jehož blahodárná činnost byla umožněna spoluprací jeho krajanů, severočeských obchodníků se sklem.²¹ Stejně rozhodně je třeba odmítnout fantastické výmysly, kterými ve snaze přiblížit Haenkeho dnešku vyplňují mezery v našich vědomostech autoři populárně vědeckých pořadů.²²

¹⁶ Fr. Khol, Tadeáš Haenke (srv. pozn. ⁶), s. 4—5.

¹⁷ Josef Kühnel, Thaddaeus Haenke. Leben und Wirken eines Forschers. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 9, München 1960, kapitoly XI—XXI.

¹⁸ Jde o italské práce Emmy Bona z let 1927 a 1931 o Malaspinovi, a španělské A. J. Barreiro, La Expedición de A. Alejandro Malaspina 1789—1795, Madrid 1923; H. R. Ratto, La Expedición de Malaspina, Buenos Aires 1945. V našich knihovnách je jenom José Bustamante, Relación de las navegaciones que executó separadamente la corbeta de Atrevida... los años 1789—1794 (Madrid), 1868. Deník Malaspinovy výpravy je podle Kühnela (vyd. z 1960, s. 155) chován pod názvem: J. Malaspina - J. Bustamante y Guerra, Viaje científico y político a la América Meridional a las costas del Mar Pacífico y a las Islas Marianas y Filipinas v leningradském Central. gosudarstven. archivu voennomorskogo flota.

¹⁹ Gerh. Harig (ed.), Alexander von Humboldt. Leipzig-Jena 1959, srv. zejména s. 109 a 112 (!). — Hanno Beck, Alexander von Humboldt, Bd. I—II, Wiesbaden 1959, 1960.

²⁰ Josef Kühnel, Thaddaeus Haenke. N. Bor 1939, zvl. s. 6—7: Der Druck dieses Buches erfolgte zur Zeit der Eingliederung des Sudetengaus in das Grossdeutsche Reich, poučné je srovnání verzí z roku 1939—1960.

²¹ Josef Kühnel, Thaddaeus Haenke, München 1960 (dále jen: Kühnel, protože jen na druhé vydání jsou odkazy), srv. rozpory mezi nacionalistickým tónem předmluvy (s. 7 ad.) a střídavým výkladem na s. 145 ad.

²² Srv. I. J. Mansvet, Bílý náčelník. Medailónek vědce Tadea Haenkeho. Čsl. rozhlas, 8. 4. 1963.

Význam Tadeáše Haenkeho spočívá dnes nejspíše (1) v jeho podílu na rozvoji přírodních věd v Čechách a ve střední Evropě vůbec, (2) v jeho průkopnickém díle amerikanistickém. Abychom porozuměli prvnému i druhému, musíme se ovšem pokusit především o shrnutí toho, co dnes víme o jeho životě. Na rozdíl od starších autorů jsme si dnes vědomi toho, že význam jednotlivce je souměřitelný pouze s potřebami společnosti, z níž vyšel a na jejíž problémy ve svém díle reagoval. Proto je zapotřebí přehodnotit Haenkeův vztah k prostředí, z něhož vyšel, v němž rostl a působil.

I

První otázkou, kterou musíme zodpovědět, je ovšem dotaz, zda máme k dispozici dost pramenů, abychom mohli spravedlivě posoudit Haenkeho činnost doma i v zámoří.

Prameny, tj. svědectví o činnosti Tadeáše Haenkeho, můžeme rozdělit do dvou skupin. Do první patří vše, co se dochovalo z jeho vědeckých prací. Do druhé patří prameny úřední i neúřední povahy, které vznikly z činnosti institucí, s nimiž byl Haenke ve styku.

Ve srovnání s pramennou základnou studie Kholovy z roku 1911 můžeme konstatovat, že dnes máme k dispozici pramenů nepochybně více a že jejich škála je širší. Dochovaly se nám všechny kusy korespondence, které roku 1825 Haenkovi příbuzní odevzdali Národnímu museu v Praze, a k nim přibyly někdy cenné materiály Kholovy.²³ Chybějí tzv. chřibské opisy, přepsané Josefem Haenkem do jeho **Biografie**, jež měl Khol k dispozici. Khol bez velkých potíží zjistil, že opisy nejsou spolehlivé, že listy od 1791 Josef Haenke „vylepšoval“, a mohl bez obtíží zjistit také jeho prameny těchto interpelací. Je pravděpodobné, že tyto spisy zmizely už před rokem 1939, protože je Kühnel již neměl k dispozici.²⁴ Zachovala se však ze sbírek bývalého muzea v Chřibské tzv. **Pozůstalost T. P. X. Haenkeho**, která obsahuje rukopisnou rodinnou kroniku, vedenou od 2. pol. 18. století,²⁵ něco originálů a konceptů rodinných dokumentů²⁶ a konečně dvojí rukopisnou sbírku výtahů a opisů z korespondence Tadeáše Haenkeho.²⁷ Korespon-

²³ Originály a fotokopie rodinné korespondence Tadeáše Haenkeho, jak je použil Fr. Khol, jsou nyní ve fondu: Varia v Liter. archivu Nár. musea v Praze (dále jen LANM). Tamtéž je pod signaturou 17 D 19 sbírka Haenkeana, pocházející od Kholy.

²⁴ Srv. Fr. Khol, op. cit., s. 4 ad.

²⁵ Stammbuch der Hänkischen Familie in Kreybitz (asi od 1775), sign. I b 1, OA Děčín.

²⁶ Dekret Král. české společnosti nauk z 23. XII. 1789, I a 1, OA Děčín; rodinná korespondence a zápisy tamtéž I b 2—3.

²⁷ Auszüge aus den Briefen des Herrn Thaddäus Haenke... in Bezug auf seine Reisen, als auch die gefährvolle Reise selbst betreffend, fol. 1—41, sign. II/I, OA Děčín. Pokračování rodinné kroniky I b 1 s opisy a výtahy dopisů, z doby kol. 1817, fol. 173—200 vedli Eliáš a Josef Haenkeovi, sign. II/2, OA Děčín.

dence T. Haenkeho s přáteli, zejména s Ign. Bornem, která podle zpráv byla rozsáhlá, se zatím neobjevila.²⁸ Zlomky korespondence s pražskými přáteli otiskl Khol.

Haenkeovy spisy z pražského a vídeňského období byly dosud známy jenom potud, pokud byly tištěny. Jsou však namnoze zachovány v rukopisné formě v registratuře v Královské české společnosti nauk v dnešním Archivu Čs. akademie věd v Praze. Tato registratura obsahuje prameny k vědeckému růstu mladého vědce, a obohacuje tak chudé zmínky, které jsou dnes v Archivu University Karlovy. Z Haenkeových prací z jeho amerického období byly zatím moderním způsobem publikovány právě práce, které mají povahu sborníků (**Descripción del Perú, Descripción de Chile**) a mohou tudíž z Haenkeova pera pocházet jenom částečně.²⁹ Ostatní práce jsou u nás těžko dostupné, protože jsou rozptýleny v podobě pamětních spisů po iberoamerických archivech. Aspoň částečně jejich podobu podává práce Kühnelova v posledním vydání. Její dokumentační část ukazuje, že heuristické možnosti v oblasti, kde Haenke naposled působil, nejsou zjevně dosud vyčerpány. Málo využitým dosud pramenem jsou konečně registry obchodní firmy Hiecke, Rautenstrauch, Zincke, s jejímiž zástupci v Cádizu byl Tadeáš Haenke ve spojení. Tyto prameny nám umožňují přezkoušení Kühnelovy teze o pomoci, které se údajně Haenkeovi ze strany těchto jeho krajanů dostalo.³⁰

Můžeme tedy uzavřít, že přes zjevné mezery je pramenná základna pro studium Haenkeova života a díla dostatečně bohatá.

Podle shodné zprávy rodinné kroniky a matriky narodil se Tadeáš Peregrinus Xaverius Haenke 5. prosince 1761 jako syn absolvovaného filosofa a právníka Eliáše Haenkeho, místního rychtáře a rolníka v severočeském městečku Chříbská (Kreibitz). Chříbská byla poddanským městem na panství Česká Kamenice, v oblasti, jejíž německé obyvatelstvo se vedle zemědělství živilo plátenictvím, soukenictvím a sklářstvím.³¹ Rodina Haenkeových patřila k místní honoraci; jedním z jeho kmotrů byl purkmistr. Starší sestra Tadeášova Maria Anna se roku 1775 provdala za Jana Kašpara Bienerta, obchodníka se sklem, který tehdy působil v Cádizu a později ve španělské Cartageně. Od roku 1775 do její smrti 1811, měla tedy rodina Haenkeových úzký vztah ke španělské jazykové oblasti.³² Tadeášova

²⁸ O nich jsou zmínky v II/1, fol. 40; II/2 fol. 192, OA Děčín.

²⁹ Kühnel (s. 176) cituje podle Archivo Boliviano **Colección de documentos relativos a la Historia de Ballivián y Roxas**, Haenkeho rukopisy ve sbírce Matelinares, tomo 53 v Histor. archivu madridské Academia de Historia a fasc. Add. 17671 v Brits. Museu v Londýně, k tomu je nutno připočíst rukopisy v Biblioteca Nacional v Buenos Aires, Archivo Nacional v Limě a archivu madridského Museo Naval.

³⁰ Zbytky této registry se zachovaly ve fondu RA Sloup-Kinský, I. Wirtschaftliche und industrielle Sachen, StA Děčín.

³¹ Stambuch, k 12. IV. 1756, datu narození Marie Anny, tamtéž.

matka měla bratra, M. Eschlera, který byl farářem ve vsi Robicích (Hrobitsch). U něho ztrávil Tadeáš počátkem 70. let tři léta, on to také byl, jenž mu opatřil místo ve Svatováclavském semináři, vedeném jezuitou na pražském Starém Městě.

Zprávy z těchto let, dochované v rodinné tradici, nejsou ani jasné, ani spolehlivé. Je však zjevné, že jezuité si nezískali valnou přízeň svého malého zpěváčka-stipendisty – jako si ji nezískali ani u šlechtického stipendisty Jana Jeníka z Bratřic, jenž popsal barvitě léta svého pobytu v semináři.³³ Protože universitní matriky roku 1945 vymizely, nejsme valně informováni ani o počátcích Tadeášova studia na universitě. Dvouleté filosofické studium (1780–1782) dokončil koncem července 1782 zkouškami z matematiky u profesorů Tesánka a Vydry³⁴ a dosáhl tak hodnosti magistra svob. umění. Po odchodu ze semináře vydělával si Haenke na živobytí pravděpodobně jako domácí učitel u šlechtické rodiny Goltzů.³⁵

Od roku 1782 studoval Haenke medicinu, stále více však inklinoval k přírodním vědám, která ostatně byly v módě i mezi členy pražské aristokracie. V březnu 1784 upoutal na sebe „*medicinae studiosus Haenke*“ pozornost pražské veřejnosti, když s pomocí svého učitele, profesora lékařství, botaniky a chemie J. G. Mikana (1743–1813) sestrojil podle vzoru montgolfiér balón a vykonal s ním úspěšné pokusy.³⁶ Mikan pocházel rovněž ze severních Čech, z České Lípy, a působil řadu let v Lázních Teplicích. Byl ředitelem pražské botanické zahrady a v létě 1785 prováděl inspekci venkovských lékáren, při čemž do doprovázel Haenke jako pomocník, jenž měl sbírat pro botanickou zahradu rostliny a semena.³⁷ Ohlasy těchto cest se zachovaly jednak v listech, zasílaných rodičům, jednak v prvních pracích literárních. Ve dnech 14.–24. srpna 1785 vykonal Haenke botanický průzkum v oblasti tehdejšího rakovnického a berounského kraje, o němž podal pak písemnou zprávu Královské české učené společnosti, jejíž přední člen, K. E. Fürstenberg, pán na Křivoklátě, patřil k jeho podporovatelům.³⁸ V září pobyl u Goltzů v Mašově v západních Čechách a před zahájením studijního roku ještě vykonal další průzkum v povodí Sázavy. 10. prosince 1785 přednášel mladý botanik členům Královské učené společnosti o výsledcích své cesty Rakovnickem a Berounskem a získal si tak velké uznání, že jeho **Deník** byl

³³ Srv. Jan Jeník z Bratřic, Z mých pamětí, vydal J. Polišínský, Praha 1947, s. 19 ad.: Vzpomínky na studium u jezuitů.

³⁴ Tentamen II... Anno 1782 Julio 26 Pragae... (per) Thaddaeum Haenke... Archiv University Karlovy v Praze (dále jen AUK), tisk je též v rodinné kronice I b 1, u fol. 33. Disertaci Haenkeovu, A 72 B 14, No. 7 v AUK se nepodařilo najít.

³⁵ Haenke rodičům, 12. VIII. 1785, Praha, čes. regest, Fr. Khol, s. 49.

³⁶ K. k. Prager Oberpostamtzeitung z 2. III. 1784, s. 182, Varia, LANM.

³⁷ T. Haenke rodičům, 12. III. 1785, Praha, čes. regest, Fr. Khol, s. 49.

³⁸ (T. Haenke), Tagenbuch einer Botanischen Reise in einigen Bezirken des Rakonitzer und Berauner Kreises. Im Augustmonath 1785... von Thaddaeus Haenke (!) Arzneybflissener. 20 fol. Fond Král. česká spol. nauk (dále jen: KČSN, A ČSAV), Archiv Čsl. Akademie věd v Praze, rkps. 20. – T. Haenke rodičům, 1. X. 1785, Praga, čes. regest, Khol, s. 49.

následujícího roku vydán v pojednáních (Abhandlungen) Společnosti.³⁹

Tato jeho první publikovaná práce pravděpodobně zlepšila dočasně jeho finanční situaci. I nadále závisel na podpoře rodiny, která ho ovšem tlačila, aby dokončil svá protahující se studia. Poukazy na další publikační činnost a výzva, aby mu otec a bratr pomohli i při sbírání kalendáře české květeny mu jistou pomoc přece jenom zajistily. V březnu 1786 složil Haenke nějaké zkoušky, dostal stipendium a připravoval svoje **Callendarium Florae**.⁴⁰ Plicní onemocnění ho donutilo k přerušení práce a ke čtrnáctidennímu pobytu u rodičů v Chřibské, kde dále botanizoval a odtud se vrátil v druhé polovině června zpět do Prahy.⁴¹

V Praze se dověděl, že byl Král. českou společností vybrán, aby spolu s Frant. J. Gerstnerem (pozdějším profesorem), abbé Gruberem (dosti známým osvícencem) a Janem Jiráskem (později montanistou, činným v Salzburgu) provedl komplexní přírodovědný průzkum Krkonoš. Šlo o pokus o napodobení průzkumu, jak jej pro Alpy organizoval Ženevan de Saussure. Ani tehdy Haenke nezklamal. Zdá se, že získal především další přízeň Fürstenbergovu, zato se rozešel se svým dosavadním učitelem, profesorem Mikanem a rozhodl se, že svá studia dokončí na universitě ve Vídni.⁴² Zprávu o cestě do Krkonoš předložil Haenke v předběžné formě již 9. září 1786 a byl požádán, aby spolu se svými druhy výsledky cesty zpracoval v publikaci, která ovšem vyšla tiskem teprve roku 1791.⁴³

Koncem září 1786 odejel Haenke do Vídně, kde mu jeho pražští příznivci získali přímluvce v tehdy ještě velmi vlivném rádcí Marie Terezie a Josefa II., Josefovi von Sonnenfelsovi (1732—1817).⁴⁴ Slíbené stipendium nebylo však přes přímluvy pražských přátel (vedle pražského lékaře dr. J. Mayera (1754—1817) patřil k nim Ign. Born) i usilování předsedy studijní komise Sonnenfelsa i Gerharda van Swieteny nedostačující, a tak byl Haenke nucen znova žádat rodiče o výpomoc.⁴⁵ Z jeho dopisů vyplývá, že mu noví vídeňští příznivci otevřeli dvěře k vynikajícímu představiteli vídeňské lékařské školy, prof. Maximilianu Stollovi

³⁹ Zápis o Haenkeově přednášce (srv. pozn. ³⁸), 10. XII. 1785, KČSN 1785/58, 59, A ČSAV. T. Haenke, Tagebuch einer botanischen Reise im Rakonitzer und Berauner Kreise. Abhandlungen der Königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, I/2, s. 31. Srv. J. Wagner, Obecný rejstřík ke spisům Král. čes. společnosti nauk 1784—1884. Praha 1884.

⁴⁰ T. Haenke otcí, II. 1786, Praha, něm. orig. LANM, čes. regist. s. 49. – T. Haenke rodičům, 3. V. 1786, Praha, čes. regist. **Khol**, s. 49—50.

⁴¹ T. Haenke rodičům, 26. VI. 1786, Praha, čes. regist. **Khol**, s. 50.

⁴² T. Haenke rodičům, 1. VII. a 26. VIII. 1786, Praha, čes. registry **Khol**, s. 50.

⁴³ Note: Auf die Reise von Prag nach Riesengebirge, 9. IX. 1786 něm. orig., KČSN 54, A ČSAV. Beobachtungen auf Reisen nach dem Riesengebirge, von Johann Jirasek, Abbé Gruber, Thadaeus Haenke, Franz Gerster... von der Königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Dresden 1791. Knihovna KČSN 4 E 26, A ČSAV. Od Haenkeho pocházejí s. 31—159.

⁴⁴ T. Haenke rodičům, 2. IX. a 19. X. 1786, Wien, čes. regist. **Khol**, s. 50; T. Haenke rodičům, 19. X. 1786, Wien, čes. regist. **Khol**, s. 51. Srv. o Sonnenfelsovi naposled: R. A. Kann, A Study In Austrian Intellectual History. From Late Baroque to Romanticism. New York bd., o Sonnenfelsovi s. 146—259.

⁴⁵ T. Haenke rodičům, 28. XI. 1786, čes. regist. **Khol**, s. 51.

(1742—1787), nástupci a pokračovateli Leidenského Antona de Haena, povoláného Swietenem do Vídně a dalšími Nizozemci, a profesorovi N. J. Jacquinovi (1727 až 1817, rovněž povolánému do Vídně na katedru botaniky a chemie Swietenem). V tomto prostředí dokončil Haenke svoje **Callendarium Florae**, které předložil Královské učené společnosti.⁴⁶

Zdá se, že 12. května 1787 byl Haenke v Praze, protože v zápise Král. učené společnosti je zapsáno, že přednesl toho dne svoji přednášku o české květeně, a že jeho **Callendarium** bylo zařazeno do Pojednání⁴⁷ Za jeho práci o Krkonoších mu byla Společností slíbena odměna. Důležitější však bylo, že prof. Jacquin se Haenkeho opravdu ujal (bylo to tím závažnější, že tehdy zemřel prof. Stoll i Fürstenberg), a umožnil mu první botanické exkurze do vídeňského okolí.⁴⁸ Pod Jacquinovým dozorem dokončil Haenke svoji zprávu o průzkumu v Krkonoších a mohl se už pochlubit, že mu Jacquin slíbil, že do jednoho-dvou let mu na císařský náklad umožní cestu do zámoří. Z dopisů, které posílal domů a do Prahy svému příteli Fr. A. Spielmannovi (1754—1813), vychovateli u Clam-Gallasů a naposledy děkanovi v Liberci, vysvítá, že Jacquin měl na mysli Forsterovu výpravu, podniknutou v ruských službách.⁴⁹ S pomocí přátel z Královské učené společnosti, jak výslovně vzpomíná v dopise z 23. září 1787, podnikl Haenke v létě 1787 čtyřdenní cestu do alpských oblastí ve Štýrsku a Korutansku.⁵⁰ Studium botaniky ho ovšem i nadále odvádělo od studií medicinských, k malé radosti rodiny, která naléhala, aby dokončil studia. Také naděje na účast na ruské výpravě se na jaře 1788 rozplynula. Jistým ziskem naopak byla badatelská cesta, kterou v létě podnikl s hrabětem K. H. J. Sickingenem (1737—1791) do Alp ve Štýrsku, Korutansku, Tyrolsku a Salzbursku, jejíž výsledky byly téhož roku publikovány.⁵¹ Pravděpodobně z iniciativy Jacquinovy začal zároveň Haenke pracovat na novém vydání Linného díla **Genera plantarum**. Počátkem dubna 1789 byla práce na této edici již skoro hotova a Tadeáš psal, znova pln nadějí, že se má stát profesorem botaniky na universitách v Budíně (Buda) nebo ve Vilně, ale že má také naději,

⁴⁶ T. Haenke rodičům, 26. II. a 24. III. 1787, Wien, čes. registry **Khol**, s. 51.

⁴⁷ Záznam o přednášce T. Haenkeho a rozhodnutí vydat jeho Český kalendář květin, 12. V. 1787, Praha, KČSN 1787/12, 13, A ČSAV. Thad. Haenke, Blumenkalender für Böhmen, Praha, Abhandlungen I/3, 1787, s. 94 ad.

⁴⁸ T. Haenke rodičům, 20. VI. a 26. VII. 1787, Wien, čes. registry, **Khol**, s. 51—52.

⁴⁹ T. Haenke Fr. Spielmannovi, 18. IX. 1787, Wien, něm. opis, Varia LANM, II/1 1; II/2 fol. 171v OA Děčín, čes. regist. **Khol**, s. 52.

⁵⁰ T. Haenke rodičům, 23. IX. 1787. Wien, něm. opis. II/2, II/2 fol. 181 v OA Děčín, čes. regist. **Khol**, s. 52. Otištěno ve **Vaterländ. Blätter... 1811**, srv. Kühnel, s. 191—192.

⁵¹ T. Haenke rodičům, 5. V. 1788, Wien, čes. reg. **Khol**, s. 52; týž prof. Jacquinovi, 30. VII. 1788, Judenburg, něm. otiskl. **Khol**, s. 53. srv. Haenkeho: Observationes botanicae in Bohemia, Austria, Styria, Carinthia, Tyrol, Hungaria facta; in: Collectanea austriaca ac botanicam, chemiam et historiam spectantia, Vol. II, pp. 1—96, Vindobonae 1788, ed. N. Jacquin.

T. Haenke rodičům, 28. XI. 1788, Wien, něm. opis II/1 3, II/2 fol. 181—182, OA Děčín, čes. regist. **Khol**, s. 53.

že se jako botanik bude moci zúčastnit výpravy, připravované ve Španělsku pod vedením Malaspinovým do oblastí Tichého oceánu.⁵²

Na sklonku svého pobytu ve Vídni jeví se nám takto Tadeáš Haenke jako nadaný botanik, odchovanec pražské vysoké školy a mladistvý spolupracovník Královské učené společnosti, s níž nepřerušil styky ani ve Vídni. V Praze, ve sbírce botanika Ph. M. Opize, syna literáta a osvícence, později dokonce „jakobína“ J. F. Opize, s nímž se jistě seznámil jako s tajemníkem Fürstenbergovým, skončily i některé rukopisné záznamy z Tadeášových cest do Alp.⁵³ Královská učená společnost také Haenkeho zvolila na své schůzi 23. prosince 1789 svým mimořádným členem.⁵⁴ Svůj titul překládal později Haenke celkem správně do španělštiny jako „Académico“, a tento titul nesou i jeho poslední dvě práce z pobytu doma, krkonošská relace i 8. vydání díla Linnéova.⁵⁵

Přímůlva předního člena Královské učené společnosti Ign. Borna rozhodla ostatně v červnu 1789 také o Haenkeově účasti na španělské výpravě Malaspinově. Návrh na udělení podpory, která by Haenkeovi umožnila účast, podal Gerard van Swieten a Josef II. návrh schválil s podmínkou, že Haenke se zaváže, že se vrátí do vlasti. S Jacquinem (a Bornem) doporučenými odborníky (montanisty A. Z. Helmem a Nordenflychtem) nemělo totiž Rakousko nejlepší zkušenosti – přešli do španělských služeb a odmítali se vrátit. Kancléř Václav Kaunitz-Rietberg i místokancléř Kobenzl (oba pravděpodobně na přímůlvu Sonnenfelsovu a Bornovu) doporučili Haenkeho péči rakouských vyslanců v Paříži a Madridě.⁵⁶ 26. června 1789 vyjel Haenke z Vídne, přes Mnichov a Strasbourg dorazil do Francie a projel Paříži jenom několik dní (asi 4. července) před útokem revolučních davů na Bastillu. Den po pádu Bastilly, 15. července 1789, dorazil přes Bordeaux do pohraničního Bayonne.⁵⁷ 20. července dorazil do Madridu, který se mu nelíbil. Španělsko se mu jevílo jako zaostalá země, plná pověr a Haenke, který se příteli Spielmannovi svěřoval s tím, že se „musí tvářit katolicky“, netoužil po tom, v zemi

⁵² T. Haenke rodičům, 2. IV. 1789, Wien něm. opis II/1 4, II/2 fol. 183 v OA Děčín; čes. regest **Khol**, s. 63.

⁵³ O J. F. Opizovi srv. disertaci **R. Herbstové**, Ideologie Francouzské revoluce v díle J. F. Opize, Praha 1952 a **E. Kraus**, Johann Ferdinand Opiz, Autobiografie, Praha 1909. O osvícenské ideologii v Čechách naposled **K. Mejdřícká**, Čechy a francouzská revoluce, Praha 1959.

⁵⁴ Návrh na zvolení T. Haenkeho mimoř. členem KČSN tamtéž, 1789/11 k 23. XII. 1789. Viz originál dekretu z 23. XII. 1789 v OA Děčín, I al. Viz též zprávu v rubrice Gelehrte Nachrichten pražského časopisu Prager Hauptpostamtzeitung No. 2, 4. I. 1790. Opisy v OA Děčín II/1 10, II/2 fol. 183v.

⁵⁵ Caroli a Linné... Genera Plantarum, Editio VIII, Vol. I, ed. **Thad. Haenke**... Pragensis sodali, Wien 1791. OA Děčín, III. 1.

⁵⁶ Dokumenty z 16. VI.—24. VI. 1789 (Aus Spanien, Aus Frankreich,) z Haus-, Hof- und Staatarchivu (Oesterreichisches Staatsarchiv, Wien), uveřejnil **Kühnel**, s. 257—260.

⁵⁷ T. Haenke abbé Spielmannovi, 29. VI. a 14. VII. 1789, München, Bayonne, něm. opisy II/2 1, II/2 3 OA Děčín, Varia LANM, čes. reg. **Khol**, s. 53—54.

T. Haenke rodičům, 1. VII. a 15. VII. Strasbourg, Bayonne, něm. orig. Varia LANM, něm. opisy OA Děčín II/1 5, II/2 2, II/1 6, II/2 4, čes. regest **Khol**, s. 54.

se usadit.⁵⁸ Teprve 25. července bylo o jeho účasti na Malaspinově výpravě rozhodnuto. Rakouský vyslanec Kageneck, informovaný Jacquinem, a sardinský vyslanec Marchese Graneri, informovaný Bornem, se přimluvili u ministra námořnictví, Bailly de Valdése, aby se směl účastnit cesty. S tím projevil španělský král souhlas, s podmínkou, že Haenke vstoupí do španělských služeb jako **botánico y naturalista** s ročním platem 24.000 realů a celým zaopatřením.⁵⁹ Španělské rozpaky byly pochopitelné, vždyť výprava, vedená fregatním kapitánem Alesandrem Malaspinou di Mulazzo (1754—1810), měla za úkol zjistit přírodní bohatství a cenu španělských zámořských držav.⁶⁰ Ve stopách Angličana Cooka, Forstera aj. měl Malaspina prozkoumat málo známé pláně Tichého oceánu, jeho vědečtí spolupracovníci, geograf a astronom Antonio Pineda, mineralog Federico Mothes a zoolog a botanik Luis Née a nyní i Haenke si však především měli všimnout praktické ceny koloniálních držav.

Haenkeovy obtíže však ještě zdaleka nebyly u konce. Z Madridu odejel 26. července 1789, do Cádizu dorazil asi v noci z 30. na 31., aby zjistil, že obě korvety, **Descubierta** a **Atrevida** už předchozího dne odpluly. A tak asi ve stejné době, kdy pražská veřejnost se především díky Tadeášovým přátelům, Spielmannovi a lékaři A. Preysslrovi, dovídala o Tadeášově cestě, čekal tento v Cádizu na další příkazy z Madridu.⁶¹ Teprve asi 19. srpna odeplul Haenke na palubě lodi **Nuestra Señora del Buen Viaje** k břehům Jižní Ameriky. Podle rozkazu z Madridu měl se pokusit stihnout výpravu v Buenos Aires, a kdyby se mu to nepodařilo, vydat se za ní do Peru napříč pevninou po souši. V Cádizu, kde se zdržoval v domě novoborské firmy Hiecke, Rautenstrauch, Zincke, obchodující se sklem, nechal u J. W. Hieckeho dluh 254 stříbrných realů, který měl zaplatit z Ameriky.⁶²

Ani tím však nebyly potíže u konce. **Panna Maria dobré cesty** narazila 23. listopadu 1789 v ústí La Plata na mělčinu a následujícího dne byla zničena. Haenke ze svého majetku nezachránil skoro nic. Protože Malaspina stejně už

⁵⁸ T. Haenke „bratru Spielmannovi“ 21. VII. 1789, Madrid, něm. opis, Varia LANM, II/2 fol. 168—168 v OA Děčín, čes. regest, **Khol**, s. 55. T. Haenke rodičům, 22. VII. 1789, Madrid, něm. opisy OA Děčín, II/1 7, II/2 fol. 168v, čes. regest **Khol**, s. 55.

⁵⁹ Ministr mariny Valdes Malaspinovi, 25. VII. 1789, Madrid, šp., Archivo del Museo Naval, Madrid, vydal **Kühnel**, s. 261. Vyslanec Kageneck kancléři Kaunitz-Rietbergovi, 27. VII. 1789, Madrid, něm., Haus-Hof u. Staatsarchiv Wien, Aus Spanien 150, vydal **Kühnel**, s. 257—258.

⁶⁰ Viz sub voce Malaspino di Mulazzo, Alessandro (1754—1810). **Enciclopedia Italiana**, a literatura u pozn. 18.

⁶¹ T. Haenke rodičům, 16. VIII. 1789, Cádiz, něm. orig. Varia LANM, opisy OA Děčín, II/1 8, II/2 fol. 170v, čes. regest **Khol**, s. 55—56. – Týž A. Preysslrovi v Praze, 18. VIII. 1789, Cádiz, něm. orig. Varia LANM, OA Děčín II/1 9, čes. regest **Khol**, s. 56. Srv. Prager Oberpostamtzeitung, Nr. 77, 78, 24. a 27. IX. 1789, opis OA Děčín, II/2 fol. 174—176. Týž časopis z 4. I. 1790. Nr. 2, tamtéž, II/1 10. – V OA Děčín, II/2 fol. 167v - 170 jsou opisy dopisů abbé Spielmanna a J. A. Hieckeho Eliášovi Haenkeovi ze srpna až října 1789.

⁶² J. W. Hiecke J. A. Hieckeovi v N. Boru, 25. VIII. 1789, Cádiz, něm. opis OA Děčín II/1 10, fol. 13v—14. J. A. Hiecke Eliášovi Haenkeovi v Chřibské, 26. IX. 1789, N. Bor, něm. orig. Varia LANM, opis II/12 fol. 172, čes. regest **Khol**, s. 56.

v polovině listopadu odeplul, zdržel se Haenke skoro měsíc v Montevideu, a celou jednu bednu nasbíraných rostlin poslal do Cádiz Hieckeově firmě.⁶³ Z Montevidea, hlavního města stejnojmenné gubernatury, odejel Haenke do Buenos Aires, které bylo sídlem místokrálovství La Plata, založeného teprve 1776. Místokrál – gen. kapitán přijal člena Malaspinovy výpravy dobře a poskytl mu zálohu na další cestu.⁶⁴ Na tu se vydal 24. února 1790, nikoliv však směrem na Tucumán a Horní Peru do Limy, nýbrž přes Mendozu (tam byl 20. března 1790)⁶⁵ a Kordillery do Santiaga de Chile, kde 2. dubna 1790 zastihl Malaspinu a zaujal konečně své místo ve výpravě.⁶⁶ 8. dubna vstoupil ve Valparaiso na palubu korvety **Descubierta**, s níž vyplul v druhé polovině dubna podél pobřeží k severu. Na chilském pobřeží navštívili Coquimbo, Copiapó a Arica a koncem května byli v Callao. V červnu podnikl Haenke cestu k pramenům řeky Marañón a k břehům řeky Huallaga, jež sledoval až k místu, odkud, jak se mu zdálo, jsou řeky splavné. Po návratu do sídla místokrálovství, do Limy, odeslal Haenke neméně než 15 beden nasbíraných rostlin španělské vládě a několik na adresu Hieckeova obchodního domu v Cádiz.⁶⁷

20. září 1790 odejely korvety z Callao směrem na Trujillo, v jehož okolí mohl Haenke spatřit rozvaliny z doby Inků, a Guayaquil. Odtud Haenke vykonal řadu exkurzí do okolí a navštívil Quito. Koncem října odplula výprava do oblasti Panamské šije, v jejímž prostoru Haenke opět sbíral exponáty pro španělské sbírky. Podél guatemalského pobřeží dorazily korvety 2. února 1791 do mexického přístavu Acapulco.⁶⁸ Zde zůstala **Descubierta** (**Atrevida** plula dál do přístavu San Blas) až do konce dubna, a její vědecký personál se zabýval průzkumem okolí. Haenke spolu s lodním lékařem Francesco Floresem zkoumali klimatické podmínky přístavu, proslulého epidemiemi. Počátkem května 1791 odepluly obě korvety znova společně k severu, podle svědectví Humboldtova proto, aby zjistily, zda existuje úžina, která by spojovala Tichý oceán se severním Atlantikem. Ma-

⁶³ T. Haenke firmě Hiecke, Zincke a spol. v Cádiz, 7. XII. 1789, Montevideo, něm. opis Varia LANM a OA Děčín II/1 10, II/2 fol. 185v, otiskl **Khol**, s. 56–57. – Týž rodičům, 30. I. 1790, Buenos Aires, něm. orig. Varia LANM, opisy II/1, II/2 fol. 186v, otiskl **Khol**, s. 57–59. – Zprávy o ztroskotání došly do Chřibské v dubnu 1790, srv. komentář asi Eliáše Haenkeho, OA Děčín II/2 fol. 185–185v.

⁶⁴ N. Arredondo Malaspinovi, 19. II. a 10. III. 1790, Buenos Aires, šp. text z madridského Museo Naval, MS 278 fol. 64, MS 279 fol. 8, 10 otiskl Kühnel, s. 261–264.

⁶⁵ T. Haenke rodičům, 20. III. 1790, Mendoza, čes. regest **Khol**, s. 59.

⁶⁶ T. Haenke prof. Jacquinovi, 5. VI. 1790, Lima, něm. opis Varia LANM, OA Děčín II/1 12, II/2 fol. 188–190, otištěno ve Wiener Zeitung, 23. II. 1791, **Khol**, s. 59–60. – Ministr Valdés Malaspinovi, San Lorenzo, 2. X. 1790, šp. text z Museo Naval, Madrid, MS 278, fol. 84, otiskl Kühnel, s. 261.

⁶⁷ T. Haenke Bornovi, 12. IX. 1790, Lima, něm. opis LANM, 18 B 7, OA Děčín II/1 13, II/2 fol. 190, srv. **Khol**, s. 61–62. – Týž rodičům, 15. IX. 1790, Lima, něm. opis OA Děčín II/1 14, II/2 fol. 194. srv. **Khol**, s. 62. – Týž firmě Hiecke, Zincke & Co, Cádiz, 15. IX. 1790, Lima, něm. opis OA Děčín II/2 fol. 192v–194.

⁶⁸ T. Haenke rodičům, 24. II. 1791, Acapulco, něm. opis srv. **Khol**, s. 63.

laspina se dostal až k jižnímu cípu Aljašky, k Montague-Isles a Bering's Bay, předpokládanou úžinu ovšem nenašel. Obrátil se proto k jihu a 13. srpna zakotvil v Nootka Sound a plul dále k jihu podél kalifornského pobřeží k Monterey a Gualdupe. Zde se korvety opět od sebe oddělily a **Descubierta** dorazila počátkem října 1790 do přístavu San Blas.⁶⁹

Ze San Blas dostal se Haenke se svou lodí do Acapulca, odkud se někdy koncem listopadu vypravil do hlavního města, Mexika. Ani zde nenašel zprávy od příbuzných, zato se zde sešel s krajany, odborníky v hornictví. Mexický montanista Fausto d'Elhuyar, který svého času studoval na montánní akademii v Banské Štiavnici, se ve Vídni oženil s členkou Haenkeovi známé rodiny Raabů, s níž se zde tento nyní sešel.⁷⁰

21. prosince 1791 nastoupila Malaspinova výprava další cestu, napříč Tichým oceánem směrem na Filipiny. V únoru 1792 se lodi zdržely u ostrova Guam ve skupině Marián, 27. března 1792 zakotvily před hlavním městem Filipin, Manilou. Spolu s Luisem Née a Franciskem Vianou cestoval Haenke po dva měsíce po ostrově Luzonu. Nezdravé podnebí si vyžádalo v řadách členů výpravy oběti; mezi nimi byl i velitel přírodovědného štábu, zoolog Antonio Pineda. Haenke složil latinský náhrobní nápis, první toho druhu na Filipínách, a jeho péče o Pinedu byla zachycena i kreslířem Juanem Ravenetem. Z Manily napsal Tadeáš dopis Hieckově firmě do Cádiz, v němž projevoval starost o svoje sbírky, poslané z Limy a objednával si hudební nástroje pianoforte a harmoniku. Počítal tehdy s tím, že za 18 měsíců bude moci pozdravit svého švagra Bienerta v Cartageně.⁷¹

Nevíme přesně, zda korvety dodržely kurs, který v tomto dopise Haenke udával pro zpáteční cestu napříč Tichým oceánem. Když se Malaspina vrátil s **Atrevidou** z Číny, vypluly obě korvety k pobřeží ostrova Mindanao, dále k severnímu pobřeží dnešního Západního Irianu (Nové Guineji), podél Nových Hebrid a Nové Kaledonie až do zátoky Dusky-Bay na jižní části Nového Zélandu. 12. března 1793 zakotvily obě lodi na pobřeží Austrálie v Sydney-Cove, kde se zdržely celý jeden měsíc. Haenke odtud poslal dopis o své činnosti proslulému botanikovi první výpravy Cookovy, Josephu Banksovi (1744–1822).⁷²

⁶⁹ T. Haenke rodičům, 15. X. 1791, na palubě **Descubierty**, něm. opis, srv. **Khol**, s. 64. – Týž MUDr. J. Mayerovi v Praze, 10. X. 1791, na palubě **Descubierty**, něm. opis, srv. **Khol**, s. 63. – Týž firmě Hiecke, Zincke & Co, v Cádiz, 10. X. 1791, San Blas, něm. opis LANM, OA Děčín II/1 15, II/2 fol. 195, srv. **Khol**, s. 63–64.

⁷⁰ Místokrál Revilla Malaspinovi, 8. XI. 1791, Mexiko, šp. text z Museo Naval, Madrid, MS 280. fol. 109 otiskl Kühnel, s. 264. – T. Haenke rodičům, 19. XII. 1791, Acapulco, něm. originál v LANM, něm. opisy (liší se od sebe, některé jsou porušené!) OA Děčín II/1 15, II/2 fol. 196v, srv. **Khol**, s. 7–10, 64–66. – T. Haenke firmě Hiecke, Zincke & Co v Cádiz, 20. XII. 1791, Acapulco, něm. opisy v LANM, OA Děčín II/2 fol. 196 (špatné datování!). Srv. **Khol**, s. 66.

⁷¹ Relace o cestě do Ilocos, 15. IV.–28. VI. 1792, šp. text z Museo Naval, Madrid, Philippinas, sign. 312 p. 68, otiskl Kühnel, s. 79–80. – T. Haenke firmě Hiecke, Zincke & Co, 15. XI. 1792, Manila, něm. opis LANM a OA Děčín, II/1 27, II/2 fol. 198, srv. **Khol**, s. 68–69.

⁷² T. Haenke Josephu Banksovi, 15. IV. 1793, Sydney Cove, lat. text otiskl podle Dr. A. Platta z Lipska Kühnel, s. 216–219.

Korvety se ještě zastavily u břehů ostrova Vavao, v souostroví Tonga, odkud odpluly počátkem června 1793. Kolem Tahiti se korvety dostaly 23. července 1793 do přístavu Callao, kde se zdržely plné tři měsíce. Když zvedly kotvy, aby se podél břehů Chile a kolem Ohňové země a La Platy dostaly zpět do Španělska, nebyl Haenke již na jejich palubě. V září 1793 rozhodl totiž Malaspina, že vědeckí členové výpravy, přírodovědci Haenke, Née, Bauzá a Espinosa nepojedou kolem pevniny, nýbrž do Buenos Aires či Montevidea budou cestovat napříč pevninou. Haenke se vydal na cestu přes Horní Peru, ostatní tři se vydali na cestu až z Chile.⁷³ Haenke dostal za úkol cestovat do Buenos Aires přes Huancavelica, Cuzco a Potosí a konat při tom studia botanická, ale také zoologická a mineralogická, tak aby do Buenos Aires dorazil někdy v říjnu nebo v listopadu 1794.⁷⁴

Podle listu, který poslal Malaspinovi z Cuzco 6. února 1794, postupoval nejdříve opravdu podle instrukcí. Vyrázil z Limy v oblasti u Yauli a Jauja překročil Kordillery a v polovině října byl již v doprovodu barona Nordenflychta, rakouského montanisty, kdysi doporučeného Španělům Jacquinem a Bornem, v důlní oblasti Huancavelica. Po její prohlídce a po provedení různých měření dostal se koncem roku 1793 do Cuzca. Zde studoval přírodní poměry v oblasti kolem Cambaya a Caylloma.⁷⁵ Koncem února 1794 skončil průzkum kolem jezera Titicaca u města Puno a přes Arequipu překročil velehorskou oblast a dosáhl až chilského přístavu Quilloa. Odtud se však vrátil do Arequipy, v jejímž okolí prozkoumal horké minerální prameny u Yura a vystoupil na 5000 metrů vysoký vulkán Misti. V Arequipě navrhl zrušení hřbitova ve městě, k pohoršení nějakých nevědomých jeptišek, ale s pochvalou místního intendanta. V dopise, který Malaspinovi poslal 6. dubna z Arequipy, soudil Haenke ještě optimisticky, že se mu podaří přes La Paz a provincie Mojos a Chiquitos a intendantury Potosí, Tucumán a Cuyo dorazit do podzimu do Montevidea.⁷⁶

Ve skutečnosti nebyl ovšem ani na palubě korvet, když 21. září 1794 dorazily zpět do Cádiz, ba ani se do té doby nedostal na atlantické pobřeží.⁷⁷ V srpnu

⁷³ Fr. de Paula Sant Malaspinovi, 25. X. 1793, Potosí (doporučení pro Haenkeho z 10. IX.), šp. text z Museo Naval MS 279, fol. 1 12, otiskl Kühnel, s. 265.

⁷⁴ N. Arredondo Malaspinovi, 26. XI. 1793, Buenos Aires, šp. text z Museo Naval MS 279, fol. 68, otiskl Kühnel, s. 265, srv. tamtéž s. 154.

⁷⁵ Tadeo Haenke Malaspinovi, 6. II. 1794, Cuzco, šp. text z Museo Naval, sign. 316 MS Papeles varios, t. III, p. 141, otiskl Kühnel, 2. 220—223.

⁷⁶ Haenke Malaspinovi, 6. IV. 1794, Arequipa, šp. text z Museo Naval, sign. 316, Papeles varios, t. IV, p. 56 otiskl Kühnel, s. 223—226. Je proto falsem dopis Haenkeho rodičům, datovaný IV. 1794, San Miguel de Tucumán, údajně podle opisu Jos. Haenkeho otištěný u Khol, s. 70 a Kühnela, s. 226—229. – V této době asi vznikla práce: Descripción y análisis de las aguas de Yura, hecho por el naturalista-botánico Don Tadeo Haenke, ot. *Telegrafo-Mercantil*, 1801—1802 přetisk 1915, srv. Kühnel, s. 118—121. Tamtéž, s. 81 srv. zmínku o nedochované práci: Observación sobre el volcán de Arequipa.

⁷⁷ Zmínka o příjezdu Descubierty do Cádiz, 21. IX. 1794, OA Děčín II/2 fol. 200. – Firma Hiecke, Zincke & Co, v Cádiz El Haenkemu, 23. IX. a 5. XII. 1794, Cádiz, něm. opisy LANM, OA II/1 18, 19—II/2 fol. 200, srv. Khol, s. 69—70.

1794 byl teprve v La Paz, odtud však v září podnikl cestu do indiánské oblasti Mojos, kde se záhy dostal do konfliktu se správcem gubernie, Miguelem Zamorou. Ve svém listu, poslaném z Reyes Zamorovi, žádal ho Haenke důrazně o pomoc k další cestě do oblasti Chiquitos a jejího hlavního města, Santa Cruz de la Sierra.⁷⁸ Když prozkoumal zlaté doly u Tipuani, vydal se do Los Reyes dolů po řece Bení, dále prozkoumal poříčí Yacu, až po její soutok s řekou Mamoré, a teprve v listopadu 1794 dorazil do Santa Cruz de la Sierra. Odtud se přes město Chuquisaca (dnes Sucre) dostal v květnu 1795 do Potosí, kde ho intendant Francisco de Paula Sant pověřil badatelskými úkoly. Šlo o montanistická zkoumání, chemický rozbor vody v Chuquisaca a soli v oblasti Chiquitos. Roku 1796 byl znova v Potosí a odtud se odebral znova k severu, do vysočiny Horního Peru, do intendantury Cochabamba, která se pak stala až do jeho smrti jeho domovem.⁷⁹

Jaké důvody ho přiměly k tak důkladné změně životních plánů? Je jisté, že se v Cochabambě neusadil proti vůli španělských úřadů. Naopak, je zjevné, že jeho vztah k intendantovi v Cochabambě, jímž byl Francisco de Viedma, byl zjevně přátelský. Je pravděpodobné, že se s ním Haenke seznámil už v Santa Cruz, jejíž popis a mapku Viedma pořídil. Nejpravděpodobnější vysvětlení poskytuje však asi skutečnost, že Malaspina, oslavovaný koncem roku 1794 po návratu ze své cesty, upadl již na podzim roku 1795 v nemilost, byl zatčen a zůstal ve vězení až do roku 1803.⁸⁰ Práce, podniknutá do té doby na zpracování výsledků cesty, byla zastavena, sbírky zmizely v madridských muzeích, shromážděné rukopisné elaboráty v knihovně madridské botanické zahrady. Jenom část materiálu se dostala ze Španělska ve 30. letech 19. století do Londýna, kde v knihovně Britského muzea zůstaly do dneška dva konvoluty, které zjevně patřily k materiálu, připravovanému pro chystaný popis přírodního bohatství španělských držav v Americe.⁸¹ Z tohoto materiálu byly vydány *Popis Peru* a *Popis království Chile*, které mohly být dílem Haenkeho jenom zčásti.

Další část Haenkeho činnosti se zachovala v pamětních spisech a rešerších, která zpracovával pro španělská úřední místa. První z nich je relace o misiích

⁷⁸ T. Haenke guvernérovi provincie Mojos Miguelu Zamorovi, 1794, Reyes, šp. text z Archivo Nacional Boliviano, Colección Gabriel René Moreno, Archivo de Mojos y Chiquitos, otiskl Kühnel, s. 234—235.

⁷⁹ Srv. Kühnel, s. 57—58.

⁸⁰ Srv. Kühnel, s. 52—53 a pozn.

⁸¹ Materiál z Malaspinovy výpravy je jednak v knihovně Botanické zahrady v Madridě, a to ve sbírkách Consejo superior de investigaciones científicas tamtéž (Kühnel, s. 84), jednak ve dvou konvolutech Britského muzea v Londýně: MS Add. 17591 obsahuje 32 map jižní Ameriky, z toho 5 je podepsáno T. Haenkem a jedna má jeho jméno v titulu (sdělení prof. L. W. Forstera z Cambridge); MS Add. 17592 obsahuje různé materiály, z nichž žádný nenese Haenkeovo jméno, ale z nichž byly mu připsány a publikovány: *Descripción del Perú* (Lima 1901), *Descripción del Reyno de Chile* (Santiago de Chile 1942, vydal Augus. Edwards), *Viaje por de Virreinato del Río de La Plata* (Buenos Aires 1943 vyd. G. A. Otero), *Viaje de Santiago a Buenos Aires* (podle Edwardse jsou tu Haenkeovy glosy), srv. Kühnel, s. 80—84, 135—137.

v oblasti Mojos, určená intendantovi Viedmovi a datovaná 7. ledna 1796.⁸² Místokrálovi Pedro Melovi de Portugal byl věnován **Popis zeměpisný, fyzikální a historický horských oblastí, obydlených Indiány Yuracarés** z 16. května 1796.⁸³ Ze 16. září 1796 pochází Haenkeho dopis firmě Hiecke, Zincke a spol. v Cádizu, v němž se znova poptával po osudu svých sbírek a žádal o zaslání zpráv o rodině.⁸⁴ Spojení s Malaspinou pochopitelně od konce roku 1795 neměl. O dva roky později, 15. srpna 1798, psal Haenke švagrovi Bienertovi ve stejném tónu. Stěžoval si na neochotu Hieckeho a jeho druhů, že „turečtí obchodníci by pro něho udělali víc“. Doufal, že se jeho adresu Bienert dověděl od jeho druhu Bauzy a sděloval mu, že hodlá v Americe ještě asi dva roky zůstat.⁸⁵ Z téhož roku pochází jeho **Úvod do přírodovědy provincie Cochabamba a okolí**, dochovaný v sevillském Archivo de Indias, částečně publikovaný v řadě článků v buenosaireském časopise **Telégrafo Mercantil**.⁸⁶ Rokem 1799 je datován **Pamětní spis o splavných řekách, které z peruánských Kordiller plynou do Maraňonu**, věnovaný intendantovi Viedmovi.⁸⁷

Teprve koncem ledna roku 1800 obdržel Haenke v Cochabambě první dopis z domova, poslaný matkou. Odpověděl hned 15. února (dopis došel do Chříbské až o dva roky později, 12. ledna 1802!), slíbil, že se do 3—4 let vrátí domů a poslal matce 1020 zlatých.⁸⁸ Pravděpodobně zároveň s matčíným listem obdržel dopis od mladého pražského lékaře dr. Al. Pelzera, který ho žádal, aby mu pomohl k cestě do Ameriky. Haenke, „fyzik – botanik ve službách špan. král. veličenstva“,

⁸² T. Haenke, Informe hecho al Señor Gobernador Intendente por el Naturalista Don Tadeo Haenke, otištěná jako Descripción histórica, civil y natural de las misiones de Moxos (7. I. 1796), in **Telegrafo Mercantil**, srv. Kühnel, s. 117—118. – T. Haenke rodičům, 28. V. 1795, Potosi, něm. opis. (nezaručený), srv. Khol, s. 70—71.

⁸³ Descripción geográfica, física y histórica de las Montañas habitadas por la nación de los indios Yuracarés, parte más septentrional de la Provincia de Cochabamba. (16. V. 1796), Archivo Nacional, Lima, otiskl podle Correo del Comercio (1810?) Ballivián-Kramer, srv. Kühnel, s. 116—117.

⁸⁴ T. Haenke firmě Hiecke, Zincke & Co. v Cádizu, 16. IX. 1796, Cochabamba, něm. opis OA Děčín II/1 20, srv. Khol, s. 71—72. O tom, že Haenkeovi psala do Ameriky řada lidí, jejichž dopisy nedošly adresáta, svědčí dopis Dr. J. Mayera El. Haenkeovi, 16. V. 1792, Praha, něm. orig. v LANM, srv. Khol, s. 67—68.

⁸⁵ T. Haenke Kašparu Bienertovi (Don Gaspar Bienert), 15. VIII. 1798, Cochabamba, něm. opis OA Děčín II-1 21 (nemá ani Khol, ani Kühnel).

⁸⁶ Introducción a la Historia Natural de la Provincia de Chochabamba y circunvecinas... otištěno jako 15 článků v **Telegrafo Mercantil** 1801—1902, částečně přetiskl F. d'Azara, Voyages... Paris 1809, dále P. Arate, P. Groussac ad. Mimo Biblioteky Nacional v Buenos Aires mají text Archivo de Indias, Charcas 436, srv. Kühnel, s. 85—105.

⁸⁷ Memoria sobre los Ríos navegables que fluyen el Maraňón, procedentes de las Cordilleras del Bajo y Alto Peru. Rukopisy jsou v Britském museu, MS Ass. 17592, Biblioteca Nacional, Buenos Aires a Archivo Nacional, Lima, srv. Kühnel, s. 112—115. Bez data je pamětní spis: Memoria sobre la conservación de los cueros y otras producciones... vydáno v Revista de Buenos Aires 1868, srv. Kühnel, s. 121 ad.

⁸⁸ T. Haenke matce, 15. II. 1800, Cochabamba, něm. orig. LANM, Varia, a opis v OA Děčín II/1 22, fol. 35. Srv. Khol, s. 72.

mu srdečně odpověděl, vyličil mu možnosti, které ho čekají, ale poukázal zároveň na takřka nepřekonatelné překážky, které cestě z Rakouska do Ameriky staví v cestu evropský konflikt, boj britsko-rakouské koalice s Francií.⁸⁹

Od konce února 1800 do konce roku 1801 byl Haenke spolu s Viedmou v indiánské oblasti Chiquitos.⁹⁰ Počátkem roku 1802 využil Haenke dočasně míru k zaslání částky peněz pro matku.⁹¹ O rok později v dopise bratru Josefovi objednával si hudebniny. Pravděpodobně je nedostal, protože žádost o ně opakoval na podzim roku 1804, kdy už válka v Evropě byla znovu obnovena.⁹² Britská námořní blokáda přerušovala korespondenci i veškeré spojení. Postavila Haenkeho před nové konkrétní úkoly, především ho uvedla na myšlenku, vyrábět střelný prach z chilského ledku.⁹³ Haenke žil zatím po tři léta (od 1806) jako vládní komisař v indiánské oblasti Chiriguanos. Koncem prosince 1809 psal Hieckeovi do Cádizu, že se vrátil do Cochabamby a že vážně pomýšlí na návrat do Evropy, protože i v Americe nastávají zmatky, které v městech La Paz a Chuquisaca vedly k pokusům o povstání proti španělské vládě. Spoléhal při tom na své přátele v Buenos Aires – pravděpodobně osoby, které zařídily otiskování jeho článku v **Telégrafo Mercantil**.⁹⁴

Byly to ovšem právě kruhy kolem tohoto časopisu, které se stavěly nejostřeji proti španělskému „starému režimu“. Haenke upadl tak najednou v nemilost u místokrále, jímž od července 1809 byl Baltasar Hidalgo de Cisneros. 25. ledna 1810 nařídil místokrál intendantovi v Cochabambě, José Gonzalesovi de Prada, aby urychleně poslal Haenkeho, který zůstal 16 let neoprávněně v provincii a neoprávněně pobírá plat, zpět do Španělska. Haenke požádal prostřednictvím intendantovým, aby ze zdravotních důvodů směl ještě jeden rok zůstat v Cochabambě. Poukazoval při tom na služby, které pro Španělsko vykonal; bedny materiálu, které poslal do Španělska, práce, které publikoval v **Telégrafo Mercantil**, očkování, které provedl z vlastní iniciativy a na vlastní náklad již 1806 atd. Intendant poslal žádost místokráli, který už neměl čas ji vyřídit.⁹⁵ 25. května

⁸⁹ T. Haenke MUDr. Al. Pelzerovi v Praze, 15. V. 1800, Cochabamba, srv. Khol, s. 74—76 (opis nezjištěn).

⁹⁰ T. Haenke matce, 20. V. 1800, San Francisco Xavier, něm. orig. LANM, opis OA Děčín II/1 23. – Týž bratru Aloisovi, totéž datum a místo, opis podle Ridlerovy biografie, srv. Khol, s. 77—78.

⁹¹ T. Haenke matce, 15. II. 1803, Cochabamba, něm. orig. LANM, opis (Jos. Haenkeho) v OA Děčín II/3. Týž bratru Josefovi, totéž datum a místo, něm. ori g. LANM, opis nezjištěn, obojí srv. Khol, s. 78—81.

⁹² T. Haenke matce, 14. IX. 1804, Cochabamba, něm. orig. LANM, opis OA Děčín, II/1 24 (nedokončen), srv. Khol, s. 82—83.

⁹³ Článek v Minerva Peruana z 15. VII. 1804, srv. **Descripción del Perú**, p. VIII—XII, srv. Kühnel, s. 105—108.

⁹⁴ T. Haenke firmě Hiecke, Zincke & Co. v Cádizu, 15. XII. 1809, Cochabamba, něm. opis v LANM, srv. Khol, s. 83—84.

⁹⁵ Místokrál intendantovi v Cochabambě, 25. I. 1810, Buenos Aires; T. Haenke intendantovi, b. d.; intendant místokráli, 13. III. 1810, Cochabamba, šp. text z Bibl. Nacional v Buenos Aires. přetištěný v **Descripción del Perú**, p. VIII—XII, srv. též Kühnel, s. 266—272.

1810 se *cabildo* v Buenos Aires prohlásilo za *Zatímní juntú provincií La Plata*.

Argentinská revoluce znamenala definitivní konec spojení mezi Haenkem a Evropou.⁹⁶ Opatrný zástupce Hieckeovy firmy v Cádizu psal 11. února 1811: „Panu Tadeáši Haenkemu jsme nic neposlali ani neopatrovali (od té doby, co jsme pro něho koupili harmoniku) ani nebudeme, dokud nebudeme vědět, jak to vypadá s nepokoji, které v té zemi vypukly. Jeho dluh u nás je celkem bezvýznamný (1473 reálů).“⁹⁷ Haenke, který podle nejasných zpráv byl ve spojení se dvěma členy junty v Buenos Aires (Castelli a Manuel Sarratea), se ocitl v nepříjemném postavení, když argentinské oddíly, postupující do Horního Peru, byly před La Paz, u Huaqui, 20. června 1811 poraženy. Od té doby zůstalo Horní Peru odtrženo od revoluční oblasti La Plata.⁹⁸

Tak tomu bylo až do smrti Haenkeovy, k níž došlo někdy před 23. květnem 1817. Z tohoto data byla zpráva, kterou ze štábu „independentů“, pronikajících k La Paz, z Tucumanu otiskl anglický časopis *Morning Chronicle*.⁹⁹ Podle této zprávy zemřel botanik Haenke nedávno předtím ve španělském vězení. Jeho severočestí krajané v Cádizu na zprávu o jeho smrti reagovali tím, že si spočetli, že jim, převážně za skladování sedmi beden svých sbírek, dluží 1806 reálů.¹⁰⁰ Cádizský zástupce Hieckeovy firmy, Frauenfeld, se dozvěděl z Limy, že Haenkeova pozůstalost byla z příkazu místokrálova odvezena do Limy a jeho statek u Cochabamby byl zkonfiskován.¹⁰¹ Když se roku 1822 vrátil do Madridu bývalý místokrál v Limě, Joaquín de la Pezuela, dosvědčil Tadeášovu synovci Ant. Bienertovi, že poznal jeho strýce, když se španělskou královskou armádou vtáhl v prosinci 1815 do Cochabamby. Tadeáš žil prý tehdy na svém statku, 30 mil od města. Roku 1817, když byl Pezuela místokrálem v Limě, dostal od intendanta v Cochabambě, José de Mendizabel é Ymaz, zprávu o Haenkeově smrti spolu s inventářem jeho pozůstalosti, zejména spisů a sbírek, jež dal dopravit do Madridu. Z toho vyvodil Ant. Bienert, že pozůstalost byla asi zabavena, a že bude třeba se spokojit s tím, že strýc „málo se staral o vlast a příbuzné“.¹⁰² Ještě o pět let později Haenkeovi příbuzní sháněli doklady o tom, že mají nárok na dědictví po Tadeášovi. Bienert se tehdy dověděl od generála Alexandra Gonzalese, že Haenke zemřel po otravě, k níž došlo nešťastnou náhodou. Protože zprávy o jeho bohatství byly

⁹⁶ T. Haenke příbuzným v Chříbské, 3. XII. 1811, Cochabamba, něm. text (opis nezjištěn), otiskl Khol, s. 84, Kühnel, s. 253 – jde asi o falsum.

⁹⁷ Jos. Frauenfeld firmě Hiecke, Rautenstrauch, Zinke & Co., 11. II. 1811, Cádiz, Auszüge und Kopien des Herrn Jos. Frauenfelds alten Cadizer Briefen, RA Sloup I, StA Děčín.

⁹⁸ Očerki istorii Argentiny, Moskva 1961, s. 86 ad.

⁹⁹ *Prager Zeitung* 30. X. 1817 (srv. též 7. XII. 1817), srv. Kühnel, s. 70.

¹⁰⁰ Auszüge aus der Cadixer Korrespondenz, k 6. IV. 1819, RA Sloup, StA Děčín.

¹⁰¹ A. Bienert Josefu Haenkemu v Chříbské, 11. XII. 1819, Cartagena, něm. opis (nenalezen), Khol, s. 84–85.

¹⁰² Joaquín de la Pezuela A. Bienertovi, 5. IX. 1822, Madrid, a A. Bienert Jos. Haenkemu, 20. IX. 1822, Cartagena, něm. překlad a text (podle nezjištěné kopie), Khol, s. 85–87.

lákavé, chtěl prý Bienert osobně zajet do Jižní Ameriky. Nakonec si to rozmyslel, ale zprávy Gonzalesovy mělo být použito, aby se potřely pověsti, že Haenke „zemřel jako revolucionář, popravený na rozkaz španělské vlády.“¹⁰³

Přímí potomci rodiny Haenkeovy ve Chříbské vymírali, kolem roku 1930 nechtěli už „sudetoněmečtí“ oslavovatelé Tadeášovi o nich raději mluvit. Kupodivu nikoho nenapadlo, že Tadeáš Haenke si mohl založit rodinu v Cochabambě. Nejasné zprávy říkají, že mu v Cochabambě vedla domácnost Francesca Ozara, jindy je jmenována Sebastiana Orozco, s níž měl syna Francisca, jehož potomci jsou v Cochabambě do dneška nositeli Haenkeova jména.¹⁰⁴

Obraz jeho života a díla není do dneška bez vážných mezer. Dobře je dokumentováno období jeho pražského, méně už vídeňského působení. Dobře můžeme dnes sledovat jeho vědecký růst, který má své kořeny v domácí půdě. V tomto formativním období měl na něj vliv profesor Mikan, ale také podnětné prostředí Královské učené společnosti. I její šlechtičtí členové (Fürstenberg, nemluvě ani o Bornovi) spojovali vědecké bádání s praktickými, společensky podmíněnými cíli. Činnost Fürstenbergova v Lánech a na Křivoklátě poskytuje po této stránce ne jeden příklad praktického využití botaniky (pícniny, cizokrajné rostliny). Je sotva náhodné, že v tomto prostředí se dařilo nejenom osvěcenské přírodovědě, ale i osvěcenským názorům na společnost. Příkladem toho je zmíněný už sekretář Fürstenbergův, J. F. Opiz, jeho syn, botanik, se stal pokračovatelem v díle Haenkeově a jehož vnuk byl obrozenským českým básníkem. Opizův příklad také názorně ukazuje, jak neplodné jsou diskuse o národním povědomí lidí 18. století.

V prostředí vídeňském zůstal zjevně Haenke věren okolí, do něhož se dostal v Praze, a s nímž byl až do konce ve spojení. Pozoruhodné je jeho spojení s okruhem kolem Sonnenfelse, jež ovšem sudetoněmečtí biografové Haenkeovi stydlivě zamlčovali, i skutečnost, že Jacquín i Stoll nebyli sloupy „německé“ vědy, nýbrž v rakouském prostředí daleko spíše zastupovali podněty západoevropské, konkrétně nizozemské.

Z cesty s Malaspinou a z pobytu v Americe se nám zachovalo velmi málo spisů, které by svědčily o Haenkeově spojení s osvěcenskými kruhy. Pravděpodobně jej omrzelo psát, když nedostával po léta odpověď, stejně pravděpodobné je, že v době, kdy Španělsko vedlo boj proti revoluční a porevoluční Francii nechtěl upozorňovat na své osvěcenské sklony. Jeho pražští a vídeňští podporovatelé ostatně vymírali, a zbývající po roce 1793 neměli ve františkovském Rakousku na různých ustláno.

To byl asi další důvod, proč se Haenkeovi z Ameriky zpátky do tmářského Španělska a Rakouska nechtělo. Dokumentace jeho pobytu v Americe je bohužel

¹⁰³ Dopisy Bienertů, Knyž a Haenkeů z dubna až prosince 1827 podle nenalezeného německého opisu otiskl Khol, s. 88–89.

¹⁰⁴ Srv. rodinné záznamy v rkpse I b 2, OA Děčín, a Kühnel, s. 60, 145.

jenom zlomkovitá. Musíme počítat s tím, že byla vědomě pokřivena, protože jeho příbuzní měli sice zájem o dědictví, nikoliv však o „revolucionářského“ strýce. Interpolace Josefa Haenkeho v korespondenci učesávají proto Tadeášův portrét do biodermayerovského strihu. Je však jasné, že Španělé měli důvod už roku 1810, aby Haenkeovi nedůvěřovali, a že Tadeášovy sympatie sotva patřily koloniálnímu „starému řádu“, s jehož představiteli se opětovně srazil.

II.

Práce některých našich přírodovědců¹⁰⁵ i cenná studie Renée a Josefa Gicklhornových¹⁰⁶ znamenají bohužel jen tolik, že jsme ještě dnes pouze na počátku cesty k objevení Haenkeho místa ve vývoji naší i světové přírodovědy. Právě tu začíná studium u zdrojů Haenkeho vědecké erudice, na lékařské fakultě University Karlovy.

Josef Bohumír Mikan (1742—1814), profesor botaniky a chemie lékařské fakulty University Karlovy, byl prvním z těch, kteří výrazně ovlivnili ráz Haenkeovy botanické práce.¹⁰⁷ Publikační činnost tohoto učenice byla velmi skromná, a tak jen jediný jeho spis může posloužit k postižení toho proudu botaniky, s nímž se Haenke hned na počátku dostal do styku. Je jím **Katalog všech rostlin botanické zahrady** z roku 1776,¹⁰⁸ pro potřeby výuky napsaný průvodce universitní botanickou zahradou, která byla od roku 1775 budována v Praze na Smíchově. Mikan byl „horlivým žákem“ evropsky proslulého interpretátora principů linnéovské nomenklatury a klasifikace rostlin Josepha Nicolase Jacquina a musel tedy Haenka vést k Linnéovým pracím, podle nichž uvedený katalog psal a podle nichž také přednášel. Jeho spis nebyl „pro rostlinopis Čech zcela bez užítku“,¹⁰⁹ neboť napomáhal v Čechách udržovat dominantní vliv idejí Linnéových v době, kdy do středoevropského prostoru se zdarem pronikli Haller, Buffon a jiní Linné-

¹⁰⁵ Kromě statí a studií, uvezených v pozn. č. 1, 6 a 14, viz dále **K. Domin**, Tadeáš Haenke, Věda přírodní IV. /1923, str. 249—250. **V. Spudilová**, Poznámka k botanické činnosti T. Haenkeho, zprávy KDPVT 1961, č. 9, str. 38-41. Nebylo možno přihlídnout k práci **Renée Gicklhorn**, Thaddäus Haenke-Reisen und Arbeiten in Südamerika. Wiesbaden 1966. Pro rozbor Haenkeova přírodovědeckého díla mají velkou cenu práce těch, kteří z něj, třeba i vzdáleně, vycházejí; viz např. **J. Jeník**, Alpínská vegetace Krkonoš, Králického Sněžníku a Hrubého Jeseníku, Praha 1961.

¹⁰⁶ O přírodovědecké práci **T. Haenkeho** psal **J. Gickelhorn** ještě v těchto cennějších studiích: Thaddäus Haenkes Stellung in der Länder- und Staatenkunde von Spanish Amerika. Zeitschrift für Erdkunde XII/1943; Thaddäus Haenke als deutscher Chemiker und Pionier einer Nationalwirtschaft in Südamerika während 1789—1817, Angewandte Chemie 52/1939; Vier geschichtlich beachtenswerte Memoranden von Thaddäus Haenke zu Fragen der Wirtschaftszoologie, Lotos 88/1941—42. — Dále **R. Gicklhorn**, Thaddäus Haenke's Bedeutung in der Geschichte der weltwirtschaftlichen Erschliessung Südamerikas, Weltwirtschaftliches Archiv LV/1942.

¹⁰⁷ Základní biografická data i údaje o pracích **J. B. Mikana** uvádí **Constant von Wurzbach**, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs, Bd. XVII., Wien 1868, str. 265—267.

¹⁰⁸ **J. B. Mikan**, Catalogue plantarum omnium iuxta systematis vegetabilium Caroli a Linné editionem novissimam in usum horti botanici Pragensis, Pragae 1776.

¹⁰⁹ **V. Maiwald**, Geschichte der Botanik in Böhmen, Leipzig-Wien 1904, str. 61.

ovi odpůrci. Mikanem udržovaná linnéovská botanika vedla k tomu, že se tento učenec musel pokoušet o vytvoření soupisu květeny Čech, čímž navázal na odkaz předčasně zesnulého botanika **Jana Křtitele Boháče** (1724—1768)¹¹⁰, jehož rukopisná a brzy po jeho skonu ztracená Flóra Čech mohla snad naši zemi postavit na přední místo světového vývoje této vědy. Mikan tedy Haenka napojil na tradice české botaniky na jedné straně, na druhé straně jej přímo vedl k tradicím švédské vědy, což bylo zdůrazněno i kontaktem s Jacquinovými vídeňským okruhem a přes Jacquina i s vědeckým prostředím nizozemským.

Haenke nebyl jen pilným studentem, poslouchajícím ve smíchovské zahradě zasvěcené výklady svého učitele, ale i platným pomocníkem při budování této významné universitní instituce. Doprovázel svého učitele na jeho exkurzích často i do velmi vzdálených koutů Čech a podílel se tak na přípravných pracích ke spisu o české květeně, na němž Mikan pracoval, ale jež nedokončil. Podnikal samostatné botanické cesty do okolí Prahy, do Povltaví, do Posázaví, na Berounsko a Rakovnicko, při čemž [nejenže koupil nové poznatky, ale zároveň také vyhledával rostliny pro smíchovskou botanickou zahradu. Je významné, že při tom byl mladý Haenke velmi vzdálen profesorovi obecného přírodopisu lékařské fakulty UK **Janu Křtiteli Josefu Zauschnerovi** (1742—1799),¹¹¹ jehož pojetí botanické práce bylo přímo protikladem linnéovsko-boháčovského zaměření Mikanova. Zauschner považoval práci na soupisu květeny kterékoliv geografické oblasti za zbytečné zmnožování již existujících seznamů rostlin a proto na svých nečetných výpravách do přírody hledal jen to, co dosud nikdo nepopsal. Nepochopil, že jen pomocí soustavných výzkumů v přírodě je možno najít cílevědomě to, co dosud zaznamenáno nebylo. Proti tomu byl Haenke uveden na cestu, jejíž směr ovlivňovala botanická práce v mimorakouských oblastech jen nepatrně.

Mikan byl pedagogem, který mnoho znal a mnohé dovedl znamenitě vypořádat, nicméně však své poznatky nedovedl využít jinak než ryze prakticky, ve výuce či jako lékař. Neznamená to, že by pohrdl teorií, avšak pokud v jeho činnosti nalezneme stopy teoretického myšlení, pak jen v rovině přejímaných teoretických soustav. I v tom dovedl být velmi pokrokový, neboť byl jedním z prvních šířitelů oxidační teorie Lavoisierovy ve Střední Evropě, a to v době, kdy na sever a západ od Čech suverénně vládli flogistonikové.¹¹² Mikan však využíval přijatou teoretickou soustavu jen jako zarámování výkladu, nerozvíjel ji dále a nebyl také s to rozvíjet u svých žáků teoretické přírodovědecké myšlení. Tím byl také poznamenán Haenke, o němž jeho studie říkají, že byl jednostranným empirikem bez teoretic-

¹¹⁰ **C. von Wurzbach**, Biographisches Lexikon Bd. II., Wien 1857, str. 26, aj.

¹¹¹ **J. Haubelt**, Z bojů o moderní přírodovědecké snahy na pražské universitě na sklonku 18. století. Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 1960, str. 127—164.

¹¹² **C. von Wurzbach**, Biographisches Lexikon Bd. XVIII., str. 127—130 aj.

kých ambicí. Empirismus zůstal hlavním negativním rysem jeho přírodovědecké činnosti a vedl k tomu, že Haenke po odchodu z Evropy se postupně dostal k velmi úzkému prakticistickému pojetí smyslu badatelské práce, což je základní příčinou toho, proč Haenkeova sběratelská činnost nebyla jím samým vyhodnocena. Empirismus a practicismus měl pro Haenka ty následky, že jeho místo ve vývoji světové přírodovědy není ani zdaleka takové, jakým být mohlo.

Druhým významným učitelem Tadeáše Haenka byl pražský lékař **Jan Mayer** (1754—1807), hlavní osobnost Pražské učené společnosti (později Královské české učené společnosti), kterou vyvedl z úpadku, jenž se dostavil po odchodu Ignáce Borna do Vídně. Jan Mayer byl v Praze „středem vědeckého života“¹¹³. V jeho domě se téměř denně konaly schůzky věhlasných učenců i mladých adeptů vědy, mezi nimiž byl i Haenke. Témata učených roků velmi rozšiřovala Haenkův obzor. Navíc Mayer byl pro Haenka příkladem organizátorského talentu. Byl proslulým lékařem, královským polským radou, který vedl Haenkův zájem směrem na východ. Mnohé poučení mohl Haenke nalézt v herbáři tohoto učenice, v němž byly i četné sibiřské rostliny, získané od profesora petrohradské Akademie věd Petra Simona Pallase. Haenke patřil k oblíbencům tohoto vědce, což potvrzuje nejen jeho účast ve vědecké výpravě do Krkonoš, organizované učenou společností, ale i jeho volba za dopisujícího člena tohoto významného vědeckého sdružení. Mayer se velmi živě zajímal i o osudy svého chráněnce za vídeňského pobytu. V Praze dovedl talentovaného studenta přivést až na pokraj nejvyšších kruhů oficiální společnosti, až ke knížeti Egonu Fürstenbergovi, po jeho odjezdu do Vídně dovedl svým osobním vlivem urovnávat cestu ke splnění Haenkeho vědeckých tužeb.¹¹⁴ Byl Haenkeovi příznivcem, příkladem i podněcovatelem jeho vědecké práce.

A konečně třetí osobnost, která dovršila započaté dílo, byl Holanďan **Nicolas Joseph Jacquin** (1727—1817), kol něhož se Haenke ve Vídni nejvíce pohyboval. Jacquin znal Bernarda de Jussieu – poslouchal za své lékařské praxe v Paříži jeho botanické přednášky –, avšak nepostřehl význam některých jeho idejí pro vytvoření takzvaného přírodního rostlinného systému. Prvořadou botanickou autoritou byl pro něj Linné, jehož umělý systém beze zbytku přijal. Byl po smrti Boháčově jediným znalcem mimorakouské flóry v Rakousku. Z cest Západní Indii přinesl bohatou vědeckou kořist, která Haenkeovi nejnázorněji otevírala výhledy na cizokrajnou květenu a podporovala jeho touhy k cestám i do nejbzdálenějších krajín světa.¹¹⁵ Jacquin však také postihl nedostatky v botanické erudici Haenkeově

¹¹³ V. Maiwald, l. c., str. 75.

¹¹⁴ E. M. Kronfeld, Jacquin des Jüngereren botanische Studienreise 1788—1790, in: Beihefte zum Botanischen Zentrallblatt 1921, Abt. III., str. 132—176, (Jacquin ml. bratrovi 18. V. 1788, Karlovy Vary: „Haenke soll nur fleissig einlegen, ich habe recht viel von ihm mit Dr. Mayer und Hofrat Knigge gesprochen.“ str. 136).

¹¹⁵ Viz např. Nicolas Joseph Jacquin, Selectarum stirpium americanarum historia I-II, Vienna 1763 a 1780.

a snažil se vzbudit u něj hlubší zájem o teoretické problémy přírodovědy. Nové a nové druhy rostlin, které sám neustále objevoval, jej vedly k teoretickým úvahám o stavbě umělého rostlinného systému Linnéova, v němž musel své objevy, a to nikoliv bez obtíží, neustále včleňovat. Konkrétní tvar systému, principy, jehož výstavby přijal jako nedílnou součást teoretického základu botaniky, mu v mnohém nevyhovoval, podobně jako i jiným botanikům linnéovského směru. Není proto náhoda, že Haenke se ve stínu Jacquinově pustil do přestavby umělého rostlinného systému, což má pro naše chápání rázu jeho botanické práce klíčový význam.¹¹⁶ Haenke na svých botanických cestách rovněž objevil celou řadu tehdy nezaznamenaných rostlinných druhů, jejichž vřazování v systém bylo mnohdy obtížné. Proto i vlastní zkušenosti jej dovedly k práci na 8. vydání Linnéova spisu Rostlinné rody, při čemž získal možnosti spojit empirické bádání s teoretickou prací. Jacquinov vliv v tomto směru vedl k překonání nedostatků v botanické erudici Haenkeově, nicméně však šel v cestách, na něž byl Haenkův zájem uveden již Mikanem, v cestách pozdní linnéovské botaniky.

V české literatuře, se někdy zdůrazňuje nízká úroveň botanických studií v Praze i ve Vídni druhé poloviny 18. století. Pokud se tento důraz vztahuje ke krátkému období mezi Boháčovou smrtí (1768) a Mikanovým příchodem na katedru chemie a botaniky University Karlovy v Čechách (1775), a na Rakousko před příchodem Jacquina do Banské Štívnice (1763) a do Vídně 1769), pak má takovéto tvrzení určitou platnost.¹¹⁷ Born si 1769 právem stěžoval na to, že se nemá kde ve Vídni naučit základům rostlinopisné práce¹¹⁸. Haenke let 1782 až 1789 však studoval v prostředí, v němž působili dobří znalci botaniky.

První prací Haenkeovou byl deník botanické cesty, jež vedla z Prahy do Hájků u Červeného Újezdce, pak přes Unhošť, Lány, Nižbor na Křivoklát, odtud dále na horu Vysokou u Karlštejna a zpět do Prahy. Tu Haenke prozradil, že „velmi pilně už po tři roky ve všech ročních dobách“ navštěvoval oboru letohrádku Hvězda, „pro botaniku velmi pozoruhodné místo v blízkosti Prahy“, čímž prozradil, že s intenzivním studiem botaniky začal až roku 1782, po vstupu na lékařskou fakultu University Karlovy.¹¹⁹ V druhé své práci, ve floristickém kalendariu pro Čechy na rok 1786, pak psal o smyslu svého botanizování. Callendarium Florae „je jedním z výsledků mých tak rozmanitých drobných cest, které jsem do různých končin své vlasti podnikal se záměrem seznámit se také poněkud podrobněji s poklady květeny rodné země. A věřím, že první povinností adepta botaniky je

¹¹⁶ Haenkova edice Linnéova spisu je v dosavadní literatuře jen registrována.

¹¹⁷ Např. F. Prantl, Vývoj české botaniky a zoologie v XIX. století, in: Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd, Praha 1953, str. 477n.

¹¹⁸ J. Born, Briefe über mineralogische Gegenstände, Leipzig 1773, str. 128.

¹¹⁹ Thaddäus Haenke, Tagebuch einer botanischen Reise in einigen Bezirken des Rakonitzer und Berauner Kreises in Böhmen, in: Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1786 (dále jen Haenke, Tagebuch..., str. 31).

věnovat své počáteční práce vlasti, v níž našel vzdělání¹²⁰. Kalendarium však nebylo výsledkem práce ani jediného člověka ani jediného roku. Haenke dokázal organizovat součinnost několika lidí. Hledal pomoc u bratra Josefa, a pak u svého otce, jemuž psal: „...musíte vědět, že jsem tato pozorování nechal provádět s některými dobrými přáteli a milovníky přírody v Praze i na venkově na mnohých místech, aby tak bylo možno vzájemně porovnat rozdílné končiny naší vlasti.“¹²¹ V tom se projevil jako přírodovědec z okruhu kolem Jana Mayera, organizující kolektivní spolupráci na řešení botanického problému (jména těch, kteří mu dále napomáhali, můžeme jen tušit). V Callendariu dále porovnával prvý den květu u 35 druhů českých rostlin celkem po tři léta, a to v letech 1784, 1785 a 1786, což dokazuje, že problematiku fenologických studií nejméně tři roky promýšlel. Uvažoval i o srovnání výsledků výzkumu s fenologickými pracemi o květeně jiných evropských oblastí, což prokazuje, že otázky fenologie pojal mnohem širěji než tvůrci dvou dalších kalendarií, jimiž byli Karel Linné a Giovanni Antonio Scopoli.

A tak třetí evropské floristické kalendarium přesahuje pojatým záměrem i způsobem jeho uskutečňování vše to, čeho botanika na poli fenologických studií v tehdejší době dosáhla.

Třetí významnou Haenkeovou prací byl botanický deník z cesty Krkonošemi, na níž se nerostnou přírodou zabýval Jan Jirásek a problémy fyzického zeměpisu Tobiáš Gruber. I tato výprava, jejímž cílem byl komplexní výzkum přírody Krkonoš, byla poznamenána organizátorským talentem Jana Mayera, který nejenže dovedl pro ni získat podporu knížete Fürstenberga a hraběte Rudolfa Morzina, majitele panství Vrchlabí, ale jenž hlavně s Gruberem chtěl barometrická měření synchronizovat s pozorováními pražské klementinské hvězdárny, a jenž chtěl výsledné údaje porovnat s údaji, o něž byl požádán švýcarský přírodovědec Horace Benedict Saussure.¹²² Výsledky botanického výzkumu této výpravy byly cenné i tím, jak Haenke tento výzkum prováděl. Haenke botanizoval na každém významnějším místě cesty z Prahy do Vrchlabí, v Krkonoších se základnou jeho výzkumů stala Luční Bouda na Bílé louce, odkud podnikal výpravy jednak směrem na Sněžku (pracoval i v proslulé Krakonošově zahrádce), jednak přes Kozí hřbety do Sedmidolí a přilehlých končin. Haenkeova práce byla vskutku počátkem botanického výzkumu Krkonoš (před ním byl v 16. století Matthioli veden jen praktickým zájmem lékaře, a lékař Schwenckfeldt z Jelení Góry věnoval pozornost

¹²⁰ Thaddäus Haenke, Blumenkalender für Böhmen im Jahre 1786, in: Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften auf das Jahr 1786 (dále jen Haenke, Blumenkalender...), str. 94.

¹²¹ T. Haenke otci, únor 1786, Praha. Český regist Khol, c. d., str. 49, přetisk Kühnel 1939, str. 141—144.

¹²² Beobachtungen auf Reisen nach dem Riesengebirge von Johann Jirasek, Abbé Gruber, Thaddäus Haenke, Franz Gerstner, Dresden 1791, Vorbericht, str. XIX—XV.

jen květeně slezské strany tohoto pohoří¹²³) a prvou monografickou prací o české květeně. Studie je proto tím nejcennějším, co bylo v 18. století o botanice Čech napsáno.

Za vídeňského pobytu vznikla poslední Haenkeova práce z doby před odjezdem do Jižní Ameriky, jež je vlastně souborem drobných monografií o rostlinných druzích (z nich 6 se zabývá květenou českou, ostatní pak rostlinnými druhy z Rakous, Salzburska, Tyrolska, Štýrska, Kraňska a Uher), mezi nimiž nalézáme jen ty, které autora na jeho cestách zvláště zaujaly. Haenke tu popsal několik druhů, které do jeho doby nebyly v literatuře dosud uvedeny, snad jen Scopoli, který horské oblasti uvedených oblastí v padesátých a šedesátých letech 18. století procházel, některé z nich mohl znát, ale do literatury je neuvedl. V Praze psal Haenke vesměs jen botanické deníky z cest, v nichž zaznamenával vše, co jej jako botanika v přírodě jednotlivých míst zaujalo. Jeho vídeňská studie se velmi podobá studiím Jacquinovým. V deníku bylo možno samozřejmě zaznamenat mnohem více, i když tu nemohla být jednotlivým rostlinám věnována mikromonografická pojednání jacquinovského stylu. Haenkeovy práce z pražského období jeho činnosti musí být proto i pro nás daleko obsažnější. Proti tomu vídeňská práce mohla být zaměřena soustředěně pouze na to, Haenke považoval za nové v cestě za poznáním rostlinných druhů, a proto v ní zase nalezneme mnohem více druhů, jenž jsou v dnešní botanice spojeny s Haenkeovým jménem.

Pokusíme-li se ukázat význam Tadeáše Haenke pro rozvoj metodiky botanické práce, pak v prvé řadě musíme zdůraznit jeho systematickou snahu přesně lokalizovat nálezy rostlin, o nichž psal. Z jeho cestovních deníků po Čechách můžeme poměrně přesně určovat i dnes místa, kde zaznamenanou rostlinu našel.¹²⁴ A nešlo mu jen o to zaznamenat lokalitu výskytu vzácného či dosud neobjeveného druhu a umožnit tak cestu k němu i jiným botanikům, kteří měli buď ověřit správnost zaznamenaného údaje nebo kteří toužili podobně jako Zauschner z poznaného zkoumat nanejvýš vzácnosti. Zaznamenával i místa výskytu běžných a obecně známých rostlin.¹²⁵ V tom se výrazně lišil od svého posledního učitele, od Jacquina, který zaznamenával i naleziště evropských rostlin jen velmi obecně, což mělo zároveň své důvody i nevýhody. Haenkeova snaha přesně nálezy lokalizovat

¹²³ Thaddäus Haenke, Die botanische Beobachtungen auf der Reise nach dem böhmischen Riesengebirge (dále jen Haenke, Beobachtungen...), in: Beobachtungen auf Reisen nach dem Riesengebirge, Dresden 1791, str. 31—160.

¹²⁴ Haenke, Beobachtungen..., str. 67—70 (Pinus pumilio Haenke), str. 116—119 (Poa laxa Haenke), str. 122 (Ajuga reptans L.), str. 145 (Sambucus racemosa L.), atd.

¹²⁵ Haenke, Beobachtungen..., str. 31: „Wir hatten eigene Wetter, und eine zahlreiche, dem hohen Sommer eigene Gesellschaft von Pflanzen, welche die Ränder der Strassen besetzte, und die auch in der Folge meistens die nämliche blieb, beschäftigte uns nicht selten auf die angenehmste Art. Ob sie zwar gemein sind, doch so ist es meine Sache, sie anzuzeigen“. A zaznamenal: Carduus acanthoides L., Carduus crispus L., Carduus nutans L., Eryngium campestre L., Ononis spinosa L., Cichorium intybus L., Centaurea paniculata Jcq., Thymus serpyllum L., Lotus corniculatus L., Crepis biennis L., Centaurea scabiosa L., atd.

nebyla ničím novým. Můžeme ji prokázat téměř u všech prací, které se zabývaly regionální květenou. Můžeme ji prokázat již u Mathioliho,¹²⁶ dále u Scopoliho,¹²⁷ u Allioniho,¹²⁸ u Hallera¹²⁹ a ve spisech dalších učenců. Haenke však byl na rozdíl od nich důsledný v tom, že uvádění nalezišť mu bylo základní výchozí podmínkou pro podrobnější charakteristiky životních podmínek jednotlivých druhů. Směřoval k tomu, aby zaznamenal známou skutečnost, že daný druh vyžaduje zvláštní půdu, podnebí a jiné podmínky, což jinak řečeno znamená, že začínal být ve svém zkoumání veden směrem ke skutečnosti, že v podobných podmínkách mohou růst jen určité, ve svém množství těmito podmínkami určené rostlinné druhy.¹³⁰

V prvé své práci Haenke napsal: „Poblíž Unhoště jsem zastavil u močálu k pozorování jeho obyvatel u říše rostlin“, při čemž oddělil rostlinstvo s květy nad hladinou, od rostlinstva „na kraji močálu“ a rostlinstva „na přilehlé louce“.¹³¹

¹²⁶ Haenke, Beobachtungen..., str. 150—151.

¹²⁷ Giovanni Antonio Scopoli, Flora carniolica, Lipsiae 1772.

¹²⁸ Carlo Allioni, Flora Pedemontana sive Enumeratio methodica stirpium indigenarum Pedemontii, Augustea Taurinorum 1785, psal o lokalitě druhu Hieracium staticifolium All. na str. 214 „Non modo in sabulosis aridis secus flumina, sed etiam e rupibus fissuris frequens nascitur locis calidioribus“. A Haenke: „Subalpina et montana magis, quam alpina planta, in rubipis calidioribus locis praeprimis arenosis, ac lapidum inter acervos hospitans.“ Thaddaeus Haenke Observationes botanicae in Bohemia, Austria, Styria, Carinthia, Tyrol, Hungaria facta. In: Nicolai Joseph Jacquin Collectanea ad Botanicen, Chemiam et Historiam naturalem, spectatia, vol. II., Vindobonae 1788 (dále jen Haenke, Observationes..., str. 000), str. 35.

¹²⁹ Alb. Haller, Historia stirpium indigenarum Helvetiae inchoata, Bernae 1768, napsal o druhu Campanula bononiensis L.: „Unico loco, sed certo reperta, inter Branson et Fouly“. T. I., str. 307. A Haenke: „Edita, aprica saxosaque loca montium amat Campanularum Bohemiae indigenarum non vulgarissima, et Baldi montis in agro Veronensi Helvetiaeque vera civis: frequens in Montis Alti (Wissoka hora) prope arcem Carlstein aspero cacumine, que Beraunam urbem respicit.“ Haenke, Observationes..., str. 7—8.

¹³⁰ Mnohé dotvrdí tyto formulace: **Gentiana frigida Haenke:** „Horrida abruptaque alpium Secaviensium Styriae superioris praecipitia et quae inde in diversas mundi plagas excurrunt, juga, incollit, Gentianarum alpinarum longe quam editissima simulque rarissima. At nusquam frequentiore facile legeris, quam si ex valle Innering supra Wasserberg, per aquum torrens alpinum ejusdem nominis se cum impetu praecipitat, in Hellthal ascenderis, indeque anheloso itinere summa alpium cacumina, casis pastoritii (in der schönen Ebene) adsita, petieris, julio mense isthic post nivis deliquium florentem.“ Haenke, Observationes..., str. 13—14. Dále **Leontodon croceus Haenke:** „Prima fere grata stirpes fuit quae me salutarent, dum inter anhelitus anteriora alpium Judenburgensium juga, Valerianae celticae sedem et Clusio olim visa superassem. Et cujus observatoris oculos vel non eminens planta rarissima floris sui elegantia perculeret? Pascua aprica arida alpium amat, media rarissimas inter alpinas stirpes, Rhododendra puto, Veronicam bellidoidem, Avenam Scheuchzeri, Hypochoerim helveticum et complures alias, quas recensere loci angustia vetat; heic locorum sat frequens, at nusquam alibi deinceps in toto itinere obvia.“ Haenke, Observationes..., str. 13. Dále **Campanula pusilla Haenke:** „Alpinum editiorum etsi proprie hospita sit, tamen et ad rupes subalpinas descendit, et torrentum alpinorum inundationibus eluta, copiosissima quoque provenit atque laete vegetat in arenosis Isolae Dravique adsitis campis, retento tamen ubique pusillo et pygmaeo habitu.“ Haenke, Observationes..., str. 79—80. A **Dianthus glacialis Haenke:** „Summarum alpinum Salisburgensium Kartal et Frosnitz hospita, locis sterilibus, sabulosis, in ambitu immensae illium molis glacialis, qua thoracis adinstar, non ante diem solvendi, supremae earum valles uti et culmina rigent. Nulla suspicio est Dianthus alpinum, pratis subalpinis praeprimis Austriae adeo familiarem, florisque magnitudine et elegantia hunc multoties superantem, ad editissima haec frigidissimaque loca evasisse, uti ex sequenti descriptione patebit...“ Haenke, Observationes..., str. 84.

¹³¹ Haenke, Tagenbuch..., str. 36—37.

Svou studii ukončil výčtem rostlinných druhů „na skalách Vysoké“, kde v dnešní přírodní rezervaci zaznamenal celkem 31 druhů.¹³² Stejně postupoval i v deníku své cesty Krkonošemi. Při výzkumu na Bílé louce rozlišil „převládající traviny a rostliny“, dále rostlinstvo „bažinatých a rašelinitých míst“ a rostliny „na vhodné suché a kamenité půdě“.¹³³ Charakterizoval vegetační podmínky „na studeném skalnatém vrcholku“ nejvyšší hory Čech Sněžky, zvláštní pozornost věnoval rostlinstvu horských luk v Sedmidolí, podrobně se zabýval květenou jiných oblastí těchto „sloupů nebes“, jak nazval Krkonoše. Postupoval tedy podobně jako Nor Jacob Nicolai Wilse, který v sedmdesátých letech 18. století zkoumal květenou přírodních stanovišť kol norského městečka Spydebergu.

I přes tyto nova nehodláme považovat mladého učenice jako jeho nevděční sudetoněmečtí příznivci za přímého předchůdce geobotaniky či dokonce za zakladatele fytoecologie. Haenke byl skvělým empirickým pozorovatelem a musel proto i zaznamenat mnohé z říše rostlin, o co se botanikové jeho doby většinou ještě systematicky nezajímali a co metodicky nezpracovávali. Jako každá věda či vědní obor začínala nauka o rostlinných společenstvech i geobotanika teprve tam, kde přístup učenice k objektu výzkumu začal přecházet ze stadia empirického odrážení nových skutečností do stadia metodického dobývání nových poznatků, určeného úkoly, které vědě pod tlakem společenských potřeb staví teoretické přírodovědecké myšlení. Vznik nového vědního oboru nutně předpokládá vytýčení nových obecných badatelských cílů a vytvoření metodik, jimiž je možno těchto cílů dosáhnout. Prostá empirie, i když je její obsah přímo podřízen požadavkům jiného druhu společenské praxe než praxe vědecké, může shromáždit mnohé k tomu, aby nová vědní disciplína mohla vzniknout, avšak sama o sobě nemůže nikdy tuto vědu vytvořit. Haenkův významný přínos k rozvoji botaniky byl v tom, že věnoval zvláštní pozornost skutečnostem, jejichž metodickým studiem se později věda začala zabývat, avšak v důsledku rze empirického zaměření své vědecké práce nebyl s to převést je v ucelenou vnitřně logickou soustavu nových poznatků, jež by se mohly stát východiskem pro rozvíjení nového vědního oboru. I tak však právě tu vzdáleně připomíná učenice, považovaného za zakladatele geobotaniky, Alexandra von Humboldta.

Haenke ve Vídni připravil 8. vydání základního spisu Karla Linnéa **Rostlinné rody**.¹³⁴ Práce na edicích spisů „krále květů“ nebyla v druhé polovině 18. století výjimečným jevem. Jejím smyslem bylo téměř vždy rozhojňování daného klasifikačního základu o skutečnosti, zjištěné dalším badáním. Proto Haenke mohl

¹³² Ibid., str. 56—58.

¹³³ Haenke, Beobachtungen..., str. 82.

¹³⁴ Caroli a Linné, Genera plantarum eorumque characteres naturales secundum numerum, figuram, situm et proportionem omnium fructificationis partium, juxta Thunbergii emendationes digesta. Editio octava, Vol. I—II, Vindobonae 1791.

vymezit již 1683 rostlinných rodů, avšak ve stejné době pracoval na stejném úkolu v Erlangenu Johann Christian Daniel Schreber (1739—1810), v jehož vydání bylo zaznamenáno již 1767 rostlinných rodů.¹³⁵ Oba tyto editoři se opírali především o poslední práce samotného Linnéa, o díla v Göttingenu působícího švédského botanika Johana Andrease Murraie (1740—1791), o spisy Jacquiny, o bohaté práce Johanna Reinholda a Georga Forstera z jejich cesty kolem světa; dalšími prameny jejich údajů se staly práce Fusée Aubleta o rostlinstvu Guayany, studie Carlese-Luise L'Héritiera a Antonia Louise Cavanillese, monografie o květeně Dalekého východu a Japonska z pera švédského botanika C. P. Thunberga, práce o západoindické květeně švédského botanika Olausse Swarze, Williama Aitona popis anglické botanické zahrady v Kew a spis Petra Simona Pallase o přírodě Ruska. Schreber vymezil o 84 rodů rostlin více než Haenke také proto, že jeho okruh literatury byl širší (exploatoval dále spisy Sonneratovy, Forskoliovy, Molionovy, Walterovy, Smithovy i Ruize a Pavona), použil i spisu Antoina-Louise Jussieua Rostlinné rody z r. 1789,¹³⁶ aniž dovedl postihnout význam nové klasifikace botanické, v tomto díle rozpracované. Nicméně jeho literární báze umožňovala rozhojnit Linnéův spis o mnohem více nových poznatků, avšak toto rozhojnění bylo jen kvantitativní. Haenke se však navíc pokusil uskutečnit myšlenku dědice Linnéovy katedry botaniky v Uppsale C. P. Thunberga na přestavbu systému, a tak hlavní význam jeho edice je v zásahu, který byl v systému proveden.

Haenke veden ideou Thunbergovou a zřejmě podnícen Jacquinem (těžko by mohl bez záštity svého učitele provést dosti podstatný zásah do spisu největší botanické autority osvětského věku) zmenšil počet Linnéových tříd z XXIV. na XX. Ponechal přitom třídy I. až XIX. a XXIV. tak, jak byly vymezeny, avšak vypustil třídu XX. (Gynadriae), XXI. (Monoeciae), XXII. (Dioeciae) a XXIII. (Polygamiae). Tohoto zmenšení mohl dosáhnout jen vypuštěním některých znaků, na jejichž základě byly tyto Haenkem odstraněné třídy vymezeny. Tím však vznikla nutnost začlenit do zbylých tříd celé řady rodů a řádů, což Haenke provedl opět metodicky důsledně podle myšlenek Thunbergových. V Linnéově rostlinné třídě Gynandriae nalezneme řady Diandra, Triadria, Heandria a Octandria, definované počtem tyčinek v květu, tedy shodně jako II. (Diandriae), III. (Triandriae), VI. (Hexandriae) a VIII. (Octandriae) třídy původního Linnéova systému rostlinného. Haenke proto mohl poměrně snadno rostlinné rody řádu Diandra Linnéovy třídy Gynandriae přemístit do třídy Diandriae a k jejím řádům Monogynia (rody Orchis, Satyrium, Arethusa, Ophrys, Serapias, Disa, Forstera, Limodorum, Capripedium a Epidendrum) a Digynia (rod Gunnera). Rody řádu Triandria třídy Gynandriae mohl Haenke přičlenit ke třídě Triandriae a k jejím řádům

¹³⁵ Caroli a Linné, Genera plantarum..., ed. Joannes Christian Daniel Schreber, I-II, Francofurti ad Moenum 1789.

¹³⁶ Ibid., Ad lectorem.

Monogynia (rody Salacia a Stilago) a Trigynia (rody Rhopium a Meborea). Podobně mohl rozčlenit i ostatní skupiny XX. třídy a další tři třídy. Tedy Haenkův zásah umělost Linnéova systému nikterak neodstraňoval, naopak ji zvyšoval. Nový systém byl ještě umělejší než systém původní. Haenke pouze rozšířil platnost principů, na jejich základě byly Linnéem vymezeny třídy I. až XIX. na všechny druhy, rody a řády tříd XX. až XXIII. (třída XXIV. byla Haenkem uchována v Linnéově podobě). Tento jeho zásah do umělého systému dokumentuje, jak hluboce byl jeho autor spjat s linnéovským směrem evropské přírodovědy. To však již bylo v době, kdy Jussieu publikoval tak zvaný trianonský systém, přirozený systém klasifikace rostlin. Haenkův zásah však neznamenal přiblížení se k Jussieuovi. Empirickým badatelům umělý systém pro jasnost a jednoduchost své výstavby vyhovoval, neboť na základě této báze mohli snadněji jít k novému zjišťování empirických dat.

Edice spisu Linnéova předpokládala rozhled po botanické literatuře, a není bez významu připomenout si, co dále Haenke studoval kromě spisů, jejichž autory jsme již uvedli. Haenke znal nejvýznamnější botanickou literaturu z prostředí, v němž se učil a pracoval. Kromě Jacquinyových děl znal důkladně botanické práce Giovannioho Antonia Scopoliho (1723—1788), a to hlavně spis Kraňská flóra, v němž hledal poučení především o horské a alpinské vegetaci.¹³⁷ Krkonošské výzkumy jej dovedly ke studiu prací Pier'Andrea Mattioliho (1500—1577) a Caspara Schwenckfeldta (1563—1609). Zájem o alpinskou vegetaci jej nutně vedl k botanice švýcarské, italské a francouzské. Znal nejen spisy Švýcara Johanna Jacoba Scheuchzera (1672—1733), ale i práce Linnéova odpůrce Albrechta Hallera (1708—1777). Znamenitě mu posloužily práce učenců ze severní Itálie, a to hlavně Paolo Bocconeho (1633—1703), Pier'Antonia Michelliho (1679—1737) a Carla Allioniho (1728—1804). Stejně hojně používal francouzské botanické literatury, a to nejčastěji prací Sébastiena Vaillanta (1669—1722), Jacquese Barreliera (1606—1673), Caspara Bauhina (1550—1624), Josepha Pittona de Tourneforta (1656—1708), Jeana-Françoise Séguiera (1703—1785), Henri-Louise Duhemala du Monceau (1700—1782), Antoina Gouana (1733—1821) a Jean-Baptista Lamarcka (1744—1829). Ze severské literatury znal důkladně práce Dána George Christiana Oedera o skandinávské a jutské flóře. Z vlastní německé botaniky znal kromě autorů již uvedených hlavně Jacoba Cameraria (1665—1722), Theodora Taebernaemontana (1520—1590), Rivinuse (1652—1723), Johanna Jacoba Dilleniana (1687—1747) a Johanna Loesella (1607—1655), tedy autory, kteří mohli metodiku jeho botanické práce ovlivňovat jen minimálně. Z anglické botanické literatury jej především zaujaly spisy Johna Raye (1628—1705) a Roberta Morisona (1620—1683). Ruskou a sibiřskou květenou znal především z prací Petra Simona Pallase (1741—1811) a Johanna George Gmelina (1709—1755). Kdyby-

¹³⁷ J. A. Scopoli. Flora carniolica I-II., ed. secunda, Lipsiae 1772.

chom tu mohli podrobněji rozvést, které části Evropy a světa znal ze spisů, kterých jako botanik používal, pak bychom prokázali, že v citované literatuře více či méně důkladně poučení o květeně celé Evropy a dále o květeně většiny částí světa. Jen o Jižní Americe kromě Fusée Aubleta neznal téměř nic. To také vysvětluje, proč se tak překvapivě rychle rozhodl pro cestu ve španělských službách.¹³⁸ Hlavním důvodem tu byla jeho touha zkoumat květeny těch oblastí, o nichž literatura téměř neexistovala.

Dlouhá Haenkeho životní pouť Jižní Amerikou má pro botaniku už jen význam v tom, že tu nasbíral obrovské bohatství pro poznání její květeny. I jeho sběratelská práce by zůstala bez významu pro rozvoj botaniky, kdyby trosky jejích výsledků nebyl zachránil český učenec Kašpar Sternberg (1761—1838), zakladatel Národního musea, jehož péčí byla alespoň část výsledků Haenkovy sběratelské činnosti sdělena vědeckému publiku.¹³⁹ Reliquiae Haenkianae jsou spisem, pro jehož vznik v Čechách vytvořil Haenke pouze možnost. Jako celek patří tento spis více do bibliografie spisů učenců, jež se na jeho sepsání podíleli, nikoliv do bibliografie Haenkeovy. Latinskoamerická činnost Haenkova byla podřízena příliš jednostrannému praktikismu a proto mohla nabýt pro rozvoj poznatkové soustavy botaniky i pro rozvoj metodologie botanického bádání jen druhořadého významu.

Teprve mimo Evropu se začal Haenke hlouběji zabývat i přírodou nerostů a živočichů. Předpoklady k tomu však musel nabýt již v Praze a ve Vídni. Jako posluchač lékařské fakulty se musel zabývat celou řadou vědních disciplin, jež souvisely se studiem lékařství. Z nich rozhodující význam pro přírodovědecké bádání měla chemie, kterou v Praze studoval u Josefa Bohumíra Mikana. Mnohé si rovněž odnesl od Jana Mayera, hlavně pro metodiku rozboru minerálních vod,¹⁴⁰ v čemž se mohl přiučit u Zauschnera. Jacquin a Ignác Born (1742—1791) byli jeho učiteli chemie ve Vídni. O Bornově významu pro chemickou erudici Haenkeovu svědčí i to, že v Americe byl Haenke považován za odchovance Bornovy vídeňské chemické laboratoře.¹⁴¹

V dosavadní literatuře se traduje názor, že Haenke byl stoupencem flogistonové hypotézy.¹⁴² Snad jedinou, a to labilní oporou tohoto tvrzení může být skutečnost,

¹³⁸ Jacquin ml. bratrovi 21. VI. 1789, Londýn: „Haenkes Unternehmung hat mich überrascht. Es freut mich vom Herzen, denn ich weiß, daß es sein Wunsch war und er wird der Botanik gewiß Nutzen bringen...“ E. M. Kronfeld, l. c., str. 159!

¹³⁹ Viz pozn. č. 6!

¹⁴⁰ Zajímavé je i srovnání Haenkeových balneologických studií např. s prací J. Mayera *Untersuchung der Leibwender Sauerbrunnen in Böhmen*, 3. vyd. Dresden 1791.

¹⁴¹ Mercurio Peruano II, 29. V. 1791, str. 74: „Haenke je žákem slavného Jacquina a odchovancem chemické laboratoře významného dvorního rady Borna. Jeho kritická zkoumání také zasahují do hutnictví, nerostopisu, entomologie atd. ...“

¹⁴² Josef Gicklhorn, Thaddäus Haenkes Rolle in der Geschichte des Chile Salpeters und der Chile-Salpeterindustrie, in: Sudhoffs Archiv für die Geschichte der Medizin und Naturwissenschaften, Bd. 32/1939, str. 340.

že Haenke v Americe měl k dispozici jediný důležitý spis o nerostech, jímž byl Obrysový popis nerostné říše švédského flogistonika Toberna Olofa Bergmana (1735—1784). Bergman sice nedokázal překonat tehdy ještě všeobecně uznávanou hypotézu, avšak svým bádáním přinesl mnohé, co ji napomohlo překonávat. Jeho spis, který měl Haenke k dispozici, byl výkladem systematické mineralogie, což přímo vylučovalo, aby se mohl stát učebnicí chemické teorie.¹⁴³ Pro Haenkův vztah k chemické teorii nemohl mít Bergman určující význam už proto, že jeho učiteli byli Mikan, Jacquin a Born; Mikan už v dobách, kdy jej Haenke poslouchal, stál téměř na protiflogistonických pozicích: učil podle Jacquinova kompendia chemie, které, i když v něm učivo nebylo vyloženo metodicky na základě oxydační teorie, bylo přece napsáno antiflogistonicky. A konečně Ignác Born začal svou vědeckou dráhu jako flogistonik, orientovaný rovněž na švédskou vědu, ale v době, kdy se s ním Haenke ve Vídni setkal, byl už přesvědčeným hlasatelem oxydační teorie Lavoisierovy, což potvrzuje nejenom skutečnost, že s Lavoisierem navázal písemné styky, ale hlavně to, že ve svém posledním spise, v popisu kabinetu přírodnin Eleonory Raabové už zcela odvrhl i terminologii flogistonové chemie. A Jacquin už v době, kdy pracoval na Slovensku jako profesor evropsky proslulé hornické a hutnické akademie v Banské Štiavnici, vyložil některé chemické pochody shodně jako Lavoisier, a v bojovém antiflogistonickém duchu, což nejsilněji vystoupilo do popředí už v práci, odmítající domněnku o existenci tzv. acidum pingue. Praha a Vídeň se staly ve středoevropském prostoru časné vzniklými a velmi silnými baštami odpůrců flogistonismu, na rozdíl od školských i vědeckých institucí na západ a sever od Čech. Zvláště vídeňské prostředí bylo Bornem a Jacquinem zcela prosyceno novými názory na interpretaci základních chemických reakcí. Dokazuje to i řada studií, jež nechal ve sborníku *Collectanea* otisknout jeho tvůrce Jacquin, ryze antiflogistonicky zaměřených.¹⁴⁴ Haenke, který v tomto prostředí jako student a jako mladý vědec vyrůstal, by se jen výjimečně mohl stát flogistonikem. V textech jeho prací z Prahy a Vídne nenalezneme pro tradované tvrzení sebemenší opory. K tomu přispěla i skutečnost, že ve Vídni byl Haenke především zaměřen na botaniku, a chemie byla tedy nutně pouze jeho druhořadým zájmem.

Ještěliže chápeme empirismus jako největší nedostatek Haenkeovy přírodovědecké

¹⁴³ Haenke používal *Toberna Bergmana* Manuel du minéralogiste ou Sciagraphie du règne minéral, Paris 1782.

¹⁴⁴ J. A. Schreber, *Scrutinium hypotheseos principii inflammabilis* in: N. J. Jacquins *Collectanea ad Botanicam, Chemicam et Historiam naturalem, spectantia*, Vol. IV., Vindobonae 1780, str. 92: „Jam ergo ex utroque systemate comparato, de argumentis et demonstrationibus, quibus principii inflammabilis existentiam probare annisi sunt Phlogistologi, actum esse, ipsumque principium hoc inflammabile solis tantum in hypothesisibus, analogiis et sequelis male ex experimentis deductis existere plena cum certitudine concludere licet. Palmam sibi vindicet Lavoisierii systema, quod per solidas phaenomenorum in natura obviatorum explicationes, acuratissima experimenta et observationes, praestantissima rapido cum successu indies capit incrementa, indiesque magis firmum reddetur.“

aktivity, naprosto tím nemíníme popírat, že by tento mladý učenec nezaujal alespoň stanovisko k některým problémům přírodovědněfilosofickým, a navíc, že by mu byly cizí některé obecné problémy společenského charakteru. Slabost teoretického myšlení, běžná v převládající empirické přírodovědě osvícenské doby, nikterak nebránila vyslovovat se k závažným otázkám doby. Haenke žil v prostředí, které přímo nutilo zaujmout stanovisko k problémům náboženství. K nim byl nutně veden tím, že se neustále střetával s pověrami, často spjatými s přírodními jevy. Řadu příkladů můžeme uvést z jeho cesty do Krkonoš. „Rozličná často zcela podivuhodná vyprávění o některých pramenech v sousedství Čisté, o nichž někteří lidé věří, že viděli působení jejich zcela zvláštních sil, nám daly dosti touhy, abychom je sami navštívili“.¹⁴⁵ Haenke zprvu připustil, že by to mohly být léčivé železité vody, avšak po prozkoumání formuloval jasný závěr: „...avšak na těch, k nimž jsme byli nyní přivedeni, jsme tentokrát nenalezli nic podivuhodného.“ O prvé z těchto studánek se „zázračnou vodou“ pak napsal: „Bezvýznamná louže, kalužina, bez opravdového přítoku, bez odtoku, v níž se pro její nízkou polohu stékají vody vlhké louky a tak ji naplňují, a jejíž hladina je poseta vodní čočkou (*Lemna palustris*). Jakýpak je to div, když pošetilil používání vody z tohoto smrdutého močálu způsobuje horečky!“¹⁴⁶ Druhá studánka, jejíž vodou se zabýval, byla na úpatí pahorku při výchozu z údolí. „...pramen je výtečný, čistý, čirý.“¹⁴⁷ Po jednoduchých chemických pokusech ukázal Haenke, že tu nejde o minerální vodu. V obou případech prověřoval Haenke tehdy velmi rozšířenou pověru ryze vědeckými prostředky. Na dalším místě, v Kalné, byl opět rozšířenými pověrami obyvatel doveden do márnice, kde byla uložena mrtvola, která se už po dvacet let nepodléhala zkáze. Hrobník ji skryl pod hromadu kostí, „aby ji utajil před očima pověřivé a předsudky ovládané lůzy“,¹⁴⁸ jak Haenke napsal. Haenke provedl anatomický průzkum a pokusil se vyložit, proč bylo mrtvé tělo už po 20 let uchováno, a to důvody ryze přírodovědeckými (snad působení vápenité půdy, snad vliv zvláštních bakterií, snad zásah nějakého lékaře atd.). A dospěl k jasnému závěru, že jde pouze o vhodný objekt pro anatomickou sbírku světově proslulého českého fyziologa Jiřího Procházky. Lidové předsudky a pověry byly pro jeho osvícenské zaměření zcela nepřijatelné, což platí i o pověrách, vážně tradovaných ve starších přírodovědeckých spisech, při čemž se ironicky vysmál švýcarskému přírodovědci Scheuchzerovi, jehož vědecké práce si velmi vážil.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Haenke, Beobachtungen..., str. 49.

¹⁴⁶ Ibid, str. 50. Jde tu však o okřehek menší (*Lemna minor* L).

¹⁴⁷ Ibid., str. 50.

¹⁴⁸ Ibid., str. 51–52.

¹⁴⁹ „Man kann sich in der That kaum des Lachens enthalten, wenn man in den sonst so vor trefflichen Alpenreisen des alten ehrwürdigen **Scheuchzers**, dieses großen Gräserkennner, noch gine Menge der seltsamsten und unnatürlichsten Gestalten dieser Art, und noch dazu mit den elaubwürdigsten Zeugnissen versehen, antrifft.“ Haenke, Beobachtungen... str. 109.

Osvícenské odsouzení předsudků a pověr však u Haenka nemělo vyhraněný materialistický základ. Haenke na cestě Krkonošemi, při výstupu na Velký Šišák procházel Sněžnými jamami a svůj dojem při pohledu na zdejší geologické útvary vyjádřil slovy: „Je zde možno vidět, jaká úžasná revoluce tu musela dávno, snad před tisíciletími, v přírodě proběhnout, podíváme-li se do propasti... Skutečný nárys velikého nedokončeného díla božního!“¹⁵⁰ Nelze na základě těchto kusých formulací jasně říci, zda byl Haenke důsledný deista či zda byl na cestě k theistickému katastrofismu. Katastrofismus byl reakcí na osvícenský deismus a byl součástí přírodovědeckého nazírání naturfilosofického romantismu. Zdá se, že druhá možnost je pravděpodobnější. Neboť Haenke v tomto ohledu navazuje na Linnéa a Rousseaua v pojetí přírody. V opojení krásou pohledu z nejvyšší hory Čech, ze Sněžky, napsal: „Člověk se cítí svoboděn od všech nesnází, od všech trampot, se zdánlivě rozšířeným obzorem našich duševních sil. **S Rousseauem** krátce řečeno, **člověk je spokojen, že je a že myslí.**“¹⁵¹ Je to, pokud je známo, prvá souhlasná odezva na Rousseauovo pojetí přírody i společnosti v české přírodovědě 18. století. Naznačuje i Haenkovy pocity uvnitř společnosti, v níž žil, pocity trýzně a nemo-houcnosti, vyvolané sociálními konflikty doby, pocity, z nichž se Haenke osvobodil vpravdě útekem k přírodě, uvnitř ní se cítil schopen rozvinout své duševní síly. Prostředí, z něž Haenke vyšel, se na nižším stupni velmi podobalo tomu společenskému prostředí, jehož odpor ke starému režimu feudálního ražení plně vyjádřil Rousseau ve své revoluční maloburžoazní filosofii. A Rousseau ve svém dialektickém pojetí společenských rozporů je posledním předstupněm romantismu, jemuž ve filosofii přírodní odpovídá dialektika na jedné straně a katastrofismus na straně druhé. Haenkeovo myšlení je tedy spojeno s těmi společenskými silami, které krátce na to, co Haenke Evropu opustil, se vymanily z poměrů, které je tísnily, generálním útokem na stavbu starého režimu ve Francii.

III.

Ani o amerikanistickém díle Tadeáše Haenkeho neexistuje dosud rozsáhlejší vědecká práce. Charakteristika, obsažená v knížce Vlastimila Kybala, **Po česko-slovenských stopách v Latinské Americe**, je příliš stručná a neobsahuje víc,

¹⁵⁰ „Nachdem wir den größten Theil dieser Fläche besichtigt hatten, begaben wir uns in verschiedenen Umwegen auf den Gipfel der **Grossen Sturmhaube**. Man trifft hier auf diesem Steige auf die beyden sogenannten **Schneegruben**, eine Stelle, die jedem Naturforscher, aber vorzüglich dem Mineralogen sehr merkwürdig ist. Man sieht, welche fürchterliche Revolution hier ehemals, vielleicht vor Jahrtausenden, in der Natur vorgegangen seyn müssen, und man bebt zurücke, wenn man hinabsieht in den Abgrund, durch die gespaltenen Absätze und die Zwischenräume der schroffen Felsenklippen, die mit jedem Tag den Einsturz drohen. Eine wahre Skizze einem grossen unvollendeten Werke Gottes!“ Haenke, Beobachtungen... str. 143.

¹⁵¹ „Man fühlt sich frey von jeder Beschwerde, von jedem Ungemach, mit einem scheinbar erweiterten Wirkungskreise unseren Seelenkräfte: kurz, mit **Rousseau** zu reden, **man ist zufrieden, dass man ist und dass man denkt.**“ Haenke, Beobachtungen..., str. 108.

než biografický náčrt Kholův; druhé vydání biografie Kühnelovy obsahuje hodně materiálu, autor však vůbec nebyl s to tento materiál zpracovat a redakční práce honosně nazvané instituce, která knihu vydala, je na neuvěřitelně nízké úrovni.¹⁵² Jsme tedy pouze na začátku našeho snažení, ukázat význam Haenkeovy práce pro poznání amerického kontinentu.

Apodiktické vyhlášení Haenkeho za protějšek Alex. von Humboldta, běžné v současné německé literatuře, toto snažení nijak neusnadní. Mezi dílem Humboldtovým a Haenkeovým je příliš velký rozdíl. Nezáleží ani tak v kvalitě písemných údajů, v jejich spisech obsažených, jako spíše v jejich povaze. Humboldt byl mohovitý, španělskými úřady podporovaný přírodovědec-cestovatel, Haenke byl **Físico-Botánico Comisionado por S. M. C.**, přírodovědec ve službách španělského krále. Jeho znalost Jižní Ameriky byla po dvaceti letech pobytu na americké půdě jistě hlubší než vědomosti Humboldtovy, její osudy byly ovšem daleko pohnutější než osudy literární činnosti Humboldtovy, sledované od počátku pražskými čtenáři.¹⁵³

Haenkeova činnost byla činnost praktika, který k peru sahal, aby vyřídil svůj písemný styk soukromý i úřední, a aby eventuálně výsledky své praktické činnosti shrnul v pamětní spis či článek, který měl aktualizací nebo přímo aktuální cíl. Celkový pohled na vlastní činnost podal ostatně Haenke sám v březnu 1810, když se odvolával proti španělskému příkazu, aby se neprodleně vrátil do Španělska. Jeho odvolání ke guvernérovi-intendantovi v Cochabambě zdůrazňuje praktické úkoly, které v letech svého pobytu za ročních 1800 pesos pro koloniální vládu plnil. Podle jeho názoru měl význam jeho výzkum botanický, využitý v lékařství a lékárnictví. Výstřížkem z časopisu **Minerva** (de los Reyes?) z roku 1809 upozorňoval na svoji iniciativu při použití ledku k výrobě střelného prachu. Roku 1806 prováděl v Cochabambě očkování a vedl práce na zpracování ledku, jak to vyžadovala potřeba střelného prachu, ke které došlo po britské blokáde La Platy. Roku 1799 poslal do Španělska více než čtyřicet beden vědeckých sbírek, spolu s vědeckým pojednáním, které pak uveřejnil v časopise **Telégrafo** v Buenos Aires. Další sbírky a spisy, o nichž nepochyboval, že jej proslaví jako botanika, hodlal rovněž odevzdat úřadům.¹⁵⁴ Tento praktický ráz jeho díla, určený potřebami amerického prostředí, odlišuje Haenkeho od Humboldta, ale tvoří také protiklad k jeho předchozí vědecké činnosti doma.

Mohl k ní získat podněty a aspoň základní předběžné vědomosti doma? Po

¹⁵² **Vlastimil Kybal**, Po československých stopách v Latinské Americe. V Praze 1935, s. 29–30. – O Kühnelově studii viz pozn. 17,20–21.

¹⁵³ **Alex. de Humboldt**, Essai politique sur le royaume de la Nouvelle-Espagne. Tome Ier, Paris 1811. Univ. knih. v Praze, sign. 19 F 101/I. Ve srovnání s názory Haenkeovými o indiánském obyvatelstvu píše Humboldt na s. 451: „les horreurs que les natifs du Pérou ont exercés envers les blancs en 1781 et 1782...“

¹⁵⁴ Srv. pozn. 95.

důkladném zvážení všech okolností není možno na tuto otázku odpovědět kladně. Haenke se nikde nezmiňuje o tom, co vzbudilo jeho zájem o Nový svět. Podněty, které získal doma, v rodině a v severočeské sklářské oblasti, mohly být jenom zcela obecné povahy. O pokusech svých „krajanů“ ze severních Čech, proniknout se sklem na trh Jižní Ameriky nenajdeme u něho ani stopy. Stejně nenajdeme u něho ani stopu přímého vlivu skutečnosti, že z českomoravské provincie Tovařystva Ježíšova odcházeli po několik desetiletí od 1678 misionáři právě do oblasti Horního Peru. Václav Christman z Prahy, který odešel do Ameriky 1678 s první skupinou misionářů, žil v jezuitských redukcích v Paraguaji, stejně jako o deset let později příšlý Jiří Kordule z Běstvin. Roku 1684 vypravil se do horního povodí Maraňonu Jindřich Václav Richter z Prostějova, který roku 1696 v oblasti kmene Conibos za povstání zahynul. Jeho činnost hagiograficky zpracoval Em. de Boye. V Horním Peru působil i Richterův druh Samuel Fritz z Trutnova, který v době portugalsko-španělských třenic i aktivně vystupoval pro domorodé obyvatelstvo – a ovšem také pro Španěly. Nenajdeme však u Haenkeho stopy, že by byl o jezuitu jevil takový zájem jako jeho současníci, F. M. Pelcl nebo J. B. Dlabač.¹⁵⁵

Činnost misionářů spadala ovšem do období, které od pobytu Haenkeova dělilo skoro půl století, po zrušení jezuitského řádu (1773) nezbylo ve španělských koloniích z jejich díla v redukcích, jak to Haenke sám zaznamenal, prakticky nic. Jediný z jezuitských misionářů-předchůdců v poznávání Horního Peru, s nímž se na stránkách jeho spisů setkáme, je S. Fritz, „německý jezuita“, chválený pro svoji přípravu a svoji snahu hmotně povznést domorodce – zdá se však, že se o něm Haenke dověděl až z díla Condamineova.¹⁵⁶

Že by byl o Fritzovi a o jeho americkém působení něco věděl z jezuitských pražských škol, je takřka zcela vyloučeno. Mladý Haenke psal ostře proti klerikálnímu zpátečnictví, jako ostatně většina odchovanců Klementina koncem 18. století, a my víme z pamětí Jeníka z Bratřic, že zeměpis byl na pražských jezuitských školách naprostou popelkou.¹⁵⁷ Když se zájem o Ameriku začal projevovat v Čechách a v Rakousku vůbec konkrétně, byl už Haenke za mořem a úryvky z jeho díla se naopak staly jedním ze zdrojů informací o vzdálených zemích Latinské Ameriky.

Haenke sdělil svým současníkům i dalším generacím svůj obraz Latinské Ameriky na samém konci koloniálního období trojím způsobem. Bezprostředním výra-

¹⁵⁵ O jezuitách a jejich činnosti v Horním Peru viz: **Jos. Stöcklein**, Allerhand so lehr-als geist-reiche Briefschriften und Reisebeschreibungen, welche von den Missionariis der Gesellschaft Jesu aus beyden Indien... in Europa angelangt sind, Graz 1726–1761 (později: Ausburg, Wien). – **Emanuel de Boye**, Vita et obitus R. P. Henrici Wenceslai Richter, ex quadraginta operariis Soc. Jesu ad procurandam infidelium conversionem ex provincia Bohemiae in Americam missis..., Praha 1702. – **VI. Kybal**, Po československých stopách v Latinské Americe, s. 19 et passim. – **Zd. Kalista**, Cesty ve znamení kříže. Praha 1947, s. 18 ad.

¹⁵⁶ **T. Haenke**, Memoria..., edice uvedená v pozn. 87, o Condamineovi a Fritzovi na s. 320.

¹⁵⁷ **Jan Jeník z Bratřic**, Z mých pamětí, s. 23.

zem jeho dojmů je jeho korespondence – ze které je ovšem třeba kriticky vyloučit doplňky, z dostupné literatury přidané jeho bratrem Josefem. Dosavadní hodnocení Haenkeho – amerikanisty se opíralo o rozsáhlejší jeho, nebo jemu připisované, popisné celky, především o **Popis Peru** a **Popis Chile**. Byla však už řeč o tom, že většina těchto prací byla výsledkem kolektivního průzkumu a že Haenkeovi můžeme připisat jenom zlomek prvně uvedené práce. Třetí skupinu jeho spisů, věnovaných problematice soudobé Latinské Ameriky, tvoří jeho mapy a memoranda, přetištěné namnoze v soudobém jihoamerickém tisku. V těchto pracích – tak zní pracovní hypotéza, je asi dnes Haenkeho přínos k poznání Ameriky nejcenější.

Haenkeovy dopisy byly bohužel jenom v prvních letech adresovány jeho vědeckým přátelům, Bornovi a prof. Jacquinovi. S výjimkou ojedinělého dopisu pražskému lékaři Pelzerovi chybí později dopisy vzdělaným přátelům, např. abbé Spielmannovi a doktoru Mayerovi v Praze, které by asi byly plasticky vyličily jeho vztah k okolí, i pisatelovy názory na to, co se dělo ve světě. Po roce 1794 máme však dochovány jenom nečetné dopisy rodině a cádizské filiálce obchodního domu Hiecke, Zincke a spol. Haenke musel psát tak, aby mu adresáti porozuměli, v letech britské blokády a začínajícího boje za nezávislost musel psát s ohledem na úřední cenzuru. Proto zejména jeho dopisy po roce 1808 nemůžeme považovat za směrodatné měřítko jeho politických názorů.

Od samého začátku svého pobytu propadl Haenke kouzlu amerického kontinentu. Obdivný vztah je patrný z popisu argentinské pampy a přechodu přes Kordillery, z jeho popisu Peru i cesty k hornímu toku Amazonky (vesměs roku 1790), ale i z popisu přírody a přepychové společnosti v Mexiku (1791).¹⁵⁸ Zájem o současnost je u tohoto přírodovědce výchovou i povoláním spojen se zájmem o historické památky, např. o „peruánské starožitnosti“ na pacifickém pobřeží.¹⁵⁹ Oslava amerického kontinentu, spojená s praktickými pokyny pro mladého muže, který si chce v Americe založit novou existenci, tvoří obsah dopisu doktoru Pelzerovi z 20. května 1800.¹⁶⁰ Ve všech těchto dopisech se zmínky o „krajanech“ (vyjímaje cádizské obchodníky se sklem) objevují všude v souvislosti s dolováním. Haenke ví o činnosti středoevropských horníků a důlních odborníků ve střední a jižní Americe, a jmenuje mezi svými nečetnými přáteli dva z nich; mexického Fausta d'Elhuyar a limského „konzula“ rakouského, barona Nordenflychta, jenž jej zjevně uvedl do důlních podnikání v Horním Peru.¹⁶¹ Budoucnost andinské oblasti viděl Haenke zjevně především v těžbě minerálů.

Zajímavým způsobem se vyvíjely Haenkeovy soudy o Indiánech. V prvních

¹⁵⁸ Listy Haenkeho, uvedené v pozn. 66, 67, 70.

¹⁵⁹ List T. Haenkeho rodičům z 24. II. 1790, viz. v pozn. 68.

¹⁶⁰ Haenke dr. Pelzerovi, 15. II. 1800, viz pozn. 89.

¹⁶¹ Viz listy Haenkeho, uvedené v pozn. 89, 84.

dopisech se o nich zmiňuje jako o krvelačných nepřátelích, kteří ohrožují putování argentinskými pampami. Jeho soudy jsou potom stále ohleduplnější; v letech po 1800 píše o nich přátelsky i tehdy, když píše, že se účastní tažení proti nim. Po svém pobytu v indiánské oblasti mluví na základě zkušeností správního úředníka o domorodém obyvatelstvu vyloženě kladně. Nakonec jsou pro něho součástí kontinentu, o jehož budoucnosti píše nadšeně i ve svých posledních dopisech.¹⁶²

Při sblíživání s amerických prostředím hráli jistě velkou úlohu Haenkeovi přátelé. Vedle dvou starších známých, s nimiž ostatně zjevně v trvalém styku nebyl, d'Elhuyara a Nordenflychta, jmenoval Haenke v dopisech Dona Felixe Cassa z Buenos Aires a Dona Juana Ignacia Péreze z Cochabamby. K těmto dobrým známým či přátelům patřil asi také cochabamský intendant Don F. de Viedma.¹⁶³ Pokud lze ze jmen soudit, šlo o rozené Španěly nebo kreoly. Pravděpodobně je měl především Haenke na mysli, když roku 1800 ujišťoval Pelzera, že se mu z úředních míst dostane při cestě do Ameriky podpory. Do Španělska samého však se vracet rozhodně nechtěl z „klidné a krásné země“, ve které je daleko lépe než ve staré Evropě.¹⁶⁴ V dopise, poslaném po zahájení boje za nezávislost v oblasti La Plata, koncem roku 1809 cádizské firmě Hiecke, Zincke a spol., psal Haenke o potlačeném povstání v La Paz a Chuquisaca (Sucre) i o „zhoubných názorech“ revolucionářů, jistě s ohledem na cenzuru. Ve stejné době totiž uvažoval o tom, že z Cochabamby se odstěhuje do Tucumánu – tj. do oblasti, ovládané revolucionáři.¹⁶⁵

Je dnes zjevné, že rukopisy, obsažené v konvolutu Britského muzea v Londýně MSS Add. 17.592, od konce 19. stol. opisované pro Národní knihovnu v Limě a asi i jiná místa, mohou být Haenkeovou prací jenom z nepatrné části. Odborníci se dnes shodují v tom, že jde o zlomek písemného zpracování výsledků Malaspinovy výpravy, a to jeho úvodní, obecně-popisnou část, na které spolupracovala řada jejích členů. Zatím nelze zjistit vztah tohoto konvolutu BM MSS Add. 17.591) k několika svazkům rukopisů, které jsou dnes v madridském vědeckém ústavu **Consejo Superior de Investigaciones Científicas**.¹⁶⁶

Obecně je dnes odmítáno Haenkeovo spoluautorství na **Cestě místokrálovství La Plata** (Viaje por el Virreinato del Río de La Plata, sepsali asi Bauzá a Espinosa), **Cestě ze Santiaga do Buenos Aires** (Viaje de Santiago a Buenos Aires), **Politickém, vojenském a obchodním stavu města Concepción roku 1789** (El estado político, militar y comercial de la ciudad de Concepción en 1789, sepsali buď Bauzá nebo Espinosa) a **Popise království Chile** (Descriptión del

¹⁶² Listy Haenkeho, uvedené v pozn. 90–92.

¹⁶³ List Haenkeho firmě Hiecke, Zincke a spol. viz pozn. 84.

¹⁶⁴ Listy Haenkeho z roku 1800, viz pozn. 88–90.

¹⁶⁵ Haenke firmě Hiecke, Zincke a spol. z 15. XII. 1809, viz pozn. 94.

¹⁶⁶ O madridských rukopisech viz pozn. 81.

Reyno de Chile, asi Bauzá a Espinosa). Chilský badatel Augustin Edwards se snažil podepřít aspoň účast Haenkeovu na pořízení rukopisu **Cesty ze Santiaga**... poukazem na podobnost rukopisu, ale podobnost není nijak výrazná a rozhodně není přesvědčující. Podíl na **Cestě místokrálovstvím La Plata** byl Edwardsem prokazován existencí dopisu Haenkeho z 28. V. 1795, na nějž jej upozornil Gicklhorn – jde však o dopis při nejmenším porušený a zcela neprůkazný. Haenkeho spoluúčast na **Popisu království Chile** popírá proti Edwardsovi přední chilský historik Eugenio Pereira a Salas obecně se nejvýš připouští, že Haenke by byl mohl nejvýš zpracovat materiál shromážděný na Filipínách zemřelým Ant. Pinedou.¹⁶⁷

Jediným dílem konvolutu, na němž se asi Haenke opravdu podílel, je tedy **Popis Peru** (Descripción del Peru, vydáno v Limě 1901). Vydání bylo bohužel pořízeno z nespolehlivého opisu, pořízeného někdy 1890 a jak ukazuje srovnání s ukázkou, otištěnou jako tabulka č. 2 Kühnelovy práce (jde o str. 27 textu edice), i kritické srovnání v edici přiloženého memoranda o splavnosti Maraňovu s fotokopii, není ani přesné, ani spolehlivé.¹⁶⁸ Rozbor **Popisu Peru** ovšem ukazuje, že i zde jde o komplikaci několika autorů, kteří použili různé, tehdy běžné příručky, jež doplnili znalostmi z autopsie. Uvážíme-li, kde Haenke skutečně byl a o čem se zmiňuje ve své korespondenci, můžeme předpokládat, že byl autorem čtyř z patnácti kapitol. Je to kapitola **Nehody a nemoci** (Accidentes y enfermedades, s. 80–86), **Doly v Peru** (Las minas del Perú, s. 117–147), **Popis limské intendencie** (Descripción de la Intendencia de Lima, s. 148–186, pravděpodobně však jde jenom o s. 160–167, kde jsou popsány stavby Inků na pobřeží) a o **Popis peruánské Montaña real** (Descripción de la Montaña real del Perú, s. 208–230).¹⁶⁹

Hygienicko-pathologická kapitola má rysy společné také kapitolám o dolování – prozrazuje lékařské vzdělání, znalosti botanické a zkušenosti hygienické – mimo to se vyznačuje hlubokým soucitem s trpícími indiánskými obyvateli. Autor je si vědom jejich zaostalosti, vysvětluje ji však rozumně důsledky španělské nadvlády. V kapitole o hornictví je zmínka o Faustovi d'Elhuyar a jeho pobytu v Uhrách a objevují se tu soudy, které obsahuje i Haenkeova korespondence, zejména jeho list Pelzerovi z 1800. Zájem o indiánské obyvatelstvo a způsob jeho života, viděný okem lékařsky vzdělaného pozorovatele, charakterizuje kapitolku o Montaña real, která znamená asi první příspěvek, vyšlý z ruky českého (boemio) pozorovatele,

¹⁶⁷ Všechny tyto rukopisy jsou uvedeny v pozn. 81, diskuse o jejich autentičnosti je uvedena u Kühnela, na s. 80–82, 135–137. Úryvek z **Viaje de Santiago**... je reprodukován u Kühnela, s. 80 jako Tabulka 1. Edwardsova argumentace s podobností psíma (a podle ní také argumentace Kühnelova) nemá smysl, protože nesrovnávali dostatečně rozsáhlý paleografický materiál – Kühnel dokonce srovnává a hledá podrobnosti v listech, psaných jednak latinkou, jednak švabachem.

¹⁶⁸ **Tadeo Haenke**, Descripción del Perú, Lima 1901. U Kühnela reprodukována ukázka pochází z rukopisu Britského musea, MSS Add. 17.592, s. 9.

¹⁶⁹ Viz Kühnel, s. 122–135.

k etnografii Ameriky. Pozoruhodný je Haenkeův odsudek instituce **mita** – Haenke ovšem doporučuje, aby v nezdravých rtuťových dolech byli zaměstnáváni trestanci. Také o peruánských starožitnostech (antigüedades peruleras) se zmiňoval Haenke ve své korespondenci, a víme, že si jich měl všimnout z úředního pověření.

Z úředního příkazu nebo podnětu vznikla většina pamětních spisů Haenkeových, které se nám zachovaly po archivech a knihovnách v Seville, Buenos Aires, Limě a Londýně. Otázka autorství je zde ve většině případů nepochybná – proto jsou spisy této skupiny důležitou pomůckou pro zjišťování, co Haenke mohl jinak napsat. Memoranda si můžeme seřadit chronologicky, obyčejně ovšem jenom podle termínu a quo, kdy mohly vzniknout nejdříve. To platí o **Popise a analýze vod v Yura** (Descripción y análisis de las aguas de Yura, hecho por el Naturalista Botánico Don Tadeo Haenke), obsahujícím zmínky o západočeském lázeňství, Haenke byl v Arequipě roku 1794, spis byl otištěn v časopise **Telégrafo Mercantil** v ročníku 1801–1802. Datování vzdoruje několik memorand, která jsou citována v literatuře, ale o nichž ani nevíme, kde se zachovala.¹⁷¹ Nesporné je autorství dvou pamětních spisů, pocházejících z roku 1796 a věnovaných indiánské otázce. Jde o spis o misiích v oblasti Mojos, zejména o stanici Coni, a **Popis... oblastí, obydlených indiány Yuracarées**. Pokud z reprodukcí obsahu obou můžeme soudit, jde o názory, které vůči domorodcům a misiím zastával Haenke soustavně; vždy kladl na první místo hmotné zabezpečení slušné existence indiánského obyvatelstva.¹⁷² Patnáct článků, otištěných v **Telégrafo Mercantil** v letech 1801 až 1802, a označených jako **Úvod do přírodovědy provincie Cochabamby a okolí** (Introducción a la Historia Natural de la Provincia de Cochabamba y circunvecinas) bylo částečně přetištěno Felixem d'Azara již r. 1809, představuje zjevně spis, jež zároveň se sbírkami poslal Haenke do Španělska roku 1799.¹⁷³ Jde zde o přehled přírodního bohatství intendencie Cochabamba, rozdělený na přehled bohatství minerálního, faunu, květeny. Z úřední povinnosti vzniklo 32 map různých oblastí Jižní Ameriky, zachovaných v konvolutu Britského musea MSS Add. 17.591. Z nich je pět podepsáno, další je výslovně označena za jeho dílo. Pokud lze soudit, jde o oblasti, kde Haenke působil a o něž se zajímal z úředního pověření.¹⁷⁴

Ve stejném konvolutu je konečně zatím nejzajímavější Haenkeho autentický spis, jeho **Pamětní spis o splavných řekách, které z peruánských Kordiller**

¹⁷⁰ Srv. pozn. 76.

¹⁷¹ Jde o memoranda: Memoria sobre la conservación de los cueros y otras producciones... del perjuicio de la polilla, uveřejněno v: La Revista de Buenos Aires, 1868, srv. Kühnel, s. 121; Observación sobre el Volcán de Arequipa, s. d., viz Kühnel, s. 81; Itinerario de Oruro a Jujuy, s. d., Kühnel, s. 81; Artículos sobre el molle y sobre el arbusto alcánforado tamtéž.

¹⁷² Srv. práce uvedená v pozn. 82–83.

¹⁷³ Srv. pozn. 86.

¹⁷⁴ Srv. pozn. 81.

plynou do Maraňonu, věnovaný 20. dubna 1799 intendantovi Viedmovi. Pravedpodobně opis spisu je v Národní knihovně v Buenos Aires, opis, pořízený pro Národní knihovnu v Limě (jenž sloužil na podklad limské edice z 1900) je nespolehlivý a má dokonce mezery proti textu v Britském muzeu. Tento text je asi opis originálu a je doprovázen seznamem nástrojů, jež by Haenke potřeboval na dokončení výzkumu v oblasti velkých řek (je podepsán Haenkem).¹⁷⁵

Haenke vychází z konstatování, že oblast Horního Peru je sice bohatá a má velké možnosti hospodářského rozvoje, v neposlední řadě proto, že má dobré podnebí, ale že její spojení s přístavy na pobřeží Peru nebo La Platy je po souši tak nesnadné, že vzdálenosti znamenají konec každého obchodu, protože jenom doprava drahých kovů se vyplácí. I ta stojí nesčetné životy indiánských nosičů, které hubí klima Kordiller. Za této situace je možná jenom jediná cesta k tomu, aby tyto oblasti prosperovaly, a to je zabezpečení cesty po vodních tocích, směřujících k Amazonce a po ní k Atlantiku. Podrobně popisuje jednotlivé přítoky Amazonky, a to Huallagu, Ucayali, Purus, Madeiru a její přítoky Beni, Mamoré a Itenes.

Haenke si byl vědom dvou hlavních překážek, které stály v cestě jeho projektu na zřízení říční cesty. První z nich byla skutečnost, že šlo o oblast, kde hraničilo koloniální území španělské a portugalské. Tuto nesnáz chtěl řešit mezinárodní dohodou, a jistou formou „mezinárodnění“ vodního toku Amazonky. Druhou překážkou byly přejezy, vodopády a strže na místě, kde se vody řek Altiplánu nořily o stovky metrů níže do brazilské nížiny. Haenke si byl této skutečnosti asi vědom, ačkoliv na svých cestách roku 1790 a 1794 se na tyto nesplavné části toků nedostal. Mluví pro to aspoň okolnost, že navrhoval, aby náklady, dopravované po řece Beni (pramenící nedaleko Cochabamby), byly přes řeku Yacuma vedeny na Mamoré. To by ovšem samo o sobě bylo sotva stačilo, protože do dneška je část toku řeky Mamoré a Madeiry nesplavná a dopravu přejímá železniční trať Madeira-Mamoré, postavená roku 1912 z brazilského Porto Velho do Guajará-Mirim. Těchto necelých 400 kilometrů „Trati smrti“, jež stála životy více než 40.000 dělníků, odsuzuje Haenkeho plán do říše fantazií. Na druhé straně je ovšem nutno konstatovat, že jeho soud o oblasti intendencie Santa Cruz a její velké budoucnosti potvrzují názory brazilských hospodářských odborníků, z jejichž podnětu byla vybudována železniční trať z brazilské Corumby do Santa Cruz. Tato trať, překonávající nesmírné vzdálenosti, ovšem do dneška nemá prodloužení a spojení se železničním systémem argentinsko-bolivijským, přes Haenkeho domov v Cochabambě.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Srv. pozn. 87. Za mikrofilm spisu BM mSS Add. 17.592, čítajícího 91 stran, děkuji prof. L. W. Forsterovi a knihovně Britského musea v Londýně.

¹⁷⁶ Za informace o dnešní dopravní a hospodářské situaci v brazilsko-bolivijském pohraničí děkuji L. a N. Neckářovým.

Ale přes fakt, že Haenkeův plán nebyl do dneška uskutečněn, můžeme říci, že jde o důležitou hydrografickou studii, již po zásluze vysoce ocenili Mateo Paz Soldán, M. V. Ballivián a Ant. Raimondi. Není pochyby o tom, že její spolehlivá edice by měla svůj smysl, protože zatím představuje nejzralejší práci Haenkeho. Obraz jeho činnosti mohou změnit jenom rukopisy, chované v Madridě, protože není vyloučeno, že mezi nimi jsou ony spisy, o nichž byl roku 1810 Haenke přesvědčen, že jeho jméno zařadí mezi přední botaniky své doby.

S touto výhradou můžeme uzavřít přehled Haenkeova díla amerikanistického konstatováním, že máme zatím k dispozici vesměs práce, které vznikly během prvních desíti let jeho pobytu v Americe, které jsou tedy výsledkem střetnutí jeho přírodovědných vědomostí, získaných v Praze a Vídni, s realitou jihoamerické přírody a společnosti. I ony jsou svědectvím, jak intimně je u Haenkeho spojen jeho život a jeho dílo. Můžeme říci, že Haenke je blízky dnešku i tím, jak společenským potřebám odlehle oblasti Horního Peru dal v orientaci svého díla vedoucí úlohu. Jeho dílo vydalo tak plody, které neodpovídaly ovšem jeho přípravě, ani tomu, co mladý přírodovědec vytvořil doma.

Haenkeho podíl na rozvoji přírodních věd v Čechách a ve střední Evropě vůbec můžeme dnes stanovit přesněji a úplněji než jeho činnost amerikanistickou. Haenke se nám dnes jeví jako významný představitel osvícenských názorů na přírodu a jako raný stoupenec Rousseauův. Průkopnické dílo Haenkeho na americké půdě zatím tak dokonale neznáme. Bylo úkolem tohoto článku, aby shrnul to, co o Haenkeovi dnes víme a aby také poukázal na mezery, které v našich vědomostech jsou. Přírodovědci a amerikanisté španělsky mluvícího světa mohou podstatně přispět k rozřešení otázek, na něž dosud nemáme odpovědi. Ale i z toho, co o Haenkeovi jakožto pionýrovi v bádání o Latinské Americe dnes víme, ukazuje se jasně, že studium jeho života a díla patří k základním úkolům iberoamerikanistiky v zemi, z níž vyšel.

EL NATURALISTA TADEO HAENKE Y LOS COMIENZOS DEL INTERÉS
POR AMÉRICA LATINA POR PARTE DE LOS CIENTÍFICOS
DE BOHEMIA EN LOS TIEMPOS MODERNOS

Josef Haubelt - Josef Polišenský

Resumen

Los valiosos escritos por Francisco Khol y José Gicklhorn no trataron de una manera exhaustiva, en el ámbito de la Europa Central, todos los problemas relacionados con el análisis de la vida y la obra del naturalista y explorador Tadeo Haenke (1761—1817). Las dos ediciones de la biografía de este sabio por José Kühnel, en las que Haenke "se transformó" de un honrado "sudeten alemán" (1939) en un propagador alemán de la cultura "europea" (1960), carecen de valor científico y no han hecho más que acentuar la necesidad de profundizar el análisis científico de la obra de Haenke y sus actividades.

Las nuevas fuentes encontradas en los archivos han hecho posible precisar considerablemente los conocimientos de la vida de Haenke e interpretar desde un nuevo punto de vista algunas circunstancias de sus actividades poco claras o legendarias. Entre otras cosas han comprobado que la afirmación de que Haenke fue apoyado por parte de sus coterráneos, comerciantes en el ramo de los vidrios del Norte de Bohemia cuya influencia llegaba por Cádiz hacia Hispanoamérica, no es más que pura invención de los que han transplantado su nacionalismo anacrónicamente a la segunda mitad del siglo dieciocho. No deja de ser sólo leyenda igualmente la afirmación de que Haenke fue un representante de la ciencia alemana. El análisis de algunas partes de sus escritos ha demostrado que Haenke se adhirió a través del ambiente científico de Praga y Viena exclusivamente a la ciencia neerlandesa, siendo el contenido de su trabajo botánico estrictamente ceñido a las concepciones de Linneo. El método que Haenke utilizó antes de su partida para América para anotar los resultados de sus investigaciones botánicas, permite observar en algunas cuestiones parciales de su actividad científica la anticipación de la obra de Humboldt. Haenke fue un riguroso racionalista en la interpretación de los fenómenos naturales, lo que no le impidió poseer una extraordinaria sensibilidad hacia la naturaleza, la que estaba relacionada directamente con el modo de pensar y sentir "anticivilizatoria" de Jean-Jacques Rousseau. Al mismo tiempo no dejó de ser en el fondo un empírico ilustrado, alejado del pensamiento de la filosofía naturalista. Ambas circunstancias se manifestaron en sus actividades en Latinoamérica. El reflejo en su obra de la influencia de Rousseau y las nuevas fuentes históricas han ayudado a delucidar las causas de su ausencia de Europa, tan agitada por las contiendas revolucionarias y bélicas, y de su permanencia en América Latina, en aquel entonces "tranquila" y no afectada tanto por el oscurantismo austríaco y español. El empirismo racionalista en su trabajo de investigación ha demostrado las causas por qué las investigaciones de Haenke en América Latina estaban estrechamente subordinadas, en detrimento del desarrollo de la ciencia, a las necesidades inmediatas de la sociedad, lo que imposibilita considerar su obra comoun equivalente temprano y trunco de la obra de Humboldt.

El estudio de la vida y obra de Haenke es una de las tareas básicas de los hispanoamericanistas del país del que en realidad era oriundo este sabio.

STUDIE K DĚJINÁM KNIHOVEN V ČESKÉM STÁTĚ
V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ

II. NĚKTERÉ KNIHOVNY SOUKROMÉ*

STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER BIBLIOTHEKEN IM BÖHMISCHEN STAAT
IN VORHUSSITISCHER ZEIT

II. EINIGE PRIVATBIBLIOTHEKEN

IVAN HLAVÁČEK

Soukromá knihovna je velice vděčným tématem pro studium, a to z několika příčin. Především proto, že ukazuje daleko výrazněji než knihovna institucionální rysy určité osoby (i jako reprezentanta některé společenské vrstvy), její snahy, zájmy i rozhled, ale též z toho důvodu, že lze zpravidla – pokud je materiál ovšem vůbec k dispozici – její vznik, vzrůst i zánik sledovat lépe a do větších detailů.¹ Tomu je třeba rozumět v tom smyslu, že existence soukromé knihovny je vždy relativně velmi krátká, což již samo o sobě např. umožňuje přesnější fixaci různých jejích přírůstků, nehledě k dalším možnostem, jež jsou dány zjištěním životních osudů jejího majitele.

Je třeba připomenout i další charakteristický rys starých soukromých knihoven, jež není dosud ještě vždy dostatečně doceněn a který tkví v tom, že knihy v těchto rukopisných knihovnách nalézané byly svými majiteli opravdu studovány a nikoliv jen shromažďovány. Je to pochopitelné nejen z toho, že rozsah knihoven byl podstatně omezenější, ale též ze skutečnosti, že ceny knih byly tehdy skutečně dosti vysoké a doba jejich opisování dlouhá.² Jsou ovšem i tu výjimky v knihovnách některých sběratelů, takové mimořádné případy je však třeba vždy konkrétně dokázat.

Častější výskyt soukromých knihoven u nás je poměrně pozdního data. Zatím co knihovny institucionální aspoň ve svých zárodcích jsou dosvědčeny již spolu s počátkem křesťanství u nás, knihovny soukromé lze zde zřetelněji sledovat až ve století 14. Není ovšem pochyb, že výjimečně existovaly knihovny soukromé i dříve, tehdy však zpravidla šlo spíše – protože to byly hlavně knihovny čelných

* Jako Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské I. vychází ve Sborníku historickém 12, 1964, str. 5-52 Knihovna kláštera třeboňského v rámci dějin knihoven českých augustiniánských klášterů. Současně vycházejí moje Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým, Praha 1965, které zdejší výklady resumují.

¹ Srv. např. I. Hlaváček, Alexius Třeboňský a katalog jeho knihovny z konce 15. století ve Sborníku historickém 6, 1959, str. 223-252. Obecněji Handbuch der Bibliothekswissenschaft III-1, Wiesbaden 1955, str. 475n., kde se akcentuje právě obecnější, lze říci neknihovnická důležitost těchto knihoven.

² To nově zdůrazňuje A. Lhotsky, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MIOG Ergbd. XIX, Graz-Köln 1963, str. 101n.

duchovních hodnostářů – o jistý druh symbiosy mezi knihovnou soukromou a institucionální s výraznou převahou ke knihovně druhého typu.³ Teprve ale století 14. mohutnějším rozmachem intelektuálního života přineslo u nás ve větším rozsahu i knihovny soukromé; protože jde především o období po polovině uvedeného věku, nepochybně, spojíme-li tento stav do značné míry se vznikem pražské university, jejíž existence pochopitelně neobyčejně prohloubila intenzitu literárního dění i produkce. Svou úlohu tu ale sehrál též stále se zvyšující počet studujících na zahraničních universitách.

Jsou ovšem doklady soukromých knihoven starších než je universita, je jich však velice málo. Přesto dovolují konstatovat, že vztah zde byl oboustranný, tj. že i soukromé knihovny první poloviny 14. věku jistým způsobem připravovaly půdu pro universitu. Bylo v té době a tím spíše v době ještě starší pochopitelné, že knihovny si budovaly téměř výlučně osoby stavu duchovního. O knihovnách osob světských – i když ani o jejich existenci není třeba pochybovat – toho víme vzhledem k dochování pramenů daleko méně; s výjimkou knihoven některých panovníků (jež mají specifický charakter) prakticky nic, neboť prameny k nim se množí vlastně až od dob husitských válek.

V následujících kapitolách nechceme věnovat pozornost knihovnám rozsahem i obsahem mimořádným, jakým díky postavení svých majitelů byla např. nejen knihovna Jana ze Středy, ale nepochybně i Arnošta z Pardubic, nýbrž knihovnám tří duchovních osob rozličného postavení, o nichž jsme díky četnějším pramenům blíže informováni a které mohou aspoň v určitém smyslu reprezentovat typy takových knihoven, i když je nepochybné, že jde o knihovny obsahu značně individualizovaného. Časové rozpětí, v němž se tyto knihovny vyvíjely je vymezeno polovinou 14. století na jedné a dobou těsně před vypuknutím husitských válek na druhé straně; jde tedy o období největšího střetání se často nejprotichůdnějších názorů domácích i zahraničních, které české země do té doby vůbec zažily.

Jde o tyto knihovny: pražského scholastika a významného theologa své doby Vojtěcha Raňkova z Ježova, faráře u svatého Michala na Starém Městě pražském Tomáše a pražského kanovníka Adama z Nežetic.

1. KNIHOVNA VOJTĚCHA RAŇKOVA Z JEŽOVA

Z uvedených tří jmen je jméno Vojtěchovo nejzvučnější a protože i chronologicky spadá do nejstaršího údobí, je pochopitelné, že mu věnujeme pozornost nejdříve. Jeho životní osudy není potřebí detailněji sledovat, jsou poměrně důkladně známy již dlouhá desetiletí, i když zdaleka nelze říci, že by tu bylo již vše jasné. Literaturu o něm můžeme v podstatě rozdělit do dvou skupin, podle toho,

³ Stačí poukázat např. na některá čísla v mém repertoriu cit. výše.

zda klade důraz na vylíčení vnějších osudů¹ tohoto muže, či na rekonstrukci jeho literární činnosti.² Jak ani jinak nemohlo být u člověka jeho vzdělání a postavení, vlastnil Vojtěch nepochybně rozsáhlou knihovnu soukromou, i když pro své literární práce i vzdělání měl možnost užívat i některých knihoven významných institucí. V dosud uvedené literatuře všeobecného charakteru proto skutečně najdeme nejrůznější zmínky o jeho knihách; vedle toho je jim ale věnována i speciální pozornost.³ To ovšem ještě ani zdaleka neznamená, že by tím bylo řečeno poslední slovo. Nejdříve ale věnujme alespoň stručnou pozornost Vojtěchovu životopisu a literární činnosti.⁴

¹ Sem patří v chronologickém pořadí především tyto studie: H. Jireček, *Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio* v ČČM XLVI, 1872, str. 133–142 s četnými chybami, pozmeněně pak v jeho knize *Právníký život v Čechách a na Moravě, Praha–Brno 1903*, str. 135–143, F. Tadra, *Mistr Vojtěch, profesor učení pařížského a scholastik kostela Pražského tamže* LIII, 1879, str. 537–572 a dodatkem k tomu F. Menčík, M. Vojtěcha Raňkova dopis Konrádu Waldhauserovi tamže LIV, 1880, str. 558–562, opravující Tadrův údaj, že v r. 1359 Vojtěch Raňkův doprovázel vévodu rakouského Rudolfa IV. do Prahy (ve skutečnosti šlo o Vojtěcha z Riggersdorfu), J. Loserth, *Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung II. Der Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio* v AöG 57, 1879, str. 205–276, týž, *Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung. Nachträgliche Bemerkungen zu dem Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio* v MVGD 17, 1879, str. 198–213, V. J. Nováček, *Rodiště mistra Vojtěcha Raňkova* v ČČM LXIV, 1890, str. 276–278, F. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, Praha 1897*, str. 246–249, jenž ale několik údajů týkajících se Raňkova připsal Vojtěchu zvanému z Čech, neboť nevěděl, že Raňek se klerikem Karlovým sám nazývá (v rkp. knihovny pražské kapituly N VIII fol. 47^v, srv. A. Podlaha, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské II, Praha 1922*, str. 375), V. Novotný, *Náboženské hnutí české ve 14. a 15. stol. Část I. Do Husa, Praha 1915*, str. 134nn. a A. Podlaha, *Series praepositorum, decanorum etc. metrop. ecclesiae Pragensis, Pragae 1912*, č. 355. Jinak samozřejmě jeho jméno přichází prakticky ve všech jen trochu podrobných dílech o jeho době.

² Vedle některých prací citovaných v předchozí poznámce (hlavně stati Tadvoy, první Loserthova a částečně výklad Novotného) to jsou: *Tetragonus Aristotelis* vyd. F. M. Bartoš, Praha 1916, kde vydavatel v úvodu propracovává myšlenku původně Kneerovu o Vojtěchově autorství. U svých recenzentů však nedošel Bartoš s touto thesí přílišného souhlasu (již K. Krofta v ČČH XXII, 1916, str. 456–458, ale hlavně Novotný v ČČM XLI–XLII, 1917–8 str. 365–371 a polemika tamže XLIII–XLIV, 1919–20, str. 255–265). Tomuto problému věnoval Bartoš pozornost ještě v první kapitole své knihy *Husitství a cizina, Praha 1931*, str. 9–19, aby jej pak opustil a hledal autora tohoto projevu v Jindřichovi Langensteinovi (*Příspěvky k dějinám Václava IV. I. Tetragonus Aristotelis* ve VČA 51, 1942, str. 67–72, viz i jeho *České dějiny II–6, Praha 1947*, str. 62). Rozbor středověkého díla, komentujícího dotud neznámou kantilenu Vojtěchovu, podává J. Vilikovský, *Latinská poesie v středověkých Čechách, I. Mistr Vojtěch Raňkův a jeho komentátor, Bratislava IV, 1930*, str. 87–128. Srv. i encyklopedické heslo u A. B. Emdena, *A Biographical Register of the University of Oxford to A. D. 1500 III, Oxford 1959*, str. 1547.

³ Tak již v minulém století J. Loserth, *Zu Albertus de Ericinio* v MVGD XXIII, 1885, str. 292n., F. Tadra, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV., Praha 1892*, str. 210 č. 10 a nověji s rozhledem, ale na druhé straně s neznalostí české literatury (s výjimkou Vilikovského), čímž se dopustil řady už dávno opravených chyb, nebo dělal místy práci znovu P. Lehmann, *Mitteilungen aus Handschriften VII. I. Adalbertus Ranconis de Ericinio* v *Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wiss., Phil.-histor. Klasse 1942, Heft 10*, str. 3–28. Zcela nenáročným výtahem z této práce je článkuček A. Císařové-Kolářové, *Dr. Vojtěch Raňkův z Ježova, bibliotekář a rektor university pařížské* v JSH XVII, 1948, str. 10.

⁴ Tento nástin se zakládá na výše citované literatuře a proto nepovažuji ve všech případech za nutné na ni odkazovat.

Vojtěch Raňkův se narodil asi někdy kolem roku 1320 či krátce poté,⁵ pravděpodobně v Ježově na Časlavsku.⁶ Od poloviny čtyřicátých let se s ním setkáváme častěji v různých souvislostech na pařížské universitě, kde během svého dlouholetého působení od čtyřicátých let až asi do r. 1375 (byť s přestávkami) působil v nejrůznějších funkcích. Od studenta k doktoru theologie v gradech, od člena koleje Sorbonny přes profesora theologie až k rektoru celé pařížské university v důstojnostech universitních. Kdybychom jeho život v těchto pařížských letech sledovali podrobněji, viděli bychom, že se Vojtěch tak aktivně zúčastňoval veřejného života, až mu z toho vznikaly nejrůznější finanční potíže, o kterých nás dosti zevrubně informují úřední knihy anglického národa na pařížské universitě.

V podstatě celou druhou polovinu šedesátých let a počátek let sedmdesátých (cca 1364—1371) prožil Vojtěch v Praze, kde opět pomohl výrazně rozvířít hladinu veřejného života (hlavně svým sporem s Tottingem z Oyty).⁷ Po definitivním návratu Vojtěchově do Prahy se s ním opět setkáváme uprostřed duchovního života pražského. Měl několik možno říci klíčových prebend, mj. kanovníctví u sv. Víta, kde byl i scholastikem, i důležité slovo u panovnického dvora. Uvedme dále jen, jaký vliv Vojtěch Raňkův měl např. na Tomáše Štítného⁸ a jak byl stržen do víru polemiky, která se tenkrát už však nedotýká problémů theologických, nýbrž velmi konkrétních; jde o známý spor Jana z Jenštejna s pražskou kapitulou – jejímž byl Vojtěch mluvčím – o právo na selské odúmrti.⁹

⁵ Loserth, Beiträge v AöG str. 213 předpokládá, že v druhém desetiletí, Nováček, Rodiště str. 278 myslí, že později, neboť si lze podle něho jen těžko vysvětlit, že by první prebendu získal až dosti po čtyřicítce. Lehmann, Mitteilungen str. 4 předpokládá dobu kolem r. 1320. Nejlépe by asi odpovídal počátek dvacátých let, neboť nelze odčítat od první prebendy, jak to dělal Nováček (ostatně první provise je známa už z r. 1349, viz Tadra, Kulturní styky str. 247 a nikoliv až 1363), ale od prvních výskytů v Paříži, kde přichází – přes všechny nejasnosti, vzniklé tím, že tam studoval v té době několik Vojtěchů – od poloviny čtyřicátých let (viz Lehmann l. c. str. 5).

⁶ Ač Nováček na základě listinného znění (nyní v Monumenta Boh. Vaticana III. č. 1165) ukázal, že šlo o český Ježov, setrvává Lehmann l. c. str. 4 i Emden l. c. stále na chybném stanovisku Loserthovu (srv. i Loserthovo nervosní Unbefangene Geschichtsforschung v MVDGB XVII, 1879, Liter. Beilage str. 31n.), že jde o Haid. Složitější je otázka, o který ze čtyř Ježovů jde. Literatura se v tom nerozhoduje (pouze A. Profous, Místní jména v Čechách II, Praha 1949, str. 143 bez důvodu považuje za Vojtěchovo rodiště Malý Ježov u Mladé Vožice, Stloukal v rejstříku IV. sv. Mon. Boh. Vat. Ježov u Ledče n. Sázavou a Novotný, Náboženské hnutí str. 134 předpokládá, že pocházel z vladycké rodiny z Velkého Ježova. Je ale třeba vyjít z Nováčkovy upozornění, že větší kostel byl tehdy pouze v Ježovu na Časlavsku).

⁷ O něm Tadra, Mistr Vojtěch str. 544nn. a A. Lang, H. Totting von Oyta, 1937; jinak o něm vlastně hovoří každé dílo o Husovi a jeho předchůdcích (tak nejnověji J. Krzyżaniakowa, Mateusz z Krakowa. Działalność w Pradze w latach 1355—1394, Roczniki historyczne XXIX, 1963, str. 9—57).

⁸ Vzpomeňme jen na proslulý výrok Tomáše ze Štítného, jenž jej v předmluvě svých Knížek šesterých nazývá mužem „hrozného rozumu a odívnné paměti“. Viz i Dějiny české literatury I, Praha 1959, str. 150 a 174.

⁹ Viz naposledy M. Boháček, Právní ideologie předhusitského zastánce selské svobody ve Sborníku historickém 8, 1961, str. 108n.

Vojtěch se ovšem neomezil pouze na působení v Praze a Paříži.¹⁰ I když jsou o tom jen velmi nezřetelné zprávy, lze mít za prokázáno, že pobýval určitou dobu v Avignonu, v Oxfordu a možná i ve Vratislavi. V Avignonu je dosvědčen dokonce dvakrát: v roce 1364, kdy se tam odebral z Paříže,¹¹ kam se odtamtud zase navrátil zpět a v dubnu r. 1371 v záležitosti svého sporu s Oytou,¹² kdy opět můžeme předpokládat, že dříve nebo později navštívil opět Paříž, nikoliv však bezprostředně. O jeho pobytu v Oxfordu jsou spory, nicméně právě jedna z jeho knižních vlastnických poznámek pomáhá řešit tento spor v kladném smyslu.¹³

Tolik snad stačí o jeho vnějších osudech v nejhrubších obrysech. Obrátme nyní pozornost k jeho dílu literárnímu, či lépe řečeno k tomu, jak toto dílo bylo v literatuře poznáváno. Nemůže ovšem opět jít o nic víc, než o nejstručnější charakteristiku toho zlomku jeho literární produkce, jež se dochovala, neboť není pochyb, že jde jenom o trosky jeho tvůrčí činnosti v tomto směru.¹⁴

Nejdříve a nejlépe je známé Raňkovo dílo theologické, které nejvíce tehdy imponovalo a které je dochováno, případně známo v řadě spisů nejrůznějšího charakteru.¹⁵ Jsou to především synodální řeči a kázání, kterých se Vojtěch s oblibou ujímal, nebo byl jimi pověřován. Za zmínku stojí, že je dochována též řeč, kterou proslovil ještě za svého pobytu v Paříži v kapli sorbonnské i různé listy v otázkách náboženských,¹⁶ které většinou vznikly na vnější popud, když byl totiž požádán o dobrozdání. Dále je to výklad evangelia svatého Jana, dvě části Apologie, pojednávající o očištění a zavedení nového zasvěceného svátku navštívení Panny Marie.

Nezůstalo ale jen u prací theologických. Svou důležitost má i jeho pohřební řeč na pohřbu císaře Karla IV., neboť byla mj. odrazem toho, jak byl Vojtěch v současnosti ceněn i v širších kruzích.¹⁷ Touto řečí pak přecházíme k tematům

¹⁰ Srv. sice nadnesený poněkud, ale charakteristický výrok Jenštejnův „Pertransisti Caucasum, Scidas, Fenices, Arabes“ (vyd. J. Loserth, Beiträge v AöG l. c. str. 272). Viz i odkaz v následující poznámce.

¹¹ Viz mj. Lehmann l. c. str. 9.

¹² Tadra, Mistr Vojtěch str. 544.

¹³ Srv. o tom opět Lehmann l. c. str. 9 proti Schultemu v Allgemeine Deutsche Biographie a nyní Emden l. c. K styku s Fitz Ralphem mohlo ovšem dojít i v Avignonu (Emden, Register etc. II, Oxford 1958, str. 692—4). Všeobecně viz i G. Leff, Richard Fitz Ralph's "Commentary on the Sentences", Bulletin of John Rylands Library 45, 1962—3, str. 390—422.

¹⁴ Viz náznaky toho např. Vilikovský, Latinská poesie, str. 93n., 98n., nebo níže, kde jsou zmínky o deperditách jeho některých prací.

¹⁵ Soupis a rozbor, či spíše parafrázi této i další tehdy známé Vojtěchovy produkce podává Tadra, Mistr Vojtěch str. 553—572.

¹⁶ K Tadrovi, Mistr Vojtěch str. 560 je nutno připojit opravu v ČČM LIV, 1880, str. 361. Viz i Vojtěchovo Speculum spirituale pro svatojiřské benediktinky v rkp. budapeštské universitní knihovny č. 126 (L. Mezey, Codices latini medii aevi bibl. univ. Budapestensis, Budapest 1961, str. 207). Jeho list třeboňským augustiniánům vydal A. Neumann, Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově, Olomouc 19256, str. 77—81.

¹⁷ Ed. ve FRB III, str. 433—441, částečný překlad v Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958, str. 350—354, parafráze u Tadrý, Mistr Vojtěch str. 553—556. Ostatní výše uvedené spisy s výjimkou Apologie, která je ve výběru tištěna Loserthem, Beiträge v AöG, jsou nevydány.

vynuceným aktuálními událostmi doby, jež mají ovšem velké rozpětí: od nedochovaného traktátu o dvojici papežské¹⁸ až k uvedenému již pojednání o odúmrtí.¹⁹ Poslední práci přechází už Vojtěchovo dílo do oblasti právní – stojí snad za zmínku uvést, že se v nejnovější literatuře vyskytuje názor, který se pokouší Vojtěchovi přiřknout i díla už ryze právníká, ač se zdá, že bez většího úspěchu.²⁰

Poslední složku Vojtěchovy dosud známé literární činnosti tvoří pak jeho díla básnická, která byla poznána až poměrně nedávno,²¹ která ale podstatně mění naše soudy o Vojtěchovi, neboť se ukazuje, že šlo o osobu s daleko širším záběrem intelektuálním, než se dotud předpokládalo. Třeba ovšem říci, že to, co je dosud z této složky jeho činnosti známo se nevyvíká tehdejšímu průměru. Dochovala se totiž jenom jeho antifeministická invektiva, útvar, který přichází ve větším měřítku již od 12. století. Je ovšem třeba mít na mysli, že v tomto směru nezůstalo asi při jediném pokusu a vše ostatní je nám zatím ještě neznámo. A stejně tak se zdá, že ani v ostatních směrech nemáme povědomost o všem, co z péra Vojtěchova vyšlo. Především špatně z toho vyšel Vojtěchův dlouholetý pobyt ve Francii, z něhož – s výjimkou již výše zmíněného kázání na Sorbonně – nemáme vlastně vůbec nic.²²

Vojtěch však zapůsobil na další vývoj české vzdělanosti hlouběji v jiném směru, i když nelze podceňovat ani jeho zprostředkující vliv mezi kulturou francouzskou a českou, jejichž vztahy byly ostatně v té době vůbec dosti úzké.²³ Byl to vliv Vojtěchových testamentů, které Raňek stylisoval v roce 1388, nepochybně v předtuše své blízké smrti. Tyto testamenty jsou celkem dva. První někdy z doby před 4. březnem 1388, v kterýžto den břevnovský klášter vysvědčuje, že mu Vojtěch daroval všechny své knihy, za což se zavazuje pohřbit jej v klášterním kostele a sloužit za něj aniversaria.²⁴ Z 2. dubna je dochován další testament Raňkovův (či lépe dodatek k prvnímu), kde Vojtěch zakládá ze svého jmění roční plat pro

¹⁸ O jeho částečnou rekonstrukci na základě polemického spisu Jenštejnova se pokusil F. M. Bartoš ve své edici *Tetragonu Aristotelis* str. 4–8 a dodatek na str. 11.

¹⁹ V původním znění se rovněž nedochovalo, je pouze částečně obsaženo v třetí části Vojtěchovy Apologie (Tadra, *Mistr Vojtěch* str. 564–572).

²⁰ Mám na mysli pokus S. Kuttnera, k němuž se staví velmi skepticky J. Kejř, *Les manuscrits du décret de Gratien dans les bibliothèques tchécoslovaques*, *Studia Gratiana post octava decreti saecularia VIII*, Bononiae 1962, str. 27n. Se značnou pravděpodobností (ne však s jistotou, jak chce Jireček, *Právníký život* str. 141) se s ním setkáváme jako s autorem latinsko-českého názvosloví v *Prešpurském slovníku* str. 65 (ed. F. Menčík, Praha 1890).

²¹ J. Vilíkovský I. c., hlavně str. 92n.

²² Snad by se něco našlo ve francouzských rukopisech, kde se soustavný výzkum dosud nepodnikal.

²³ To ostatně uznal i Lehmann I. c. str. 3.

²⁴ Regest viz Eršil-Pražák, *Archiv pražské metrop. kapituly pražské I.*, Praha 1956, č. 520, edice u Losertha, *Beiträge v AöG* str. 275–276.

českého studenta na universitu pařížskou nebo oxfordskou.²⁵ Toto ustanovení se pak vedle provdání sestry Václava IV. za anglického panovníka považuje za jednu ze dvou hlavních cest, jimiž k nám začaly pronikat ideje Wyklefovy.²⁶

V dalším nás bude zajímat už pouze Raňkovova knihovna. Vyjděme přitom z údajů testamentu, kde se praví, že jeho knihovna se celá²⁷ měla dostat do kláštera břevnovského. Protože mezi datem testamentu a smrtí Vojtěchovou († 15. srpna 1388) není dlouhé rozpětí – jde jen o pouhých několik měsíců – a ani není žádný doklad pro to, že by Vojtěch své ustanovení měnil, lze více méně s jistotou předpokládat, že slova testamentu byla v tomto smyslu naplněna. Obrátme proto aspoň vkrátce pozornost ke knihovně tohoto kláštera koncem 14. století. Dochází ale ke zklamání, neboť zprávy o knihovně břevnovské, jedné z nejstarších v Čechách vůbec, jsou více než zcela nedostačující v důsledku nepřízně uchování. Proto také literatura je poměrně skromná.²⁸ Důležité ale je, že vlastně pro celou dobu trvání předhusitské existence kláštera o jeho knihovně zmínky jsou, což nám dovoluje usuzovat, že i když na zájem o knihovnu byl v různých dobách kladen různý důraz, přesto zřejmě v době předhusitské nedošlo k nějakému většímu úpadku či zanedbání knihovny jak jsme toho nejednou svědky u klášterů tohoto řádu jinde.²⁹ Uvedme alespoň nejdůležitější zmínky z období přemyslovského.

²⁵ Vydal Loserth v *Beiträge MVGD* str. 210–212 z originálů notářských instrumentů v SA Třeboň. Za zmínku stojí, že v Třeboni je chována ještě další listina z 21. října 1389 (Loserth uvádí v regestu rok 1388), kde Jindřich z Rožmberka vyznává, že převzal od svého otce jistinu částky peněz Vojtěchových pro uvedeného českého studenta. V založení stipendia se o knihách praví: „exclusis vero libris, de quibus per alium modum iam dixit esse ordinatum et dispositum, de quorum quidem librorum intromissione dictis dominis testamentariis et executoribus sue ultime voluntatis potestatem omnimodam denegavit hoc adiecto et salvo, quod ipse dominus magister Adalbertus ex nunc expresse sano et deliberato animo antedicto donavit...“ Sledujme-li zmínky o Vojtěchových testamentech širě, nevyhneme se podivu, čteme-li v Paterově-Podlahově *Soupisu rukopisů kapit. knihovny pražské I. č. 138, sign. A LXXXVI-8* údaj o tom, že k uvedenému rukopisu je ve zlomku přivázán jakýsi testament Vojtěchův, který tam ovšem není a jak se zdá, ani nikdy nebyl. Alespoň se mi po tom nikde nepodařilo najít žádnou stopu.

²⁶ Kolika lidem se tohoto stipendia dostalo, nevíme. Z Oxfordu vůbec je zatím známo jen málo českých studentů. Viz Tadra, *Kulturní styky* str. 306–7. Základní dílo Emdenovo, *Biographical Register of the University of Oxford I–III.*, Oxford 1957–1959 je v tomto směru dost nepřehledné. Viz i R. F. Young, *Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750*. *EHR* 37, 1923, str. 72–84.

²⁷ Je třeba litovat, že nebyl při té příležitosti podán žádný seznam Raňkových knih, nýbrž celá pasáž byla formulována jen zcela všeobecně.

²⁸ Vedle všeobecných jednotlivých zmínek, jež budou – pokud mají pro naše thema důležitost – uvedeny na příslušných místech, lze z literatury uvést jen tyto rozpravy, které se břevnovskému klášteru věnují poněkud zevrubněji: L. Wintera, *Die Culturtätigkeit Břevnows im Mittelalter*, *Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner und Zistercienser-Orden XVI*, 1896, str. 21–34, 237–243, 408–414 sparsim; přednáška A. Čerovského v *Marginálii VIII*, 1935, str. 89–91 o břevnovské knihovně a konečně B. Lifka, *Die Klosterbibliotheken in Böhmen v Sankt Wiborada III*, 1936, str. 50. Článek Z. J. Chládky, byť se slibným názvem *Jedna z nejstarších knihoven v Čechách*, *Vlast* 55, 1941, str. 185n. je zcela bezcenný. Podrobnější výklad o břevnovské knihovně hodlám podat v připravované větší práci o českých středověkých knihovnách. Srv. nejnověji i J. Pražák, *Nejstarší kodex břevnovské knihovny*, *Folia diplomatica XIII-2*, 1964–5, str. 29–32.

²⁹ Viz *Handbuch der Bibliothekswissenschaft III-1*, Wiesbaden 1955, str. 439.

Již v první polovině 11. století tu vzniká prací opata Menharta kronika,³⁰ jež si vyžadovala nepochybně už určitou specialisovanou knihovnu; ke konci 11. století je pak zmínka o břevnovském proboštu Děthardovi – pozdějším opatu sázavském – který se mnoho zasloužil o rozšíření knihovny.³¹ Z 12. století je výrazným svědectvím Kosmova dedikace druhé knihy jeho kroniky břevnovskému opatu Klimentovi.³² Velkého rozkvětu dosáhla knihovna za opata Bavora z Nečtin (1290-5? až 1332), jenž na její rozšíření věnoval mnoho peněz.³³ Knihovna ale rostla i dále; dosvědčeny však máme zatím jen vedle některých produktů kláštera dary osob stojících mimo klášter: 1357 daruje pražský a olomoucký kanovník Štěpán čtyřsvazkovou postilu Mikuláše z Lyry³⁴ a pak přicházejí v nedlouhých intervalech tři zřejmě nejvýznamnější donace, příp. odkazy: 1388 Vojtěcha Raňkova, 1403 olomouckého kapitulního děkana Ondřeje z Třeboně, který se zřekl své hodnosti a vstoupil do kláštera³⁵ a 1414 Adama z Nežetic.³⁶ Je pozoruhodné, že zatímco dary oficiálních církevních hodnostářů šly většinou do klášterů augustiniánských – tehdy moderních³⁷ – do Břevnova směřovaly dary osob stojících v hierarchii za touto špičkou, i když rozsahem a obsahem si s nimi nemusily zadávat. Pro důvod, proč Vojtěch, první z uvedených tří donátorů doby Václavovy, daroval své knihy klášteru břevnovskému a nikoli např. pražské kapitule, již jako její čelný funkcionář stál blíže, nemusíme daleko chodit. Způsobila to nejspíše osoba opata Diviše, také pařížského doktora³⁸ a tedy nepochybně dobrého Vojtěchova přítele. Konkrétnější pozadí Vojtěchova daru se nám ale odhalit nepodaří nikdy. Protože nemůžeme rekonstruovat obsah odkazu Raňkovy břevnovskému klášteru – z doby kolem tohoto daru je dochován jediný dnes známý inventář kláštera, který eviduje jen část knih a to ještě skoro vesměs jen praktického náboženského obsahu³⁹ – není možno tímto způsobem k poznání Vojtěchovy knihovny přispět. A protože i původní knihovna břevnovská je až na nepatrné zbytky

³⁰ Viz Fr. Palacký, Dílo I, Praha 1941, str. 318 (přeloženo jeho Würdigung).

³¹ FRB II, str. 252 „Idem abbas quos non invenit loco sibi commissio preter sclavonicos libros ipsemet nocte et die immenso labore conscripsit, quosdam emit, quosdam scriptores scribere conduxit et omnibus modis acquisivit“ (mnich sázavský k r. 1097).

³² Viz i M. Wojciechowska, Kosmas z Pragi a benedyktyni v Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata, Poznaň 1959, str. 345–354 sparsim.

³³ Viz RBM II, č. 2752. Vzpomeňme ještě piety, s kterou byl Codex gigas opatem Bavořem zachráněn pro benediktinský řád. Srv. A. Friedl, Codex gigas, český rukopis románský v královské knihovně ve Stockholmu, Památky archeologické XXXV, 1926–7, hlavně str. 120–122.

³⁴ RBM VI, č. 546.

³⁵ Wintera I. c. str. 240.

³⁶ Viz níže třetí oddíl.

³⁷ Viz Hlaváček, Studie etc. I, passim a E. Winter, Frühhumanismus, Berlin 1964, str. 5 nn., ale též níže třetí oddíl.

³⁸ Čerovský I. c. aj.

³⁹ Vyd. J. Emler, Zlomek inventáře kláštera břevnovského z let 1390–1394 ve VKČSpN 1888, str. 280–305. Viz i Wintera I. c. str. 239 a Hlaváček, Středověké soupisy č. 7.

zničena,⁴⁰ nelze použít ani samotných rukopisů a na základě původních vlastnických poznámek obsah Vojtěchovy knihovny rekonstruovat. Je tedy nutno hledat jinou cestu, neboť jakákoliv zřetelnější stopa je závažná pro možnost prohloubení našich znalostí. To, že Vojtěch odkázal své knihy na konci svého života klášteru břevnovskému a to, že se tento odkaz naplnil, neznamená, že nemohl dříve v různém měřítku podporovat ze své knihovny dary jiné instituce. A skutečně vidíme, že Vojtěch byl mecenášem několika takových knihoven, v tom v neposlední řadě opět augustiniánských, i když šlo v takových případech vždy jen o jednotlivosti. Např. v třeboňském katalogu je u jednoho rukopisu zmínka, že jde o dar Vojtěcha (Raňkova)⁴¹ a nejnověji se podařilo najít rukopis, který se dostal z majetku Vojtěchova do kláštera roudnického.⁴² Ovšem pozůstatků Vojtěchovy knihovny je více a všechny ostatní byly shromážděny Lehmannem, který vedle několika konkrétních svazků, jež jsou roztroušeny v různých knihovnách zahraničních, vyexcerpoval všechny zmínky o knihách v souvislosti s Vojtěchem uváděných v úředních knihách anglického národa na pařížské universitě.⁴³ Dříve, než se k těmto knihám ještě jednou vrátíme, je třeba zmínit se stručně o běžně známém, dosud však anonymním seznamu knih ze století 14., jenž je přilepen na zadním předeštlí rukopisu 10. století, jenž je uložen v knihovně Národního musea v Praze pod sign. XII C 12.⁴⁴ Jde o poměrně nerozsáhlý seznam, čítající sotva dvacet svazků, který pro svou anonymitu prakticky ztrácel na ceně, i když bylo možno s určitou pravděpodobností předpokládat, že jde o soupis knih zakoupených v Avignonu Janem z Dražic,⁴⁵ neboť rukopis, v němž seznam přichází, byl majetkem kláštera roudnického.⁴⁶ Není totiž těžké představit si, že tím donátorem mohl být nejspíše tento církevní hodnostář, neboť je o něm známo, že byl významným dárcem knih klášteru roudnickému⁴⁷ a že pobýval i na delších cestách v cizině. Ale není tomu tak. Na fol. 2^r dole je totiž v uvedeném rukopisu téměř nečitelný částečně vyškrábaný text na první pohled vlastnické poznámky, který se pouhým okem čte nejspíše jako: „Iste /// Jankonis de /// Boemie ///“. Pod křemíkovou lampou však vyvstává celá vlastnická poznámka zcela zřetelně a zní: „Iste est liber magistri Adalberti Ranconis de Ericinio in Boemia, canonici ecclesie Pragensis.“⁴⁸ To ovšem mění

⁴⁰ Viz Wintera I. c. str. 239 a níže ve studii o knihovně Adama z Nežetic, jenž Břevnovu odkázal dvě knihy.

⁴¹ Hlaváček, Studie I, str. 43, č. 90.

⁴² Viz níže.

⁴³ Před ním to ovšem do značné míry – pokud jde o excerpce akt anglického národa – vykonal už Tadra ve svých Kulturních stycích. Hlavní důraz Lehmannova článku je ovšem na rozboru a edici počátku katalogu Sorbonny, psaném zřejmě Vojtěchovou rukou, ale o tom níže.

⁴⁴ F. M. Bartoš, Soupis rukopisů Národního musea v Praze II, Praha 1927, č. 3194.

⁴⁵ Viz nadpis v příloze, kde je podána edice.

⁴⁶ O roudnických signaturách F. M. Bartoš I. c.

⁴⁷ Hlaváček, Studie I, str. 35.

⁴⁸ Za zapůjčení křemíkové lampy děkuji fotolaboratoři pražské Universitní knihovny (s. Andrlíkovi).

podstatně celou situaci, tím spíše, že se i při předběžném srovnání písma ukazuje značná podobnost ruky poznámky s rukou soupisu. Dostáváme tak – vzhledem k nedostatku jiných pramenů – závažný doklad pro poznání aspoň části Raňkovovy knihovny.

Než se obrátíme k hodnocení obsahové stránky soupisu, je nutno zastavit se u několika nezřetelností formálních. Jde nejdříve o nadpis, který lze číst buď „Istos libros misi *pariter* de Avinione“ nebo „Istos libros misi *Parisiis* de Avinione.“ Je třeba zamyslet se nad oběma variantami nadpisu, neboť podle formálního smyslu vyhovují obě. Z výše podaného nárysu životopisu Vojtěchova je známo, že z Avignonu skutečně odcházel do Paříže, přesto ale dávám přednost prvému znění, a to z tohoto důvodu: text je psán odděleně ve třech částech, které též nepochybně vznikly postupně. Oba závěrečné odstavce jsou psány jinými rukama než první část. Protože v první části seznamu jistě (a pravděpodobně i v obou dalších) není kniha, v níž je seznam zapsán, vůbec uvedena, předpokládám, že sem patří oprávněně slůvko *pariter*, naznačující, že vedle připojeného seznamu byly odeslány Vojtěchem z Avignonu (pravděpodobně ovšem nejdříve také do Paříže) ještě některé knihy (nebo aspoň tato jediná) navíc. Pravděpodobně bylo těch prací více než obsahuje rkp. KNM XII C 12, neboť tomu nasvědčují později připsané oddíly druhý a třetí. Co znamená úvodní Restant třetího oddílu, nelze též s jistotou rozhodnout, nejspíš šlo o označení skutečnosti, že tu uvedené svazky zůstaly v poslední zásilce a že je Vojtěch bral s sebou až osobně.

Pokud jde o dobu vzniku soupisu, padá v úvahu nejspíš jeden ze dvou výše zmíněných známých pobytů Vojtěchových pobytů v Avignonu. Buď rok 1364 nebo 1371, i když bych se spíše klonil k prvnímu datu, neboť tehdy měl Vojtěch pro sběr knih jistě více času i soustředění.

Tento soupis poskytuje velmi pestrý obraz. Vedle prací theologických v nejširším slova smyslu⁴⁹ tu přicházejí díla antická (celkem tři poměrně běžná díla Ciceronova), vedle spisů přírodovědných (úvod do astronomie), poměrně četné spisy právnické. Již těchto několik titulů ukazuje, možno říci reprezentativním způsobem, asi tak strukturu Vojtěchovy knihovny v kostce. Zdaleka nebyla, jak se to až do Vilikovského studie vlastně mlčky předpokládalo, pouze knihovnou scholastického theologa, naopak už z tohoto malého výběru je vidět, že ji sestavoval člověk, který měl zájmy velice široké, ba možno říci i v jistém smyslu už humanismem ovlivněné.⁵⁰ Tím spíše lze litovati, že o jeho knihovně nejsou dochovány další zprávy a svědectví, neboť několik konkrétních rukopisů dodnes dochovaných

⁴⁹ Tak např. v titulu č. 10 lze, myslím, spatřovat zřetelně jeden z podkladů vlastního díla Vojtěchova zaměřeného proti zavedení nového mariánského svátku Janem z Jenštejna (viz výše).

⁵⁰ Tušil to už Novotný, *Náboženské hnutí* str. 32n., když píše, že „známý Angelo z Florencie, jistě praktický průkopník snah humanistických“ byl s ním v přátelských stycích.

tu není ničím jiným, než pouhým ubohým torsem.⁵¹ Jsou ale výmluvné v několika směrech. Rukopis vídeňské Národní knihovny č. 4138, kdysi majetek kaple betlémské, vznikl na podkladě Vojtěchovy knihy.⁵² To vede dále, neboť se tak naznačují, i když ovšem poměrně nezřetelně, vztahy, které existovaly mezi Vojtěchem a českým reformním hnutím (kaple vznikla ovšem až po Vojtěchově smrti, ale je vidět, že její zástupci měli možnost přístupu aspoň k některým Vojtěchovým knihám; že to nebyly ty, které se dostaly do Břevnova, je pravděpodobné⁵³ a není proto nutno pochybovat, že šlo o knihy, jež byly uloženy v některých knihovnách kolejních). Je ovšem třeba říci, že obsahově jde o spis zcela průměrný.⁵⁴

Daleko důležitější je jiný rukopis vídeňské Národní knihovny (sign. 1430),⁵⁵ který se Vojtěchovi dostal do rukou nejspíše přímo v Oxfordu, a to z majetku Richarda z Armaghu, Wyklefova předchůdce.⁵⁶ Oba rukopisy se tam dostaly prostřednictvím pražské university^{56a} v jejichž fondech se uchoval zřejmě jen zlomek původního Vojtěchova odkazu, jež je možno předpokládat a jenž šel zřejmě paralelně s donací Břevnovu. Tak to jsou především dva rukopisy Universitní knihovny pražské, sign. III G 1 a VIII D 9,⁵⁷ obsahující díla Tomáše Aquinského a Isidora Sevilského, které se na universitu dostaly nepochybně ještě ve středověku, jak to naznačují již jejich staré universitní signatury. Zda se tam dostaly již přímo od Vojtěcha nebo až později, lze těžko určit, ač by pravděpodobnější byla možnost první, neboť eventualita, že by tam přišly prostřednictvím nějaké instituce, je vlastně vyloučena (musilo by jít o nějakou instituci církevní,

⁵¹ Zcela vyloučit není ovšem možno ani tu eventualitu, že ty knihy nebyly obstarávány pro Vojtěcha, ale je to velmi nepravděpodobné, neboť by byl nepochybně odevzdán i jejich seznam.

⁵² Tadra, *Mistr Vojtěch* str. 548n. pozn. 31. Viz *Tabulae codicum manuscriptorum in bibl. palatina Vindobonensi asservatorum III*, Vindobonae 1869, str. 177n., podrobněji M. Denis, *Codices manuscripti theologici bibl. palatinae Vindobonensis I–2*, Vindobonae 1794, č. DXLIV, sl. 2064–2068. Viz i pozn. 54.

⁵³ Ostatně je pozoruhodné, jak už v zakládací listině betlémské kaple je kladen důraz na nákup knih (Z. Nejedlý, *Dějiny husitského zpěvu II*, Praha 1954, str. 157 pozn. 105; srv. i násl. pozn.).

⁵⁴ Protože předloha rukopisu kaple betlémské (cit. v pozn. 52) je dochována rovněž ve vídeňské Národní knihovně (sign. 1432), stará Theol. DXLIII), detailní popis u Denise l. c. sl. 2062–2064, lze se oprávněně domnívat, že tento rukopis zůstal v knihovně kaple betlémské na trvalo a sledoval pak osudy rukopisu předchozího. Kolofón tohoto rukopisu zní: „Iste liber est scriptus Parisius pro magistro Alberto de Boemia, tunc rectore universitatis Parisiensis exeunte per manus Iohannis dicti Crispus, quem complevit anno domini M^oCCC^o56 die 7ma mensis marcii tempore carnisprivii, quo tempore festum translacionis beati Wenceslai die Veneris proxima ante carnisprivium contigerat celebrandum.“ Je tedy zřejmé, že i pisar byl českého původu. Rukopis obsahuje „Wilhelmus de S. Amore, Scripture catholice et canonice ad defensionem ecclesiatice jerarchie.“

⁵⁵ Plnější popis u Denise l. c. I–2 DXLVII, sl. 2073–79, hlavně sl. 2078 (Lehmann l. c. uvádí bez udání svazku č. DXLVIII, což může vést k omylu, neboť u Denise jsou signovány dvě paralelní řady v I. a II. dílu).

⁵⁶ Loserth, *Zu Adalbertus Rankonis* l. c. str. 292n., Novotný, *Náboženské hnutí* str. 142, ač považuje zprávu za nejistou. Viz i výše pozn. 13.

^{56a} Srv. v kvitanci Kašpara Nydbrucka Karlově koleji z r. 1557 (o tom F. M. Bartoš, *Vzácný dokument z dějin knihovny Karlovy university v JSH XVII*, 1948, str. 31–34).

⁵⁷ Truhlář, *Catalogus manuscriptus etc. I*, č. 526 a 1504.

ty však byly utrkvistické universitě již od počátků zásadně nepřátelské), či některého jednotlivce, což sice není vyloučeno, není ale příliš pravděpodobné. V každém případě ale přešly tyto knihy z Vojtěchovy knihovny do jiného vlastnictví již za jeho života, což ovšem platí zřejmě i o všech titulech následujících.

Další skupinu rukopisů tvoří pět svazků v knihovně pražské kapituly. Jsou to tyto sign.: C VI, C CV, D CIII, L LIV a N VIII.⁵⁸ Tato skutečnost ukazuje, jak se Vojtěch staral i o zkvalitňování kapitulní knihovny, která mu jako čelnému hodnostáři pražské kapituly byla jistě důvěrně známa.⁵⁹ Pravděpodobně všech pět rukopisů je zahraničního původu, jak to naznačuje nejen jejich stáří, ale především sám obsah. Tři z nich jsou pařížské,⁶⁰ jeden oxfordské⁶¹ a jeden neurčité provenience.⁶² Vedle běžné theologické literatury jde u těchto spisů často o díla a autory u nás v té době vzácné, či dokonce vůbec neznámé (Vilém Occam, Averroes, Godefridus de Fontibus aj.). Jasně jsou i osudy rukopisu Národního musea XII C 12, o němž již byla řeč svrchu a který Vojtěch daroval klášteru roudnickému, odkudž se oklikou dostal na místo svého dnešního uložení. Ještě přímější cestu měly čtyři rukopisy pařížské, které tam zůstaly po Vojtěchovi zřejmě jako důsledek jeho finančních potíží⁶³ a které tvoří nepochybně jenom zlomek toho, co tam bylo původně, obsahově naštěstí, jak se zdá, nepřilíš závažný.⁶⁴ Zachované rukopisy pařížské jsou vesměs theologického obsahu, knihy, o nichž jsou v pařížských universitních aktech jen zmínky, jsou rozmanitější povahy; vedle theologie a filosofie i díla právníká (jakési Dekretály, zřejmě Řehoře IX).

Nejasný byl osud poslední zatím v originálu známé knihy Vojtěchovy, kterou našel P. Lehmann v Benátkách a jež je opět theologickým dílem.⁶⁵ A je třeba ještě uvést knihu, které se od Vojtěcha dostalo klášteru treboňskému a jež také zanikla.⁶⁶ A konečně lze uvést knihu s listy Petra z Viney, Petra z Blois a

⁵⁸ Patera-Podlaha, Soupis I, č. 413, 537 a 672 a Podlaha, Soupis II, č. 1298 a 1532.

⁵⁹ Jen u první z těchto signatur lze mít jisté pochyby, neboť koncem 15. století byla v majetku Herttembergra z Lokte, jenž ji koupil v r. 1482. To ovšem mohla být už zpětná koupě. Třetí se tam dostala až z daru Stanislava z Velvar, rovněž pražského scholastika a kanovníka, který ji mohl mít ještě nějakým zprostředkovaným způsobem od Vojtěcha a který daroval kapitule řadu knih (Podlaha, Series I. č. 596), i když v ní působil až v druhé polovině 15. století.

⁶⁰ Č. 413, 672 (Lehmann l. c. uvádí, že knihu Vojtěch koupil za 39 solidů, Podlaha má, že za 79) a 1532.

⁶¹ Č. 537.

⁶² Č. 1298.

⁶³ Paris, Bibl. Nationale č. 15 346, 15 608, 15 691, 16 407 (uvádí Lehmann str. 13). Některé z těchto knih – určité to platí o poslední z nich – byly jakýmsi trvalým depositem Raňkovým po dobu jeho pobytu v Paříži. Jsou to vesměs díla theologického rázu (Suma Tomáše Aquinského, Hugo de s. Victore De Sacramentis, postila Mikuláše de Gorra a jakési kvestie).

⁶⁴ Srv. zápisy o nedochovaných knihách v Denifle-Chatelainově Auctariu univ. Paris, cit. Lehmann l. c. str. 7n a předtím částečně již Tadra, Kulturní styky I. c. Viz zmínky o jakýchsi Dekretálech a filosofii.

⁶⁵ Benátky, Bibl. Marciana sign. Class. IV Theol. Cod. I (Z. L. XLIV). Lehmann l. c. Je to Hilarius De trinitate.

⁶⁶ Viz Hlaváček, Studie I. str. 12 pozn. 46 a v otisku katalogu č. 90. Jde o jakési Sermones de sanctis et de tempore.

jinými blíže neuvedenými díly, kterou Vojtěch půjčil a pak se o ni soudil.^{66a} Ačkoliv hlavní jádro Vojtěchových knih – uložené v břevnovském klášteře – tedy zaniklo skoro beze stopy,⁶⁷ přesto to, co nyní zbývá, představuje souhrn dosti rozsáhlý, rozmanitý i významný.

I když spojíme tato díla s inventářem jednoho nákupu Vojtěchova a uvědomíme si, že je to pouhé torso jeho knihovny, přesto nemůžeme předpokládat, že tato knihovna byla jeho jediným zdrojem vědomostí, tím spíše, podíváme-li se např. jen na rekonstrukci jeho znalostí klasické literatury, jak ji provedl Vilikovský.⁶⁸ A opravdu vidíme, že Vojtěch měl k dispozici i řadu knihoven institucionálních. Zcela jisté doklady jsou o dvou okruzích knihoven: jde v první řadě o knihovny existující v době Vojtěchovy činnosti v Paříži na pařížské universitě, které mu jako významnému hodnostáři byly přístupny. Doklad, který o tom máme, je velice výmluvný. Je to totiž zlomek katalogu knih pařížské Sorbonny, psaný vlastní rukou Raňkovovou, který se – podle výzkumů Lehmannových⁶⁹ – týká vesměs tzv. „libri cathenati“ z knihovny zvané „libraria communis“ či „magna“.⁷⁰ Vedle toho jistě užíval v Paříži i dalších knihoven, nejsme však o tom blíže informováni. Za jeho pobytu v Praze to byla především knihovna pražské kapituly, jež mu stála k dispozici v širokém rozsahu,⁷¹ ale není třeba pochybovat, že měl možnost využívat i knihovny kláštera břevnovského a možná i dalších církevních institucí a není vyloučeno, že i knihoven kolejí pražské university.

Na torsum knižní sbírky Vojtěchovy je třeba podívat se ve stručnosti ještě ze dvou dalších aspektů, totiž jak a kdy byly knihy získávány a jaké je stáří těchto svazků. Pokud jde o první z těchto otázek, je vidět, že způsobů bylo několik. Především to byly koupě, které pochopitelně Vojtěchovi získaly většinu jeho knih, k tomu ale přistupovaly v jednotlivých případech výměny knih,⁷² jindy knihy získané darem⁷³ či vlastní opisovačskou činností. Pokud jde o to, kde Vojtěch

^{66a} F. Tadra, Soudní akta pražské konsistoře I, Praha 1893, str. 300, č. 338.

⁶⁷ Viz ale Wintera l. c. str. 237 a 239.

⁶⁸ L. c. str. 101nn. Viz i citát tamže str. 104 o jakési již filologické kritice Vojtěchově.

⁶⁹ Lehmann l. c. str. 14–18. kde je proveden pokus o konkordanci s oficiálními universitními katalogy 14. stol., které vydal L. Delisle. Na str. 18–25 podává pak Lehmann pečlivou edici.

⁷⁰ O ní nově H. J. Vleeschauer, Libraria magna et parva dans la Bibliothèque universitaire, Mousaion 7, Pretoria 1956.

⁷¹ Je ale na druhé straně třeba říci, že z řady inventářů, které vznikly v době jeho působení, neznáme ani jeden, který by zmiňoval Vojtěcha, a to ani jako spoluúčastníka svého zrodu, ani jako dárce nějaké knihy, ač obdobné údaje byly v nich časté. Snad jen u Augustinovy De civitate dei a De sancta Trinitate, Ambrožovy De sancta Trinitate a Řehořových Morálií máme k r. 1387 našeho Vojtěcha dosvědčeného jako uživatele (inventář praví lakonicky pouze „habet magister Adalbertus“). Viz A. Podlaha-E. Šittler, Chrámový poklad u sv. Víta, Praha 1903, str. L–LII.

⁷² Zápis z 16. března 1359 v úředních knihách pařížské university praví „supplicavit magister Albertus de Boemia ut posset quandam phylosophiam pro quodam alio libro quem nacio habet... ponere“ (Lehmann l. c. str. 7n.).

⁷³ Tak snad u knihy Richarda z Armagh (viz o ní výše pozn. 56).

knihy získával, lze odpovědět, že asi všude, kde to bylo možno, konkrétní doklady pak jsou pro různá velká zahraniční střediska obchodu s knihami jako Avignon, Paříž⁷⁴ nebo Oxford.⁷⁵ Zřejmě v těchto nákupech neustal ani v době svého definitivního pobytu v Praze.

Vyjde-li se ze stáří rukopisů, které je uváděno příslušnými katalogy pro rukopisy nyní dochované, lze říci, že Vojtěch je získával především z hlediska účelnosti a obsahové závažnosti. Většina dochovaných rukopisů je totiž současného nebo téměř současného stáří. Výraznější individualitu tvoří v této souvislosti rukopis knihovny Národního musea v Praze XII C 12, již častěji zmíněný, který je psán karolinskou minuskulou asi 10. století, jakož i části rukopisů pražské universitní knihovny III G 1 a knihovny pražské kapituly L LIV, které některými svými částmi sahají již do 12. století.

Zda Raňkovova knihovna měla nějaký svůj soupis, nelze dnes rozhodnout. V dochovaném materiálu po něm není ani stopy, avšak Raňkovovy pokusy o evidenci jiných knižních fondů, jak jsme se s nimi seznámili výše, to nevylučují; spíše naopak.

Tím lze snad naše pozorování o profilu Vojtěchovy knihovny, jejím rozsahu i funkci uzavřít. Vychází z nich najevo, že Vojtěchova knihovna byla ve své době rozsáhlým celkem spíše encyklopedického zaměření, který byl mezi českými knihovnami své doby mimořádným především po své obsahové stránce, neboť obsahoval často díla skutečně současná, která jinak potřebovala k svému proniknutí do Čech ještě určitou dobu. Šlo o knihovnu, která měla svému majiteli sloužit k jeho činnosti literární a vědecké; přesto, že v ní lze těžko sledovat sběratelské cíle, bylo v ní jistě i po této stránce leckteré kuriosum. To vše ale téměř vesměs zaniklo nepřízní doby, avšak i tak získáváme výrazné svědectví o tom, co utvářelo a spoluovlivňovalo pražské kulturní prostředí té doby.

PŘÍLOHA

Seznam knih, poslaných Vojtěchem Raňkovým z Ježova z Avignonu

Seznam je přilepen na zadním přidešti rukopisu knihovny Nár. musea XII C 12 (bližší údaje o něm jsou podány v textu). Při edici se držím obecně přijatých pravidel.

Istos ^{a)} libros misi pariter de Avinione

- 1 Primo Hugo de sacramentis cum libris Anselmi et Damiani.
- 2 Item librum sentenciarum Magistri.
- 3 Item sermones beati Bernardi.
- 4 Item scripta Alberti et Egidii super politicorum et rethoricorum.
- 5 Item scripta Waltheri Burley super politicorum.

⁷⁴ Rukopis pražské kapituly C VI (Patera-Podlaha I. č. 413). Viz i výše pozn. 54.

⁷⁵ Tamže C CV (tamže č. 537).

- 6 Item Boetium de consolacione philosophie et Tullii de paradoxis.
- 7 Item Tullium de officiis.
- 8 Item Tullium de vera amicitia.
- 9 Item magnum introductorium alburnum in astronomia.
- 10 Item tractatum de conceptione beate Marie.
- 11 Item summa magistri Prepositini ^{b)}.
- 12 Item didascalicon Hugonis etc.
- 13 Item ^{c)} primo: Laurencii parva, Stacii Thebaydis.
- 14 2: cancio super concilia summum pontificum [?].
- 15 3: questiones super metheorum.
- 16 4: sermones in parvo volumine.
- 17 5: questiones de attributis et relacionibus divinis et
- 18 6: leccio s. Gregorii Nazanzeni et Ysidori de summo bono.
- 19 Restant ^{d)} Codex.
- 20 Item summa Refredi in legibus.
- 21 Item questiones theologice in papiro.
- 22 Item diverse postille super XIII libros biblie.
- 23 Item tablam [!] super sermonem Bernhardi super Cantica et super epistolas Senece.
- 24 Item summa Antissiodorensis.

a) Ruka Vojtěcha Raňkova z Ježova.

b) Začíná jiná ruka.

c) Začíná jiná ruka.

d) Začíná jiná ruka.

2. KNIHOVNA TOMÁŠE, FARÁŘE U SV. MICHALA NA STARÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM

Prameny, které jsou k dispozici pro osobu majitele této knihovny i pro knihovnu samotnou, jsou podstatně jiného charakteru než v případě předchozím. Mají čtené přednosti, protože aspoň do určité míry dovolují určitější úsudek, byť i ten je do značné míry jednostranný. Také prostředí, v němž knihovna vzniká, je dosti odchýlného rázu.

V pražských městech doby Karla IV. a Václava IV. bylo velké množství farních kostelů,¹ kolem nichž se seskupoval ještě mnohonásobně vyšší počet kněžstva.² Tyto kostely však nebyly zdaleka stejně významnými celky hospodářskými a politickými a tím méně pak kulturními. I když nelze s určitostí charakterisovat přesné bohatství důchodů těchto prebend, přesto je dostatečný počet indicí, které umožňují alespoň hrubé zařazení jednotlivých far. Jsou to především rejstříky papež-

¹ Podle V. V. Tomka, Dějepis města Prahy III², Praha 1893, str. 25 existovalo tu neméně než 44 farností z celkového počtu více než 2100 far v Čechách (podle R. Nového, K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské, Sborník historický 9, 1962, str. 175; jeho práci, jež se dotýká především venkovského kléru, tu cituji jednou provždy).

² Šlo především o značný počet nejrůznějších oltářníků, jenž kolísal u farních kostelů zpravidla mezi jednocifernými čísly, dosahoval však někdy i několika desítek (V. V. Tomek I. c. str. 32).

ských desátků, kterých lze s prospěchem užít.³ Podle platů tam uváděných se ukazuje, že fara u sv. Michala na Starém Městě patřila mezi šest nejbohatších far pražských s platem dvou kop⁴ a též počtem oltářníků (celkem 10) stála na jednom z předních míst.⁵ Ale i po jiných stránkách měla významné postavení, jež se odráželo mj. v tom, že patronátní právo tu vykonával – i když snad ne vždy – sám panovník.⁶ Do dějin se pak tato fara zapsala tím, že za faráře Bernarda, jenž ji držel po smrti Tomášově, tu někdy kázával Hus. Po r. 1406,⁷ kdy Bernard zemřel, se stala působištěm Křišťana z Prachatic, Husova věrného podporovatele a přítele.⁸ Protože již z těchto slov je dost zřetelně patrné, že farář u sv. Michala měl v pražském farním kléru v době předhusitské poměrně význačné postavení, nebude jistě bez zajímavosti, podívat se blíže na okruh jeho zájmů a znalostí, jak jsou zprostředkovány inventářem jeho majetku, který je vtělen do jím inspirovaného testamentu. Nejdříve je ale nutno zmínit se alespoň letmo o životopisu tohoto faráře. Že se nám zdá dosti jednotvárný, je způsobeno spíše monotónností materiálu než skutečným stavem.

O původu tohoto muže, jenž se objevuje jako farář svatomichalský od r. 1360, nejsme blíže informováni. Jen Tomek uvádí podle neznámého mi pramene, že se nazýval Tomáš z Olomouce.⁹ Celých dalších třicet let prožil nepochybně stále nebo téměř stále v Praze, jak to dosvědčují soudní akta pražské konsistoře, v nichž často přichází jako svědek při různých sporných jednáních.¹⁰ V tomto pramenu se s ním ale setkáváme i při jiných příležitostech – tak např. v r. 1377, 1380–1381 ve sporu s bradýřem Jakubem aj.¹¹ Zajímavější jsou doklady další, kde Tomáš nezřídka vystupuje jako věřitel nejrůznějších osob světských i duchovních, praž-

³ Vydal je V. V. Tomek, *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecézi pražské v Pojednáních král. čes. společnosti nauk VI-6*, Praha 1873. Srv. i J. Eršil, *Zatížení církevními dárkami v Čechách na počátku 14. století v ČSČH X*, 1962, str. 533–555.

⁴ První byla staroměstská fara svatomikulášská spolu s týnskou (obě platily po šesti kopách, pak svatomikulášská na Malé Straně s třemi kopami, následovala svatohavelská s dvěma kopami 48 gr. a poté přicházela společně se svatovalentinskou farou svatomichalská (Tomek, DP III², str. 25).

⁵ Viz pozn. 2. Zběžný přehled dějin tohoto farního kostela podává V. Bartůněk, *Stručné dějiny kostela sv. Michala na Starém Městě pražském* (titul na obálce této práce zní *Stručné dějiny zrušeného kostela sv. Michala v Praze I*), zvl. otisk z časopisu *Rodokmen*, Praha 1946. Věnuje pozornost hlavně vnějším dějinám.

⁶ Tomek, DP III², str. 119, 145, a pak zprávy, které jsou o tomto kostelu sestaveny jednak v *Tomkových Základech starého místopisu pražského I*, Praha 1868, str. 35n. a v stejnojmenném díle J. Teigeho I-1, Praha 1910, str. 733nn.

⁷ V. Novotný, *M. Jan Hus I-1*, Praha 1919, str. 72nn. aj.

⁸ Tamže podle rejstříku.

⁹ DP V², Praha 1905, str. 229. Viz i Bartůněk, *Stručné dějiny* str. 9, jenž uvádí, že byl k této prebendě jmenován Karlem IV. 24. května 1360. Viz i pozn. 21.

¹⁰ Doklady na nejrůznějších místech prvních dvou svazků *Tadrový edice Soudních akt pražské konsistoře*, Praha 1893nn. podle rejstříku.

¹¹ Soudní akta I, str. 238; II, str. 54 č. 309, str. 90 č. 92, str. 96 č. 116, str. 100 č. 138 aj.

ských i mimopražských.¹² Tyto finanční transakce umožňoval Tomášovi jeho majetek jako faráře u sv. Michala, který byl nejen peněžního, ale i pozemkového charakteru; ukazuje na to zřetelně zmínka, hovořící o vinici, patřící svatomichalské faře.¹³ A závěrem lze z literatury a jiných pramenů uvést i tam blíže časově neurčenou zmínku o farní škole.¹⁴ Už výše bylo naznačeno, že na svatomichalské faře působil Tomáš dlouhá desetiletí; to mu umožnilo, aby svou činnost mohl rozvinout do značné šíře. A skutečně jsou doklady o tom, že dbá i na činnost svých podřízených.¹⁵ Přesné datum jeho smrti zatím známo není, lze ale konstatovat, že to bylo někdy mezi 2. a 12. zářím roku 1390.¹⁶

I když i Tomášův život byl nepochybně dost bohatý a rozmanitý – musíme předpokládat mj. jeho rozsáhlá studia – přesto si ale naší pozornosti zaslouhuje z úplně jiného aspektu, totiž budováním své soukromé knihovny. Máme o ní povědomost z jediného pramene, totiž Tomášova testamentu, jenž je v opisu dochován v archivu pražské kapituly.¹⁷ Vedle testamentu, jenž přichází ve formě notářského instrumentu notáře, jehož jméno je v supskripční formulí bohužel vynecháno, jsou v uvedeném rukopisu seznamy jednotlivých položek, rozepsané touž rukou z testamentu, jež jej podstatně zpřehledňují. Vzniká tak na jedné straně dojem, jako by držitel rukopisu byl jednou z osob, které byly provedením testamentu pověřeny. Protože ale vesměs šlo buď o členy světského duchovenstva staroměstského, nebo tamní měšťany a ani svědkové na instrumentu uvedení nepocházejí z kněžstva svatovítské kapituly, nelze tu dospět k jistějším závěrům, tím spíše, že v svědecké formulí nejsou všechna jména plně rozvedena. O spolehlivosti textu však není potřeba pochybovat.

Je třeba říci, že tento testament, který obsahuje i řadu knih, není – především pokud jde o knihy – zcela neznám. Co nás ale vede k novému studiu otázky, je, že byl znám až dosud jen velmi neúplně a jednostranně. Proto také podáváme v příloze edici celého testamentu, neboť jen tak lze správně zhodnotit i citovaný soupis knih. První, kdo na tento seznam knih upozornil, byl nepochybně E. Ott ve své základní práci o recepci římského práva u nás.¹⁸ Je ovšem pochopitelné,

¹² Tamže II, str. 104 (zbrojnoš Miroslav z Hovorovic); str. 133 (klerik Henzl ze Stříbra); str. 140 (Hynek farář v Hradci).

¹³ Tamže I, str. 95 č. 114.

¹⁴ Tomek, DP III², str. 263 bez konkrétního data. Viz i K. Beer, *Aus Böhmens mittelalterlicher Schulgeschichte*, MVGD B LIV, 1916, str. 80nn. aj.

¹⁵ Soudní akta I, str. 6, 7.

¹⁶ 2. je datován jeho testament, o němž níže, 12. je pak presentován k svatomichalské faře jeho nástupce Bernard (Teige, *Základy mitsopisu I-1*, str. 736 č. 33).

¹⁷ Rkp. XCII, fol. 60^r–61^r (viz A. Podlaha, *Catalogus codicum manuscriptorum, qui in archivio capituli metropolitani Pragensis asservantur*, Pragae 1922, l. c.

¹⁸ *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern*, Leipzig 1879, str. 100 pozn. 9 s chybnými údaji foliačními. Na jeho základě zmínka u R. Wolkana, *Geschichte der deutschen Litteratur in Böhmen*, Prag 1894, str. 58.

že jej zajímala jen literatura právnická (a i ta jen ve výběru) a ostatní texty ponechal stranou, takže se z něho nelze ani dozvědět, jak velká Tomášova sbírka byla. A na tomto stupni vědomostí jsme zůstali prakticky dodnes, neboť díla, která se o Tomášových knihách zmiňují, jde o knihu Tatrovu¹⁹ a práci Bartůňkovu,²⁰ do rukopisného dochování nešla a vycházela jenom z Otta.

Tomáš, který si k svobodnému kšaftování se svým majetkem opatřil již téměř deset let před svou smrtí souhlas papeže,²¹ rozdělil v testamentu svou sbírku knih na dvě skupiny. První z nich celkem o dvanácti svazcích určil k prodeji s tím záměrem, aby z výtěžku byly odevzdány přesně určené částky na různé „zbožné účely“, k nimž na předním místě patří částka dvaceti kop „pro scolis instaurandis“,²² nebo jak to říká vlastní testament, „pro edificacione sive structuram scole“. Těmto formulacím je třeba rozumět tak, že Tomáš chtěl vytvořit podmínky pro založení farní školy u svého kostela, neboť si lze dobře představit, že fara bez školy byla v té době, a v Praze především, něčím neúplným. Škoda jen, že se v testamentu o těchto věcech nedovídáme více. Druhá skupina knih byla určena jako dar svatomichalské faře; celkem jde o osm svazků rukopisů^{22a}.

Zajímavý je především oddíl první, a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že až na jeden svazek, obsahující neúplný Starý zákon, uvádí vesměs spisy právnického obsahu, za druhé z toho důvodu, že tu u každého svazku je uvedena cena, za niž má ta která kniha být prodána. Protože údajů o cenách knih máme z doby předhusitské velice málo,²³ jde tu po této stránce o důležitý pramen. Je ovšem třeba si uvědomit, že zdaleka nevíme s jistotou, zda tyto částky, které určil sám Tomáš, byly realizovány. Protože ale jmenovitě byla z těchto předpokládaných zisků rozdělena necelá polovina s dodatkem, že se zbytkem mají podle své úvahy naložit osoby provádějící testament, lze předpokládat, že tu všechny pohledávky byly s určitostí kryty, i když by snad nebyly původní ceny knih dodrženy.

S výjimkou čtyř svazků novel k dekretáliím, které byly nabízeny společně jako celek za 30 kop (i to svědčí o Tomášově vztahu ke knihám), jsou uváděny ceny za jednotlivé svazky. Ty kolísají od 2,5 kopy až ke 40 zlatým. Zběžným srovnáním

¹⁹ Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420), Praha 1892, str. 202 a 211.

²⁰ Stručné dějiny str. 40 pozn. 11.

²¹ Uvedená listina papeže Urbana VI. pochází z 1381, mai 30 (opis v arch. pražské kapituly Cod. XCII, fol. 60^v (v Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia není uváděna). Tomáš je tam uváděn jako „Thomas Nicolai“.

²² Ke zřízení školy tu též nepochybně došlo. Literatura ji zná z pramenů až od r. 1391, kdy se o ní mluví již jako o zavedené instituci (srv. K. Beer l. c. str. 88 z Libri erectionum ed. C. Borový str. 360).

^{22a} O knihovně fary samotné se z této doby neví nic a ani visitační protokol pražs. arcijáhna z r. 1379–80 (arch. pražs. kap. Cod. XIV) se o ní nezmiňuje.

²³ Mohu zatím odkázat na studii Fr. Šmahela o cenách knih v Čechách ve středověku připravenou k tisku. Všeobecně srv. zatím M. Flodr, A propos des prix de manuscrits au Moyen Age, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1963, Rada C sv. 10, str. 25–31.

s některými dalšími údaji z téže doby se ukazuje, že nejde o ceny, které by se nějak mimořádně vymykaly z tehdejších zvyklostí; je ale třeba uznat, že rozpětí cen knih bylo tehdy skutečně obrovské, stejně jako byla velká škála jejich rozsahu a úpravy i výzdoby.²⁴ Nejvíce si Tomáš cenil Specula francouzského právníka konce 13. a počátku 14. století Guilelma Duranda (č. 6), jež odhadoval na 40 zlatých.²⁵ Protože toto dílo jako jediné má cenu uvedenou ve zlatých a nikoliv v kopách, je asi třeba předpokládat, že majitel tu uvádí cenu, za kterou sám uvedený rukopis kdysi koupil; že se to mohlo stát nejspíš v cizině a asi za studií, je zřejmé. Nejlacinějším rukopisem je tu pak dílo Guidona de Baysio, Apparatus Sexti libri decretalium (č. 10) – pouhých 2,5 kopy grošů.²⁶ Protože nepochybně jde rovněž o kompletní dílo (u č. 12 je neúplnost výslovně poznamenána), je zřejmé, že jde o práci po stránce vnější úpravy velice prostou. S tím kontrastují cenově právě další díla, která zřejmě musila být vypravena někdy až s luxusem, i když to v popisu není nikde uvedeno; zmiňuje se tam pouze druh vazeb – nepochybně proto, aby tak byla usnadněna jejich identifikace. Zmíňme v rychlosti i ostatní svazky tohoto právnického oddělení: vedle dekretálií (8 kop) a Liber sextus s Clementinami (14 kop) je tu ještě dekret Graciánův (10 kop) a pak ještě některé blíže neurčené dílo kanonické papeže Inocence IV. (8 kop).

Bohužel nevíme, jaké byly další osudy těchto knih, určených na prodej, v tom především, za jakou cenu a komu byly postoupeny, při čemž není pochyb, že se prodej realizoval, neboť jinak by nebyla mohla vstoupit v život např. farní škola, o jejíž existenci jsme již informováni. Jen v negativním smyslu můžeme konstatovat, že se rukopisy zřejmě nedostaly do knihovny pražské kapituly.²⁷ Protože jde o rukopisy značně specializované, je nejpravděpodobnější, že přešly nějakým způsobem do majetku někoho z okolí právnické university, kde též bylo nejvíce prostředků finančních u bohatých prelátů. Ale něco určitého nejde říci ani zde.²⁸

²⁴ Zatím viz předběžně u Tadrý, Kanceláře etc. str. 202.

²⁵ M. Boháček, Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké, Rozpravy ČSAV řada SV 1960, seš. 7, str. 66 uvádí dva olomoucké rukopisy tohoto díla; třeba ale připomenout, že tento spis není dnes dochován ani v rukopisech pražské Universitní knihovny (podle Truhlářova katalogu), ani v knihovně pražské kapituly (podle katalogu Paterova a Podláhova); ostatně tato knihovna jej nevladila ani ve středověku (srv. seznamy knih pražské kapituly v přílohách knihy Podlaha-Šittler, Chrámový poklad u sv. Víta l. c.).

²⁶ Ani toto dílo není v pražských knihovnách, uvedených v předchozí pozn. Jeden rukopis je v kapitulní knihovně olomoucké sign. 82; uvádí dokonce ve vlastnické poznámce cenu knihy, která je ale poněkud zkomolená. Pro srovnání cituji v opisu M. Kouřila, jemuž děkuji za laskavé zprostředkování: Archidiaconus super sexto Sanderi LXVIII[?], precium sexaginta quatuor. Jméno majitelovo je psáno jinou rukou, což ukazuje, že vlastní údaj o ceně může být i dost starší.

²⁷ Nikde tam nenarazíme ani na stopu po nich. Jen rukopis sign. L LXVIII/2 (Podlaha, Soupis II, č. 1314) vzniknuvší v r. 1386 se aspoň nepřímou hlásí v r. 1438 do okruhu této fary. Nikdy však nemohl zřejmě být majetkem Tomášovým, spíše – pokud vůbec – mohlo jít o součást pozdější farní knihovny.

²⁸ Ostatně materiál je tu dochován více než torsovitě i pokud jde o samotnou universitu; pokud jde o rukopisy členů university, nevíme prakticky zhola nic. Stejně tak nemá zřejmě s Tomášovou knihovnou nic společného rukopis pražské Univ. knihovny sign. X G 6 (Truhlář, Catalogus II, č. 1960).

Zatím co knihy určené na prodej obsahovaly řadu skutečně základních děl k právnímu studiu, je druhá skupina thematicky podstatně chudší, i když po obsahové stránce k ní musíme počítat i poslední dva tituly první skupiny: jakýsi abecední seznam básní, který se mi nepodařilo blíže určit a zmíněný již defektní Starý zákon. Proč tato část bible byla určena na prodej, plyne z toho, že farní knihovně odkazuje Tomáš dvousvazkovou – zřejmě úplnou – bibli další. Vedle banální, ale k pastorační činnosti nezbytné literatury homiletické, lze tu upozornit jen na postilu Konráda (Waldhausera) a pisánskou sumu Bartoloměje de S. Concordio. Že jde skutečně o literaturu, která není mimořádných kvalit ani pokud jde o úpravu, plyne z toho, že ceny – pokud jsou uváděny – jsou podstatně nižší než u skupiny první; od jedné kopy maximálně do pěti kop za svazek.²⁹

Stručně shrnuto: Tomášova sbírka nepředstavuje rozsahem nic mimořádného. Závažnosti se jí dostává z jiných důvodů. Jednak pro dost rozsáhlé oddělení literatury o kanonickém právu, která zdaleka nebyla vždy v Praze běžně dostupná (i když samozřejmě má i v tom základním velké mezery), jednak tím, že uvádí ocenění knih v peněžních hodnotách.

Protože pak je celý testament vydán v příloze, je možno za současného stavu vědomostí na těchto poznámkách přestat, tím spíše, že je značná pravděpodobnost, že jednotlivé svazky – jak to bylo dost často – obsahovaly nežádka značně více prací, ač svazek je uváděn jen jediným titulem. A tak kdybychom chtěli provést rekonstrukci Tomášovy knihovny, nemohlo by se nám to v plnosti ani podařit.

Jaký byl další osud farní knihovny svatotomášské, lze se pouze domýšlet. Zdá se, že přečkala bez větší újmy dobu husitskou, i když kostel utrpěl škody Korandou a jeho stoupenci už roku 1420.³⁰ K největším ztrátám, které postihly nepochybně i všechny zbývající středověké kodexy, došlo asi někdy při přebírání kostela servity za třicetileté války. Když byl totiž klášter za Josefa II. rušen, převzala Universitní knihovna pouze dvě knihy tohoto kláštera, obě ale až z doby velice pozdní, totiž ze století 18.³¹

PŘÍLOHA

*Testament Tomáše, faráře u sv. Michala na Starém Městě pražském z 2. září 1930 (A)
a rozpis jednotlivých položek jeho odkazu z téhož dne (B)*

Text přichází v opisu v rukopisu archivu pražské kapituly v archivu kanceláře presidenta republiky sign. XCII, fol. 60^r–61^v. Blíže údaje jsou uvedeny v textu. Některé obsahově nevýznamné pasáže jsou vynechány.

²⁹ Je ovšem třeba dodat, že byly i lacinější knihy. Lze odkázat na práci Šmahelovu (viz pozn. 23), nebo na ceny, za něž byly kvinterny či kvaterny opisovány (Tadra. Kanceláře str. 202).

³⁰ Vavřinec z Březové ve FRB V, str. 520, Bartůněk I. c. str. 13.

³¹ Truhlář, Catalogus II, str. 399. První z nich je katalog knih kláštera, jenž je bohužel v současné době nepřístupný.

A

Testamentum domini Thome plebani sancti Michaelis Pragensis

In^{a)} nomine domini amen. Anno nativitatis eiusdem M^oCCC^oLXXXX^o, indicione XIII, die II mensis septembris, hora vesperorum vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Bonifacii, divina providencia pape VIII anno primo, in Maiori civitate Pragensi in domo dotis ecclesie parochialis sancti Michaelis archangeli in comodo superiori honorabilis viri domini Thome plebani sive rectoris ecclesie parochialis sancti Michaelis predicte et canonici^{b)} prebendati ecclesie collegiate sancti Egidii Pragensis, in mei notarii publici infrascripti et testium presenciam subscriptorum ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum constitutus personaliter pre-nominatus dominus Thomas, plebanus sive rector et canonicus supradictus licet aliquantulum langvens corpore, sanus tamen mente et compos rationis existens, nesciens quid sibi pariat dies desideransque quamdiu vigor in corporis membris quies et ratione regit... animo^{c)} deliberato et ex indulto sedis apostolice^{c)} testamentum suum sive suam ultimam voluntatem condendo disposuit, ordinavit, donavit et donacionem inter vivos fecit. Primo et ante omnia voluit et ordinavit ac disposuit, quod^{d)} libri ipsius infrascripti, videlicet

- 1 novella super primo et secundo^{e)} decretalium,
- 2 item novella super tercio^{f)} decretalium,
- 3 item novella super quarto et quinto decretalium libros in asseribus alba cute circumdatis,
- 4 item novella super VI° libro decretalium^{g)} in asseribus alba cute circumdatis pro XXX sexagenis,
- 5 item decretales similiter in asseribus rubea cute circumdatis VIII sex.,
- 6 item speculum Wilhelmi XL florenos puri auri,
- 7 item Innocencium VIII sex.,
- 8 item decretum X sex.,
- 9 item Sextum et Clementinas XIII sex. in asseribus, similiter alba cute circumdatis,
- 10 item Archidiaconum super VI° decretatum in asseribus tantum || † sex.,
- 11 item inventarium carminum super ordinem alphabeti III sex.,
- 12 item vetus testamentum non finitum V sexagenas grossorum denariorum^{h)} Pragensium^{h)} in asseribus alba cute circumdatis in pergamento scripti in valore ut supra est expressum se extendentes vendantur et distrahantur et de summa eadem pecunie XX sex. gr. predictorum pro edificacione sive structuram scole. Item pro altario erigendo de novo in antiqua sacristia in honore sancte Trinitatis, Corporis Christi et Trium regum ac sanctorum patronorum X sex. Item pro archa sub ymagine crucifixi in summo altari XV sex. Item pro ⁱ⁾ reformanda effigie sancti Michaelis archangeli, que est in cripta circa organa V sex. grossorum Pragensium denariorum ecclesie^{j)} sancti Michaelis supradicte^{j)} predictorum per testamentarios sive executores sue ultime

a) Nad tímto úvodem přichází jiný, jenž je ale mřežován. Zní: In nomine domini amen. Anno nativitatis eiusdem M^oCCC^oLXXXX^o indicione XIII^a, quinta feria proxima ante festum sancte Marie Magdalene, die vicesima prima mensis julii, hora terciarum vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Bonifacii divina providencia pape noni anno primo in ecclesia Pragensi iuxta et ante altare sancti Gothardi in mei notarii publici infrascripti et testium presenciam subscriptorum, ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum constituti personaliter.

b) Napsáno canonicus.

c) Připsáno nad řádkou.

d) De libris ipsius infrascriptis škrtnuto.

e) Škrtnuto libros.

f) Škrtnuto libro.

g) Škrtnuto Item decretales.

h) Připsáno mezi řádky.

i) Nadepsáno.

j) Nadepsáno.

voluntatis infrascriptos dentur, tradantur et assignentur cum effectu. Item disposuit, legavit, donavit et ordinavit ac dari mandavit pro fraternitate plebanorum, in qua ipse dominus Thomas etiam confrater existit X sex.^{k)} sive unam sexagenam annui census in perpetui grossorum Pragensium predictorum pro^{h)} anniversario sibi per fraternitatem huiusmodi temporibus peragendam.^{h)} Item disposuit, legavit, donavit et ordinavit ac dari mandavit similiter X sex. sive unam sexagenam annui census in perpetui grossorum predictorum pro ecclesia sancti Michaelis antedicta per plebanum qui pro tempore fuerit eiusdem ecclesie, similiter^{h)} pro anniversario sibi ut moris est peragendo. Item disposuit, legavit, donavit et ordinavit ac pie dari deputavit libros infrascriptos, videlicet

13–14 Bibliam in duobus voluminibus,^{l)}

15–16 duos libros sive^{h)} duas^{h)} partes^{h)} omeliarum^{m)},

17 item viaticum horumⁿ⁾ de rubrica Pragensi in pargameno scriptos [!] in asseribus alba cute circumdatis,

18 item Sentenciarum plures in pargameno in asseribus nigra cute circumdatis,

19 item postilla Conradi^{o)} in cute subrubea,

20 item summam Pisanam in papiro et pargameno mixtim scriptos [!], asseribus et alba cute circumdatis

perpetuis temporibus pro ecclesia sancti Michaelis memorata. Itemⁿ⁾ disposuit, ordinavit et donavit vestimenta sua omnia et singula pro pauperibus^{o)} presbyteris et familiaribus ac servitoribus distribuenda. Ibidem etiam mox et incontinenter prefatus dominus Thomas voluit, quod presens sua dispositio, ordinatio et donatio sive ultima sua voluntas testamenti que ad premissa omnia et singula valeant et firma sint et omnem vigorem et firmitatem obtineant tam in iudicio, quam extra, non obstantibus quibuscumque impugnationibus, irritationibus aut impedimentis ex quacumque causa juris vel facti emergentibus et mandatum et si non valeant jure testamenti, valeant saltem jure codicillorum / vel cuiuscumque alterius ultime voluntatis, quibus omnem defectum solemnitatibus juris vel consuetudinis ac statuti ecclesiastici, civilis aut secularis, voluit esse supplementum. Idemque dominus Thomas mox ibidem meliori modo via jure et forma quibus et melius et efficacius fieri patet [?] et debet, fecit, constituit ac fieri voluit et ordinavit quod ad premissa et quodlibet premissorum suos veros et legitimos testamentarios et executores huiusmodi sue ultime voluntatis honorabiles et circumspectos viros dominos Drusonem de Zyttavia, plebanum sive rectorem ecclesie parochialis sancte Marie ante Letam curiam, Nicolaum de Paczow, rectorem altaris sancte Katherine virginis in ecclesia sancti Michaelis predicta, presbyteros, Johannem dictum Pleyer, Franciscum dictum de Kbel et Johannem apothecarium, cives dicte Maioris civitatis Pragensis, laicos literatos plebanos ecclesie sancti Michaelis sepedicte presentes et onus huiusmodi in se sponte suscipientes et quemlibet ipsorum insolidum de^{o)} quorum circumspicione et legalitate plenam ut dicebat in domino obtinebat^{r)} (fidem?) dans et concedens dictis suis testamentariis sive executoribus huiusmodi sue ultime voluntatis et cuilibet ipsorum insolidum ut est premissum plenam, liberam et omnimodam potestatem ac facultatem premissa omnia et singula sic ut premititur per eum disposita, legata, ordinata et donata exequi et ad effectum perducere plenarie et in totum necnon ad repetendum, exigendum, tolendum, levandum et recuperandum quecumque debita a quibus-

k) Škrnuto gros.

l) Škrnuto in parg.

m) Škrnuto in magno modulo.

n) Nadepsáno nad škrnutým suum.

o) Škrnuto in papiro.

p) Tato věta je vsuvkou z fol. 60^b.

q) Škrnuto distribuenda.

r) Vsuvka z konce stránky.

cumque personis ecclesiasticis aut secularibus et alia^{s)} bona^{t)} et^{t)} res quascumque ad^{u)} ipsum dominum Thomam et^{u)} personam suam quomodolibet spectancia et pertinencia et de eisdem omnibus et singulis debitis ac aliis omnibus bonis et rebus per eundem dominum Thomam relictis quibuscumque nominibus censeantur per prefatos testamentarios sive executores sue ultime voluntatis disponendi, ordinandi et faciendi, prout ipsis et cuilibet ipsorum melius et utilius pro salute anime ipsius visum fuerit expediri et etiam prout ipsorum placuerit voluntati. De quibus omnibus et singulis^{u)} tam ipse dominus Thomas, quam etiam testamentarii predicti pecierunt ipsis huncinde per me notarium publicum fieri et confici unum vel plura publicum instrumentum seu publica instrumenta. Acta sunt hec anno, indictione, die, mense, hora, pontificis et loco quibus supra, presentibus honorabilibus et discretis viris dominis Petro de Tycz, vicario^{v)} sancte Marie ante Letam curiam,^{v)} Cristane de I^{w)}, predicatore^{x)}, Simone de^{w)} sacristani^{y)}, Petro de Hodyna. ministro sancti Michaelis, predictarum ecclesiarum presbyteris et Petro de Luthomericz familiare et servitore domini Thome sepedicte, clerico Pragensis et Olomucensis diocesis et aliis multis testibus ad premissa vocatis pariter et rogatis. Et ego etc. predictis ordinationi, donacioni, testamenti ultime sue^{y)} voluntatis ///.

s) Škrnuto koncové s.

t) Škrnuto prenotati.

u) Škrnuto ecclesie.

v) Škrnuto predictam.

w) Misto pro vymečané jméno je nedoplněno.

x) Škrnuto patre Simone de sacristano, Nicolao de Paczow rectore altaris.

y) Původně nadepsané predicatore škrnuto.

B

Anno LXXXX, indictione XIII, die II mensis septembris

1	Primo ^{a)} novella super ^{b)} decretales primo et 2° librum ^{b)} in alba cute	summa XXX sex.
2	Item ^{c)} sexta novella super tercio decretalium, alba cute	
3	Item novella super 4° et 5° decretalium, alba cute	
4	Item novella super 6° decretalium, rubea cute	
5	Item decretales in rubea cute ^{d)} VIII sex.	summa LXXXIX sex.
6	Item speculum Wilhelmi in alba cute XL floreni	
7	Item Innocencium, alba cute VIII sex.	
8	Item decretum in alba cute X sex.	
9	Item Sextum ^{e)} et Clementinas, alba cute XIII sex.	
10	Item Archidiaconum super VI° decretalium in asseribus ⊕ sex.	
11	Item inventarium carminum super ordinem alphabeti IIII sex.	
12	Item vetus testamentum non finitum V sex.	

Valor omnium suprascriptorum debet converti in pios usus ut sequitur:
Primo pro scolis instaurandis XX sex.

a) Škrnuto liber.

b) Nadepsáno místo původního Decretalium, které škrnuto.

c) Škrnuto Item novella Sexti cum rubea cute circumdata.

d) Škrnuto Pro 8 sex.

e) Škrnuto cum cute alba.

Item pro altario erigendo in antiqua sacristia in honore sancte Trinitatis et Corporis Christi, Trium regum et aliorum patronorum X sex.

Item pro aula sive archa sub ymagine crucifixi domini nostri in maiori altario XV sex.

Item pro effigie sancti Michaelis, que est in cripta apud organa, reformanda V sex.

Item de aliis residuis^{f)} disponetur per testamentarios per ipsum constitutis.

13–14 Item biblia in duobus voluminibus, alba cute circumdatis X sex.^{g)}

18 Item Sentenciarum in pargameno in nigra cute III sex.

19 Item postilla Conradi in^{h)} rubea cute in pargameno et papiro mixtium

20 Item summa Pisana in papiro et pargameno mixti in alba cute

15–16 Item omeliarii duo in pargameno in alba cute, magni pro ecclesia.

17 Item viaticus magnus in alba cute de rubrica Pragensi.

Isti omnes libri
et alii pro ecclesia
sancti
Michaelis

II. sex.

I sex.

Item altare sanctorum Trium regum et Corporis Christi ac patronorum situm in sacristia idem dominus Thomas domino Nicolao de Paczow^{ch)} in presenciam^{l)} Johannis dicti Pleyer et Johannis apothecarii tamquam illorum ad quos collatio et presentatio huiusmodi altaris pertinet et ipsis expresse spectantibus contulit et ad id^{j)} quantum in eo fuit, presentavit.

Item in causa si dominus Jo. predicator quidam ibidem est defunctus ex tunc ipse plebanus altare beate Marie virginis in dicta ecclesia contulit domino Petro quodam sacristano.

Item dominus plebanus legavit X sex. pro fraternitate presbyterorum vel unam marcam census annui pro anniversario ipsi peragendo et X sex. pro ecclesia sancti Michaelis similiter pro anniversario peragendo.

Die II septembris in comodo ipsius
speciali, hora^{k)} vesperorum vel quasi^{k)}

Item dominus Thomas plebanus constituit testamentarios suos dominum magistrum Druzonem, Jo. dictum Pleyer^{l)}, Franciscum de Kbel et Johannem apotecarium, cives Maioris civitatis Pragensis^{m)} et dominum Nicolaum altaristam altaris sancte Katherine in dicta ecclesia sancti Michaelis, presentibus dominis Petro de Tycz, vicario ante Letam curiam, presbytero Olomucensis diocesisⁿ⁾, Cristanno de^{o)}, predicatore in ecclesia sancti Michaelis predicta, Symone de^{o)}, sacristano in ecclesia predicta, presbyteris, Petro de Kralowicz similiter presbyterum [!], Petro de Luthomericz clerico familiari domini Thome predicti.

f) Škrtnuto inferius.

g) Škrtnuto Item biblia in duobus voluminibus, prima pars maior in nigra cute, alia minor in alba cute.

h) Nadepsáno ještě sub.

ch) Nadepsáno.

i) Škrtnuto Franczisce.

j) Škrtnuto presentavit.

k) Připsáno jiným inkoustem.

l) Škrtnuto civem.

m) Škrtnuto presentes (?)

n) Škrtnuto Petro (?)

o) Vynechané místo pro predikát nedoplněno.

3. KNIHOVNA PRAŽSKÉHO GENERÁLNÍHO VIKÁŘE ADAMA Z NEŽETIC

Adam z Nežetic se narodil asi někdy krátce po polovině 14. století v dnes zaniklé vsi na Vyškovsku; proto také se lze někdy setkat s jeho predikátem de Moravia.¹ Na pražské universitě dosáhl mnoha titulů i hodností: od mistra svobodných umění přes doktora dekretů až po jejího rektora v zimním semestru 1405–6.² Největšího uplatnění však došel v oblasti církevního života, kde se s ním setkáváme jako s držitelem nejrůznějších méně důležitých i zase významných prebend.

Nejdříve to jsou hodnosti spíše okrajového charakteru,¹ jako fara v Ostravě a kanovníctví v Brně a v Olomouci, ale vkrátce k tomu přistupují hodnosti centrální povahy při pražské kapitule. Nejde jen o kanovníctví u svatovítského dómu, ale od r. 1396 o úřad arcijáhna hradeckého a generálního vikáře pražského arcibiskupství. Adam však nabývá i dalších hodností, tak v r. 1400 se např. stává kancléřem vratislavské kapituly.³

Nás však tato jeho církevní kariéra nezajímá; měl v ní desítky sobě podobných. Větší zájem, též ovšem díky tomu, že se nám uchovaly podklady, máme o jeho intelektuální činnost, která jej staví na čelné místo mezi tehdejšími vzdělanci. Nejde nám o jeho samostatnou literární produkci – i když ani tu není třeba brát na lehkou váhu⁴ – ale o to, jak se podílel na uchování literárních výtvorů minulosti i současnosti budováním své vlastní knihovny.

Než přistoupíme k pokusu sledovat genesi a rozpad jeho knihovny, musíme podrobit kritice všechny dostupné prameny. Jsou v podstatě tři:

1. seznam jeho knih v pozůstalosti;
2. seznam knih, vypůjčených z knihovny, kterou odkázal pražské kapitule;
3. vlastní do současné doby dochované kodexy z jeho knihovny pocházející.

1. Seznam knih, jež se dochovaly po Adamu z Nežetic, je doložen ve dvou

¹ Jeho prebendy jsou sestaveny u A. Podlahy, Series etc. č. 488. Stručný životopis Adamův lze též číst u H. Jirečka, Životopisy některých právníků českomoravských ze XIII. a XIV. věku. VKČSpN 1898, č. VIII. str. 117n., který byl pak znovu otištěn v jeho knize Právníký život v Čechách a na Moravě, Praha-Brno 1903, str. 178n., jenž ale např. mylně předpokládá, že pocházel z Nežetic na Budějovicku.

² Není ovšem zcela vyloučeno, že studoval popřípadě i na universitách cizích, práva však vystudoval v Praze (viz Jireček l. c.). O jeho rektorském úřadě viz M. Haasová-Jelínková, Správa a kancelář pražské university v první době jejího trvání, Praha 1948, str. 33.

³ Tak je třeba rozumět údají v Podlahových Series str. 68. O postavení kancléře vratislavské kapituly viz všeobecně R. Samulski, Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des Bischofs Nanker (1341), I., Historisch-diplomatische Forschungen 6, Weimar 1940, str. 40–42.

⁴ Srov. např. jen údaje o tom, že napsal velkou kroniku panování Václava IV., jež se prý nedochovala (tak soudí i Palacký). Na tom nic nemění ta skutečnost, že se to ukázalo být fikcí (srv. F. M. B(artoš), Kronika generálního vikáře Adama z Nežetic v ČČM XC, 1916, str. 118n. Předtím ale už H. Jireček l. c.).

soupisech. První pochází z 3. ledna 1414⁵ a je inserován v Adamově testamentu sepsaném veřejným notářem Mikulášem Henzlinovým z Lomnice, druhý je z doby krátce po 24. červenci 1414, kdy Adam zemřel⁶ a je dílem proveniencí už kapitulní.⁷ Protože tento druhý soupis je psán na jediném pergamenovém listu v celém rukopisu, zdá se, že byl do svazku vložen dodatečně, což ovšem nic nemění na charakteru jeho vzniku. Základní rozdíl mezi oběma variantami (budeme je označovat A a B) je dán jejich proveniencí. Zatím co A je proveniencí vydavatelské, obsahuje tedy prakticky údaje o všem, o čem Adam činil pořízení, tedy i o knihách, které věnoval na jiná místa, B je už proveniencí kapitulní, příjemcké a obsahuje pochopitelně již jen to, co Adam odkázal pražské kapitule, a to pouze pokud šlo o knihy. A protože Adam z Nežetic vyslovil podmínku, aby knihy byly půjčovány studentům pražské university (o tom podrobněji níže), byl tento seznam připojen do svazku, kam se pak postupně evidovaly výpůjčky těchto knih. Sloužil tedy pak jako pomůcka knihovního charakteru a nevešel do seznamů knih vlastní kapituly.

Již na první pohled je zřejmo, že B není – jak by se mohlo zdát – odvozeno od A, nýbrž je na něm textově nezávislé.⁸ Protože ale pořadí jednotlivých spisů je v obou paralelních seznamech totožné, je zřejmé, že oba měly nějakou společnou předlohu. Tou ovšem nemohlo být nic jiného, než nějaký osobní seznam Adamův, jenž musil být alespoň poněkud zevrubnější, než obě dosud dochovaná znění. Určité náznaky věcného třídění v obou dochovaných zněních pocházejí tedy také ze společné předlohy. Protože Adamova knihovna chovala přes šedesát rukopisů, je existence takového soupisu už touto skutečností dosti pravděpodobná; nejbližší se asi pravdě přiblížíme, uvědomíme-li si, že pro znění A seznamu knih – a ostatně

⁵ V archivu pražské kapituly (v archivu kanceláře presidenta republiky) sign. XXVI-1, reg. J. Eršil-J. Pražák, Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (–1419), Praha 1956, č. 862. Dostí nepřesnou, i když poměrně úplnou parafrázi darů knih podal už v r. 1780 R. Ungar ve vydání III. sv. Balbínových Bohemia docta, str. 33–35; vyhovující, avšak poměrně nepřesnou edici připravil A. Podlaha, Series praepositorum etc. str. 68–76 (partie týkající se knih je na str. 72–73). Tento testament se stal podkladem pro opis, který 18. července 1419 nechal Jan z Dubé vložit do knih erekčních (arch. pražské kapituly Cod. II–11, Podlaha, Catalogus etc. č. 19, str. 130–137) a který ve výtahu vydal B. Balbín, Miscellanea Historica Bohemiae, Dec. I, liber V, Pragae 1683, str. 220–221 (se stručným životopisem Adamovým tamže, str. 221n.). V tomto zápisu je zmiňován jinak neznámý zápis Adamova testamentu do desk zemských, jenž už ale inserován není, ač je ohlášen. Proč na základě Balbínovy edice Jireček I. c. říká, že máme o jeho poslední vůli paměť z konce 15. století, neumím vysvětlit. Týž ibidem str. 205 uvádí podle Balbína některé právnícké knihy, dané kapitule, a stejně tak i E. Ott, Beiträge zur Receptions-Geschichte etc. str. 99n. Rovněž na základě Balbína Wolkan, Geschichte str. 57 s konstatováním, že Adam měl více knih, než uvádí soupis. Kritická edice je v příloze I.

⁶ Nezemřel tedy 25. července 1414, jak uvádí – zřejmě přehlédnutím – literatura; viz např. Podlaha, Series etc. str. 68, a pak i A. Neumann, Příspěvky k mladšímu církevnímu archivnictví a knihovnictví v Čechách a na Moravě (1500–1836), Olomouc 1939, str. 10.

⁷ V rkp. pražské kapituly sign. IX, fol 31^r–31^v (Podlaha, Catalogus etc. str. 142, č. 71. Dosud nevydán, jen některé varianty uvádí Podlaha v edici cit. v pozn. 5. Kritická edice je v příloze I.

⁸ Není proto potřeba podávat zde důkazy, stačí se podívat na synoptickou edici. Tam, kde jsou obě znění totožná, nejsou opakována. U obou vidíme též poměrně časté zkomolení předlohy.

asi i jiných částí svého testamentu – sestavil Adam koncept jednotlivých donací i seznamu knih určených kapitule. Část tohoto konceptu, která se týkala kapituly, byla pak předlohou pro zápis B, jehož autor ji však ještě kontroloval se skutečným stavem přebíraných knih; tak se stalo, že poslední titul v A (Horáciovy listy), nepřešel do B. Je možné, že tato kniha nebyla ostatně v době sepisování testamentu na místě, nelze ale ani vyloučit, že se podle ustanovení o tom, aby všechny ostatní knihy, pokud se v Adamově majetku naleznou a nejsou pojaty do tohoto seznamu, se dostaly Jakubovi, Adamovu synovci a Michalu Mazancovi, a přešla do jejich rukou,⁹ či zabloudila ještě jinam. Tato zmínka nás ale vede dál, neboť z ní lze vyčíst, že Nežeticův seznam, který byl základem pro A i B, asi nebyl úplný, nebo si tím majitel aspoň nebyl zcela jist a jeho zdravotní stav mu už nějakou důkladnější revisi soupisu s konkrétními svazky nedovoloval.¹⁰ Pokud jde o dobu vzniku tohoto konceptu, nelze ji přesně určit; podle několika indicií (o nichž níže) však lze předpokládat, že to bylo nedlouho před oním 3. lednem 1414.

Jak už bylo naznačeno, má seznam knih v A dva oddíly. V prvním jsou seznámenány jednotlivé knihy, darované nejrůznějším osobám i institucím, v druhé knihy, darované kapitule. Obsahovému zhodnocení věnujeme pozornost později, zde se alespoň pokusíme zrekonstruovat, jak se na tomto podkladě jeví okruh Adamových styků, či lépe, jejich intenzita a kvalita. Nejdříve k darům jednotlivým institucím – jde vesměs o kláštery: ve dvou případech jde o kláštery augustiniánských kanovníků – v Roudnici a v Rokycanech¹¹ – které dostaly dva, popřípadě jeden svazek literatury více či méně historického charakteru (Historia satyrica ve dvou svazcích¹² a scholastická historie), zbývající dva kláštery dostaly literaturu převážně náboženskou; klášter břevnovský homilie, klášter celestinů u sv. Michala Sanctoralis a Manipulus florum. S výjimkou kláštera rokycanského je v darech těmto klášterům vyslovena podmínka, aby Adama v uvedených konventech bylo různým způsobem vzpomínáno. To, že u Rokycan nic takového nepřichází, by mohlo vést dále, ale samo o sobě je pro určitější dedukci málo. Uvedení těchto čtyř klášterů ovšem nepředstavuje nějaký pevně daný okruh Adamových styků; vždyť v jiných partiích testamentu činí Adam z Nežetic odkazy i jiným institucím,

⁹ Viz v otisku v příloze I.

¹⁰ Srv. údaj v testamentu, že Adam „de lectisterniis suis... testans ordinavit...“ (Podlaha, Series, str. 73). To, že tu spíše byla asi jen nejistota, nasvědčuje skutečnost, že způsob rozdělení těch knih není specifikován ani kvantitativně.

¹¹ Viz Studie etc. I. str. 33nn. Za zmínku snad stojí jeho listina z 1399, mart. 26, v níž vystupuje jako „iudex et subconservator“ augustiniánských poustevníků, ač v testamentu na žádný jejich klášter nepamatuje (viz Archiv des ehem. Augustinerklosters München, bearb. von J. Hemmerle v řadě Bayerische Archivinventare H. 4, München 1956, str. 17, č. U 32).

¹² O jejím charakteru F. M. Bartoš v stati cit. v pozn. 4. Tento dar je evidován i pramenem roudnické proveniencí (viz V. Chaloupecký, Materialie etc. ČSPSČ XV, 1907, str. 104). Výklad J. Dobrovského a F. M. Pelcla, Scriptorum rerum Bohemicarum I, Pragae 1783, str. XVII jako by snad mohlo jít o známý rkp. G 5 pražské kapituly, jenž byl též určitou dobu v roudnickém klášteře, je proto chybný.

kteří jistě měly také rozsáhlé knihovny – tak např. smíchovským kartuziánům.¹³

Dary knih jednotlivým osobám, které následují potom, ukazují rovněž značnou rozmanitost: jde totiž o lidi, s nimiž se Adam poprvé setkal v různých časových obdobích (např. na počátku své církevní činnosti ještě v Olomouci s tamním vikářem Konrádem), i z různých vrstev; nejde totiž jen o osoby duchovního stavu, jako byl už zmíněný vikář olomoucký (jenž dostal Marionale), či probošt u sv. Jiljí Matyáš z Bělina (jenž byl obdarován svazkem se spisy svatého Anselma). Přichází tu např. jméno veřejného notáře Mikuláše Kandolta Henzlinova z Lomnice,¹⁴ jenž dostal knihu aspoň částečně právníckého obsahu (Belial s jinými, blíže neuvedenými traktáty Jakuba de Theramo) i dva profesori pražské university, Petr a Stanislav ze Znojma (první dostává žaltář, společně s druhým pak právo mít vypůjčenu doživotně bibli, jež se pak stává majetkem pražské kapituly). Zatímco u těchto osob hrály úlohu přátelské styky osobní, u případné donace knih synovci a Michalu Mazancovu¹⁵ tomu bylo jinak, neboť šlo u obou zřejmě o posluchače pražské university;¹⁶ v prvním hrály roli vztahy příbuzenské, v druhém vděčnost rodičům, hlavně matce jmenovaného, která se jako sousedka o testátora starala i v době jeho nemoci.¹⁷

Jádro knih, zhruba 50 svazků, je odkazováno pražské kapitule, ovšem tak, aby bylo chováno samostatně nad zakristií v Adamem již připraveném úkrytu s tím určením, aby tyto knihy byly půjčovány universitním studentům, ovšem jen takovým, kteří nejsou podezřelí z viklefismu. Jinak přicházejí ještě všelijaká ustanovení technického rázu o způsobu půjčování knih. Máme tak před sebou jeden z nejstarších českých dokladů existence jakéhosi knihovního řádu.¹⁸

Proč byla knihovna, která měla sloužit vlastně výlučně universitě, připojena

¹³ Podlaha, Series str. 69. O kartuziánech obecně P. Lehmann, Bücherliebe und Bücherpflege bei den Karthäusern in Erforschung des Mittelalters III, Stuttgart 1960, str. 121–142. Pokud jde o tento klášter obecně, je povědomost, že zanikl hned na počátku husitských válek, to ale neznamená, že by spolu s ním zanikla i celá knihovna. Namátkou je možno uvést neméně než sedm rukopisů, které odtud pocházejí a které nasvědčují tomu, že knihovna byla evakuována a pak se rozešla na všechny strany (v knihovně pražské kapituly jsou dva rukopisy s jejími vlastnickými poznámkami – A LXV a A CXLVI, v pražské universitní knihovně jeden – IV H 20, rovněž tak v brněnské universitní knihovně rkp. Mk 98, v Herzogenburgu dvousvazková Moralia Řehoře Velikého pod sign. 95 a sem patří pravděpodobně též rukopis vatikánské knihovny v Římě Cod. pal. lat. 725). Další rukopisy jsou v Nár. knih. ve Vidni. Viz i Hlaváček, Středověké soupisy etc. č. 142.

¹⁴ Tadra, Kanceláře a písaři str. 246, č. 340 a J. Nuhliček, Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských, Praha 1940, str. 106. Není snad třeba pochybovat o totožnosti tohoto notáře s jeho nazváním „Nicolaus Cundolt notarius“ v testamentu.

¹⁵ Viz výše text k pozn. 9.

¹⁶ Monumenta universitatis Pragensis II, Album seu matricula facultatis iuridicae, Pragae 1834 je neuvádí, to však nic neznamená.

¹⁷ Viz Podlaha, Series str. 68 a 70, kde se praví, že Adam „testans attentis et considerantibus serviciis, que sibi Bonussie conthoralis Wenceslai Mazancz... maxime ipsius infirmitate exhibuit...“ jí daruje 16 kop gr. Ostatně i na její dceru, sestru Michalovu, pamatuje deseti kopami.

¹⁸ Ovšem svým rozsahem se nemůže měřit se starším řádem výpracovaným pro kaplanskou knihovnu krumlovskou (srv. např. Tadra, Kanceláře a písaři etc. str. 273–274). O tom obecně W.

k pražské kapitule, je zřejmé. Jenom tak totiž mohla být zaručena podmínka, aby z ní mohli těžit jen studenti nenakažení novými reformními myšlenkami, neboť na universitě ten proces již postoupil tak daleko, že by byl spíše proveditelný pravý opak.¹⁹ Tím se ovšem na druhé straně stalo, že tato knihovna, která zdaleka neobsahovala jen knihy theologického obsahu,²⁰ svou funkci v podstatě nesplnila, neboť možnost jejího uplatnění zůstala nutně omezena na nejužší okruh lidí v její bezprostřední blízkosti. Tento teoretický závěr pak plně podporuje druhý pramen, jež máme k dispozici, totiž její výpůjční katalog.

2. Výpůjční katalog je chován ve stejném rukopisu jako seznam B Adamovy knihovny, a to na fol. 32^r, tedy bezprostředně za ním.²¹ I to nasvědčuje skutečnosti, že byl jeho integrálním doplňkem, tj. že B sloužilo praktickým knihovnickým cílům, jak to bylo naznačeno již výše. Význam tohoto výpůjčního katalogu spočívá především v tom, že jde – pokud je mi známo – o první soustavnější doklad vypůjčování si knih z nějaké knihovny u nás.²² Po formální stránce zaslouží zmínky několik faktů. Především je to skutečnost, že zápisy jsou vlastnoruční a formulované jako určitý druh dlužního úpisu. Že to bylo proto, aby zápisy zakládaly možnost právního podkladu pro zpětné vymáhání dlužných knih není snad třeba zdůrazňovat (proto je akcentována i subjektivní forma, podtržená ještě formulí o tom, že jde o autograf). Rovněž je pozoruhodné, že většinou bylo dbáno i na uvádění data, kdy se vypůjčka stala. V případě, že vypůjčka byla vrácena, bylo to v katalogu poznamenáno buď tak, že zápis byl mřežován či škrtnut, nebo k tomu bylo ještě poznamenáno, že rukopis byl vrácen. Ale i tak z celkem osmi zápisů, které byly v tom seznamu zapsány v době od 10. února 1415, ze kdy pochází první zápis,²³ do 3. července 1419, ze kdy je poslední, je takto označená jen polovina, totiž položky 3, 4, 7 a 8. Tomu by tedy nasvědčovalo, že čtyři rukopisy v době předhusitské nebyly vráceny a lze se domnívat, že se tak nestalo pravděpodobně ani později.

Wattenbach, Schriftwesen im Mittelalter, Leipzig 1896, str. 579. Uvádí-li Neumann, že knihy měly podle majitelova písemného pořízení sloužit „k poučení členů kapituly... i širší vědecké veřejnosti“ a teprve pak universitním studentům, je třeba říci, že to v pramenu opory nemá, i když je pochopitelné, že praxe k tomu musila směřovat (viz jeho Příspěvky etc. str. 10.) Srv. i níže.

¹⁹ Viz např. V. V. Tomek, Děje university pražské I, Praha 1949, str. 226n. aj. Je ale i povědomost o tom, že Adam věnoval některé knihy i Karlově universitě, zřejmě ale již dříve (viz M. J. Kampanus, Mecenaši Karlovy university, Praha 1949, str. 12 a 57 a J. Polišenský - J. Vobrátlová, M. Jana Kampana kalendář dobrodiní... HUC IV-1, 1963, str. 76 a 83.

²⁰ O tom níže.

²¹ Podlaha, Catalogus etc. l. c. V literatuře s výjimkou mého článku O studiu středověkých knižních katalogů v AUC 1958, Philosophica et historica II, Vojtíškův sborník str. 191 (s některými nepřesnostmi), zmínky u Otta, Beiträge etc. str. 100 p. 8 a Podlahy, Series str. 73, neuváděn.

²² Pomineme-li jednotlivé roztroušené zmínky v inventářích pražské kapituly od druhé poloviny 14. století.

²³ Už rozpětí více než půl roku mezi zpřístupněním Adamova testamentu a první výpůjčkou ukazuje na malou frekvenci knihovny a při tom již zůstalo. Každá další výpůjčka až do počátku husitských válek přichází zhruba za půl roku.

Tu je však třeba obrátit pozornost na okruh vypůjčovatelů, který připraví značné zklamání, jenž je ale po této stránce charakteristický. Celkem jde o šest osob, vesměs jen z nejužšího okruhu pražské kapituly. První z nich, jenž je také jediným vypůjčovatelem z okruhu pražské university, je Pavel z Běliny, klerik a posluchač právnické university.²⁴ Ale ani v tomto případě nelze předpokládat, že by šlo o osobu stojící mimo kapitolu, neboť je možno důvodně se domnívat, že jde o příbuzného Matyáše z Běliny, jednoho z vykonavatelů Adamovy poslední vůle, na nějž Adam pamatoval i darem knihy,²⁵ který figuruje také v řadě vypůjčovatelů. Že tedy Matyáš nějakým způsobem dělal při této vypůjčce prostředníka, je zcela zřejmé. Druhou vypůjčku učinil blíže neoznačovaný František; podle okruhu možných vypůjčovatelů můžeme předpokládat, že jde o pražského kanovníka téhož jména a tím v té době byl jen František z Jevíčka, dlouholetý významný člen kanceláře Václava IV.,²⁶ známý též jako majitel proslulé dvousvazkové bible²⁷. Třetí knihu si vypůjčil již zmíněný Matyáš z Běliny, v té době probošt u sv. Jiljí, jenž zahynul násilnou smrtí ještě v r. 1416²⁸. Rovněž vypůjčovatelem další knihy byl člen pražské kapituly, její pozdější děkan, Jan z Dubé, jenž byl ovšem kanovníkem pražským již při sepisování Adamova testamentu, kde figuroval jako jeden z vykonavatelů jeho poslední vůle.²⁹ Další dvě vypůjčky padají na vrub Jana z Kralovic, tehdy pražského kapitulního děkana³⁰ a poslední dvě na Štěpána ze Staňkova, jenž byl v té době mj. děkanem u Všech svatých.³¹ Nenavráceny zřejmě zůstaly vypůjčky Pavla z Běliny, Františka z Jevíčka a Jana z Kralovic; všechny lze pak snadno vysvětlit z vnějších osudů uvedených mužů. První z nich ztratil smrtí svého příbuzného bližší kontakt s kapitulou, František z Jevíčka byl zavát asi do ciziny (v letech 1421—1436 je proboštem ostříhomským) a také Jan z Kralovic končí v cizině – v exilovém sídle pražské kapituly v Žitavě – kde v r. 1431 umírá. Závěrečná poznámka seznamu o evakuaci rukopisů Štěpánem ze Staňkova do Vyššího Brodu je bohužel anonymní a nelze ji ani přesně chronologicky zařadit^{31a}. O tom, že jde o evakuaci na počátku husitství, nebude asi sporu;

²⁴ Monumenta univ. Pragensis II, str. 55, kde přichází k r. 1414.

²⁵ Viz Podlaha, Series str. 75.

²⁶ O něm Podlaha, Series str. 67, č. 481 a hlavně I. Hlaváček, Die Geschichte der Kanzlei König Wenzels IV. und ihre Beamten in den Jahren 1376—1419, Historica V, 1963, str. 50—54. K str. 52 tamže lze dodat, že v listině Václava IV. z 1402, mart. 15 přichází jako „custos Pragensis“ (or. v mests. archivu v Budyšině).

²⁷ Hlaváček tamže str. 53.

²⁸ Doklady o něm snáší Podlaha, Series č. 511.

²⁹ Podlaha, Series str. 75. Podle toho je třeba upravit to, co říká Podlaha tamže č. 534.

³⁰ Tamže č. 513. Z jeho knihovny jsou dochovány tři až čtyři rukopisy (Podlaha, Soupis II č. 1163?, 1164, 1165 a 1285), převážně kanonickoprávního obsahu.

³¹ Tamže č. 507. Z jeho knihovny se dochovaly v pražské kapitulní knihovně dva svazky (Patera-Podlaha, Soupis etc. I. II. č. 469 a 1647), oba převážně náboženského obsahu.

^{31a} Proto jsem ji též v příloze neotiskl. Znī: Iste Stephanus reposuit eosdem libros in Altovado, ut puto.

složitější je rozhodnout, zda se to týkalo jen těch dvou knih Štěpánem vypůjčených, či celého Adamova souboru. Odpověď nám na to nedávají žádné dosud známé prameny.³² Lze pouze konstatovat, že několik rukopisů z Adamova odkazu kapitule, které ve výpůjčním seznamu se nevyskytují, je dodnes uchováno v kapitulní knihovně, čili jinými slovy: pokud byla evakuace Adamových rukopisů do Vyššího Brodu vůbec provedena, byl celek restituován nazpátek, a tak by se zdálo logičtějším, že Štěpán ze Staňkova uložil v Brodu jen obě vypůjčené knihy, o čemž podal správci Nežeticovy knihovny nějakou zprávu, na jejímž základě byla pak kancelace provedena. Co se s těmi knihami dalo pak, není povědomo.

Z obsahového hlediska zasluží pozornost konstatování, že z osmi titulů je šest právnických (Liber sextus, Clementinae, Martinova Summa juris canonici,³³ Durandovo Speculum judiciale a Dekret Graciánův dvakrát) a jen dva theologické (Jeronymův výklad Isaiáše a homiliář). I když tento výběr je do značné míry dán skladbou knihovny, přesto ukazuje, o jakou literaturu byl větší zájem.

3. Posledním druhem pramenů jsou vlastní kodexy Adamovy knihovny, které se zachovaly až podnes. Vzhledem k původnímu rozsahu jeho knihovny nejsou příliš početné, neboť tvoří pouhých 10 % jejího evidovaného stavu při Adamově smrti. Až na jedinou výjimku, kdy jde o rukopis uložený nyní v knihovně Národního musea v Praze (v dalším označuji a),³⁴ jež má ovšem důležitost, neboť jde o rukopis, jenž se tam dostal z knihovny roudnického kláštera,³⁵ jde o pět rukopisů, vesměs v knihovně pražské kapituly. Jsou to tyto signatury: A XXVIII-1 (b), C LXXIX (c), I XXVIII (d), I XLIV-2 (e) a I XLV (f).³⁶ I když jde tedy o poměrně nepatrné množství rukopisů, jejichž rozmnožení není příliš pravděpodobné, přesto má velkou důležitost pro kritiku předchozích pramenů i pro posouzení celé Adamovy knihovny. Především je třeba zastavit se u otázky, jaký je vztah těchto rukopisů k rukopisům uvedeným v seznamu A a B. Tu dochází k překvapení, neboť se ukazuje, že v těchto seznamech přicházejí pouze tři rukopisy, tedy

³² Stejně tu mlčí dnešní knihovna vyšebrodská (srv. R. Pavel v Xenia Bernardina II-2, Wien 1891 i Podlaha-Sittler, Chrámový poklad etc.). Jen jeden vyšebrodský rukopis je obsahově shodný s rukopisy Adamovými. Je to rukopis sign. CXXXVII (nikoliv 137, jak uvádí Kejř, neboť vyšebrodská knihovna má paralelní římské i arabské signatury), kde přichází dekret Graciánův (J. Kejř, Les manuscrits du décret de Gratien dans les bibliothèques tchécoslovaques. Studia Gratiana VIII, 1962, str. 56—60 a R. Pavel l. c. str. 212). Rukopis však nemá žádné jiné provenienční poznámky s výjimkou staré vyšebrodské, a tak je původní majetnictví Adamovo u této knihy dost nepravděpodobné, i když je nelze vyloučit.

³³ Snad je to Margarita Decreti et Decretorum Martina Opavského (viz Jireček, Životopisy etc. str. 11. a Právnický život str. 44n.).

³⁴ Sign. XVI A 8 (F. M. Bartoš, Soupis etc. II. č. 3638).

³⁵ Má důležitost tím, že prokazuje, jak ustanovení Adamovo vešlo v život v plném rozsahu, neboť jde o jeden ze dvou svazků, které Adam tomuto klášteru odkázal.

³⁶ Paterova-Podlahova Soupisu č. 43, 510, 1132, 1151 a 1152. Všechny mají naprosto stereotypní vlastnickou poznámku Adamovu s nepatrnými rozdíly v slovosledu, psanou červeně a velkým typem písma gotica textualis formata.

jen polovina. Tři zbývající se mi ani hypoteticky v Nežeticových soupisech prokázat nepodařilo.

Zatím co rkp. a je uveden v seznamu A mezi dary institucím, jsou rkp. b a d v seznamu hlavním a zůstaly celé následující období v pražské kapitulní knihovně. O významu rukopisu a jsme se již zmínili, důležitost rkp. b a d lze vidět pak v tom, že umožňují konkrétní porovnání obsahu naznačeného středověkým seznamem se skutečným. Je sice obecně známo, že středověké rukopisy jsou do značné míry polytematické, zatím co jejich středověké seznamy zpravidla uvádějí jen první či nejvýznamnější titul nebo nadpis na desce či na příděšti ap.,³⁷ přesto je ale třeba takový vztah vždy konkrétně znovu zjišťovat, tím spíše, když v seznamech A i B jsou v některých případech zahrnuty v jednom titulu údaje o dvou dílech.³⁸ Z těchto úvah vypadá hned na počátku rkp. b, který skutečně obsahuje jen uvedenou část theologické sumy Tomáše Aquinského. U rkp. d je už rozdíl mezi zápisem a skutečností značný. Rukopis totiž obsahuje vedle spisu uvedeného v soupisech (fol. 1-123) ještě dílo význačného kanonisty Jana Andreae, *Lectura super regulas iuris in sexto*,³⁹ které se rozsahem prvním zcela vyrovná (fol. 129—253). Zastavme se ale u tohoto rukopisu déle, neboť právě v tomto případě si můžeme skoro školským způsobem ukázat, jaký i obecnější význam mohou středověké seznamy knih mít. Záznam v B je zcela neurčitý, tj. neříká o anonymním díle více než sám rukopis; záznam v A však podotýká, že výběr textů ke čtvrté knize dekretálií je dílem – Adama z Nežetic. A není důvodu tomuto jistě autorem samotným informovanému prameni nevěřit. Ukazuje se tedy, že Adam z Nežetic patřil nejen ke konsumentům právní literatury, ale svým způsobem i k jejím tvůrcům.⁴⁰ Nyní k rkp. a. V A je obsah knihy naznačen jako „Cronica Satyrica“; ve druhém svazku tohoto původně dvousvazkového díla tvoří skutečně většinu druhý oddíl satyrické historie Paulina Minority (celkem 308 fol.), přesto ale na zbývajících necelých 90 fol. je ještě pět menších spisů⁴¹ s velmi rozsáhlými rejstříky.

Jednoznačná odpověď na otázku, proč rukopisy c, e a f nejsou uvedeny v seznamu, je velice těžká a prakticky nemožná. Eventuality lze jen naznačit. Protože je nutno předpokládat nedochovanou předlohu seznamu A a B, která obsahovala zřejmě všechny tehdy u Nežetic chované rukopisy a jež ovšem tyto tři rukopisy neměla, zdá se, že tyto rukopisy Adam zapůjčil dříve, než k sepsání konceptu

³⁷ Jsou i výjimky; srv. např. I. Hlaváček, Alexius Třeboňský a katalog jeho knihovny z konce 15. století ve Sborníku historickém VI, 1959, str. 231, nebo týž, Studie etc. I. str. 17. Viz i M. Boháček, Literatura středověkých právních škol etc. str. 8.

³⁸ Dvakrát přichází výslovné konstatování, že jde o sborník více spisů, je to však činěno jen obecnými obraty („cum aliis... contentis“) nebo („cum aliis tractatibus“).

³⁹ Jak se zdá, je tato jeho práce – ve srovnání s jeho jinými díly – u nás poměrně řídká.

⁴⁰ Posoudit, jak se Adamovi jeho kompilace zdařila, nutno přenechat právnímu historikovi specialistovi; i když Ott l. c. a Jireček si této skutečnosti byli vědomi, do rozboru díla se nepustili.

⁴¹ *Mappa mundi*, *Provinciale Romanae curiae*, *Visitant Romanam curiam*, *Tractatus de diis gentium*, *Tractatus de ludo scacorum*.

přistoupil a při jeho stylisaci na to zapomněl.⁴² Tak se také se značnou pravděpodobností dochází k tomu, že tento koncept nebyl veden a postupně doplňován, nýbrž jednorázově sepsán, a to v poměrně dosti pozdní době, a tak z něho vypadly knihy, které kolovaly v rukou čtenářů. Od nich se pak blíže nezjistitelnými cestami dostaly do kapitulní knihovny. Ovšem zaráží jedna skutečnost, že totiž počet těchto neevidovaných děl je roven počtu všech ostatních dochovaných exemplářů. Nepředpokládalo-li by se, že je v uchování obou částí velký nepoměr (dalšími osudy pražské kapitulní knihovny za našich dnešních vědomostí ovšem nevysvětlitelný), došlo by se k závěru, že těchto neevidovaných knih musil být původně značný počet, jdoucí do desítek svazků, což ovšem zase není pravděpodobné z hlediska všech ostatních pramenů. Ovšem není to první případ, kdy logická dedukce má k vlastní skutečnosti podstatně dál, než zdánlivě nefantastičtější výklad. Bude proto přece asi jenom nutno uzavřít, že se tu shodou okolností z neevidovaných knih dochovala značná většina.⁴³ Tomu nasvědčuje do jisté míry i obsah uvedených rukopisů. Rukopisy e a f jsou díly praktickoprávními, neboť obsahují především soubory výroků papežského úřadu zvaného *Audientia causarum sacri palatii*, nebo též *Rota romana*.⁴⁴ První soubor zpracoval auditor tohoto úřadu Robert Stracton, druhý rovněž auditor tamže Vilém Horborch (Horberk). Oba působili za Řehoře XI.; zatím co první z nich byl doktorem římského práva, druhý byl doktorem práva kanovníckého⁴⁵ a pak i profesorem nově se vytvořivší právnické university pražské.⁴⁶ Není vyloučeno, že Adam se s nimi znal osobně – jeho studia v Praze máme dosvědčena už k r. 1384.⁴⁷

V uvedených rukopisech jsou ale i další spisy, vesměs však příbuzného charakteru: traktát Alexandra de Lancilla in materia beneficiorum permutandorum (jinak nepřipomínaný dnes ani v rukopisech pražské a olomoucké kapituly, ani v pražské universitní), řády papežské kanceláře 14. století a některá menší díla právnického charakteru. Ostatně není ani vyloučeno, že tu jde o knihu, kterou Adam získal přímo snad od Viléma Horberka. A konečně ani hlavní dílo rkp. c nevybočuje příliš z tohoto rámce (anonymní *Liber de diversis collationibus secundum diversos*

⁴² V jiném případě by jistě neopominul tuto záležitost zmínit a knihy jejich vypůjčovatelům odkázat či pod.

⁴³ Tu je nutno uvést, že Jireček v *Právnickém životě* str. 178 uvádí několik knih, údajně patřících Adamovi zcela neoprávněně. V knihách takto uváděných a uložených v kapitulní knihovně není ve skutečnosti ani stopy po Adamově vlastnické poznámce.

⁴⁴ Viz o něm např. J. Teige, *Příspěvky k diplomatice reskriptů papežských*, Praha 1896, str. 43.

⁴⁵ Srv. úvod Herborchova díla v rkp. f „In nomine domini amen. Anno nativitatis eiusdem M^oCCC^oLXXVI^o die Mercurii XXX mensis januarii, pontificatus... domini Gregorii... pape XI anno VI^{to}, de mandato, voluntate et unanimi consensu omnium dominorum meorum coauditorum sacri pallacii apostolici protunc in Rota existencium, videlicet Roberti de Stracton legum, Arnoldi Terreni decretorum, Egidii utriusque iuris... ego Wilhelmus Horburch decretorum doctor minus et iunior inter dominos meos auditores predictos...“

⁴⁶ O něm Jireček, *Životopisy etc.* I. c. a *Právnický život* str. 157n.

⁴⁷ Viz Jireček, *Právnický život* str. 178.

status hominum). Jen několikastránkový doplněk, jímž je legenda o sv. Ludvíkovi, je jiného thematického zaměření.

Výklad o jednotlivých pramenech pro rekonstrukci Adamovy knihovny je tím možno uzavřít a lze se závěrem pokusit o postihnoutí hlavních rysů knihovny samé. Bude to možno učinit úsporně nejen proto, že leccos bylo uvedeno již výše, ale i z toho důvodu, že v příloze jsou příslušné seznamy otištěny.

Adamova knihovna vznikala postupně průběhem několika desetiletí a rostla ze dvou ze základních způsobů získávání knih: vlastní opisovačskou činností a koupí. Další možnosti, tj. především zisky darem, tu nepochybně nehrály větší úlohu, i když je nelze vylučovat. Obsahové složení knihovny plně odpovídá tomu, co víme o Nežeticových vnějších osudech, nebude však nezajímavé si to zrekapitulovat.

Základní dvě skupiny knih jsou dány jeho vzděláním (církevní právo) a povoláním (náboženská literatura v nejširším slova smyslu); je pochopitelné, že obě oblasti mají mnoho styčných bodů. Nejdříve tedy ke knihám právnickým, které s jedinou výjimkou notáře Mikuláše Kandolta, se dostaly pražské kapitule a jichž je celkem dvacet. V seznamech je jich zachyceno sedmnáct, zbytek tvoří díla dochovaná v originálech. Jde především o nejdůležitější součásti korpusu práva kanonického, ale i korpusu práva civilního. Z Justinianova díla jsou tu nejen části Kodexu a Digesta, ale i druhá část Novel a Instituce, které jsou doprovázeny samostatným svazkem sbírky lenního práva.⁴⁸ Též z kanonického korpusu tu nalzáme vše podstatné: dekret Graciánův, Liber sextus i Clementinae a pod neurčitým titulem Liber decretalium se nepochybně skrývají dekretály Řehoře IX. A k těmto dílům se pojí řada komentářů k Dekretu, Klementinám a zřejmě i k dekretálům Řehoře IX. od předních autorit, Durandovo Speculum a pak samostatný komentář k němu od Jana Andreae.

Vedle těchto základních prací je třeba zdůraznit i existenci literatury kasuistické (např. sbírky obou auditorů papežské Roty) a několik traktátů Jakuba de Therramo, především populární procesní příručku Processus Lucifer contra Iesum.

Literatura náboženská svým rozsahem pochopitelně skupinu předchází předčí. Lze tu napočítat celkem přes třicet svazků. Jde o celek dosti různorodý; vedle běžných spisů liturgických (žaltář, sanctorale, homiliáře), nezbytné bible a Mariale Alberta Velikého tu jsou díla klasiků theologické literatury: svatého Augustina, svatého Jeronýma, Boethia, Bedy Ctihodného, Tomáše Aquinského, Tomáše Bradwardina, Petra Lombardského, Mikuláše z Gorry, Richarda de s. Victore, Viléma Altisiodorenského i Abelarda, často i ve více svazcích. Vedle patristiky jsou tu tedy i zástupci scholastiky, a to nejen ve svých vrcholných představitelích. Daleko slaběji je tu zastoupena produkce současná; mihne se tu jen jméno Viléma

⁴⁸ Stručný výčet právnícké literatury již u Otta, Beiträge etc. str. 100.

Tottinga z Oyty. Ovšem je nutno být si neustále vědom toho, že řada dalších titulů zde nepochybně nepřichází,⁴⁹ neboť je koneckonců pochopitelné, že pro orientaci bylo lepší volit jméno některé církevní autority, než spisovatele doby současné, či nedávno minulé. A to už nehledíme k tomu, že máme co činit i s jistými ztrátami, jejichž rozsah a ani charakter nelze přesně určit.

Ostatní obory jsou tu zastoupeny už jen torsovitě: několik spisů filosofických – s výjimkou Cassiodora a Buridanových Quaestiones a Komentáře Averroova směs anonymních, a pak už jen literatura encyklopedická a školská: Manipulus florum Tomáše de Hibernia, Etymologiae Isidora Sevilského a práce matematické. K této literatuře je třeba připojit i dva spisy klasické: Horáciovy listy,⁵⁰ jež Adam sice kapitule odkázal, ale které se tam už nedostaly, jak dosvědčuje seznam B a Makrobiův výklad Ciceronova spánku Scipionova. Tyto práce řadíme do literatury školské jako díla gramatická, neboť totiž nemůžeme dost dobře předpokládat, že by Adam z Nežetic tato díla získal už z nějakého zájmu humanistického, byť v Čechách už dříve – za Karla IV. – byly tomu poměry příznivé. Tato situace však pak opět pominula a rozhodně se neprosadila v prostředí pražské kapituly, byť se tam setkáváme s poměrně četnými spisy tohoto druhu; tato díla tam ale byla ceněna nepochybně ještě dlouho především jako vzory stylistické a rétorické.

I když neznáme celý rozsah Adamovy sbírky knih, lze o ní říci, že jde opravdu o pozoruhodný soubor, jenž vedle solidního základu fundamentálních prací právnických a theologických má i některá díla u nás v té době zřejmě málo nebo snad vůbec neznámá.⁵¹ Tak především to asi bude Averroesův komentář, Oytovy spisy nebo Cassiodorův spis o pravém přátelství.

Z toho, co bylo řečeno, plyne snad dostatečně zřetelně, že knihovna Adamova byla skutečně knihovnou jeho praktické činnosti; vedle toho ovšem ohrážela i jeho vřelý vztah ke knihám, jemuž byl schopen a ochoten přinášet i značné oběti, především finanční, ačkoliv snadno mohl resignovat na budování vlastní sbírky, neboť měl jistě k plnému použití knihovnu pražské kapituly. Nešlo ovšem o sběratele knih ve vlastním slova smyslu – potvrzují to ostatně i data vzniku dnes ještě dochovaných knih z jeho knihovny pocházejících, neboť všechny jsou produkty doby Adamovy, nebo jen nedávno minulé.

⁴⁹ Srv. několikrát opakovaný obrat „cum aliis tractatibus“ ap., i když více spisů nutno předpokládat i ve většině těch případů, kdy to zmiňování není.

⁵⁰ V tom směru je třeba doplnit výklady B. Ryby, Horatius v Čechách předhumanistických v LF 63, 1936, str. 2nn. Myslím, že není zcela vyloučeno, že tento rukopis Adamův mohl být předlohou obou Rybou uváděných rukopisů. Méně pravděpodobné je, že by autorem komentáře byl sám Nežetic; nelze to ani dokázat, ani zamítnout.

⁵¹ Nelze ovšem pronést soudy definitivní; na to známe naše středověké knihovny příliš málo. K zjištění frekvence byly vzaty především Truhlářův a Paterův-Podlahův katalog dnešních knihoven. K zjištění výlučnosti či hojnosti výskytu určitého díla bude ovšem nutno studii dalších: detailnějších i jinak založených.

PŘÍLOHA I.

Soupis knih Adamovy knihovny ve vyhotovení A a B, která jsou položena synopticky vedle sebe. Text A, který je vydán Podlahou, Series str. 72–73, byl v jednotlivostech opraven podle originálu, B se vydává poprvé. O uchování viz výše v poznámkách k textu. Znění A je v orig. psáno bez grafického oddělování jednotlivých titulů, které jsem volil pro lepší přehlednost.

A

Anno nativitatis eiusdem [scil. Domini] quadringentesimo decimo quarto, indicione septima, die vero tertia mensis Januarii hora vesperorum... Adam de Nezeticz... de bonis, rebus et iuribus suis... per presens testamentum... disposuit... in hunc modum:... Item de libris suis, quos mediantibus suis gravibus laboribus, serviciis et industria cum maxima difficultate successive comparavit, acquisivit et partim scribi procuravit, ordinavit et disposuit, ac fieri voluit et vlt, hoc modo agendum:

1 Primum ut volumen magnum scriptum in pergamento, in quo continentur Omelie a festo Pasche usque ad adventum domini cum certis sermonibus religiosi viri domini abbas et conventus monasterii Brewnoviensis prope Pragam habeant, qui in die obitus ipsius annis singulis unum anniversarium ob remedium anime ipsius ad instar aliorum anniversariorum in ipso monasterio pro animabus defunctorum fieri consuetorum facient et facere tenebuntur cum effectu.

2–3 Item librum seu cronicam nuncupatam Satirica in duobus voluminibus pergamenis pro religiosus viris dominis preposito, priori et conventui monasterii sancte Marie canonicorum regularium in Rudnicz et ipsorum monasterio habendum eviterne legavit ac dare et assignare voluit et vlt per suos testamentarios ut ipsi fratres similiter in die obitus ipsius in ipso monasterio faciant unum anniversarium. *KNM XVI A 8*

4 Item librum Sanctorale ac

5 librum Manipulus florum fratribus Celestinorum ecclesie sancti Michaelis in Praga prope Wissegrad, ut in ipsorum oracionibus inter alios benefactores anime ipsius memoriam habeant, dari et assignari mandavit.

6 Item librum Psalterii in viridi cute circumdatum magistro Petro de Znoyma et

7 librum oracionum Anselmi domino Mathie, preposito sancti Egidii in Praga, suo testamentario, et

8 librum Scolastice historie preposito, priori et conventui monasterii canonicorum regularium in Rokyczano.

9 Item librum Marionale nuncupatum domino Conrado, vicario Olomucensi et

10 Nicolao Cundolt, notario infrascripto, librum alba cute circumdatum in asseribus diversorum processuum, sentenciarum et contractuum cum

11 libro qui dicitur Belial cum aliis quatuor tractatibus per dominum Jacobum de Tharamo, episcopum Florentinum, editos legavit ac dari et assignari per suos testamentarios mandavit.

B

De aliis vero libris suis, de quibus specialiter non disposuit, vlt, ordinat et disponit ut per suos testamentarios ordo infrascriptus observetur et ipsis non extantibus, per dominos decanum, tumbarium seu sacristam et magistrum scole pro tempore existentes ecclesie

Anno domini M^oCCCCXIII tertia feria in vigilia sancti Jacobi apostoli, que fuit dies XXV mensis Julii, egregius decretorum doctor dominus Adam de Nezeticz, archidiaconus Gradicensis et canonicus prebendat[us] ecclesie Pragensis, diem suum clausit extremum,

Pragensis ita videlicet, quod huiusmodi libri in speciali reservaculo pro ipsum testantem supra sacristiam in libraria ipsius ecclesie Pragensis facto cum tribus seris diligenter conserventur et studentibus quarumcunque facultatum studii Pragensis iuxta discrecionem pro studio concedantur sub condicione, quod ad locum pristinum restituantur in terminis prout fuerit concordatum, nulli tamen suspecto de secta Wicklefistarum aut alias quovismodo infami usus huiusmodi librorum prebeat. Quando autem huiusmodi libri concedi debuerint, si non omnes, qui claves inter se habuerint saltim duo aut unus cum subsacrista intersint et caucionem de restitutione aut vadium competens recipiant. Predictorum vero librorum, qui in sacristia in speciali reservaculo debent remanere, nomina sunt ista:

12

Primo summa magistri Thome Brabardini.

13 Item volumen, in quo continentur Omelie ab adventu usque ad festum Pasche cum certis sermonibus.

14–15 Item Byblia in pergamento, cuius usum magister Petrus de Znoyma et magister Stanislaus similiter de Znoyma, si placuerit, poterint ad vite ipsorum tempora dumtaxat habere, ipsis vero decedentibus huiusmodi Biblia ad locum suum restituantur.

16 Item summa fratris Martini iuris canonici.

17 Item liber decreti.

18 Liber decretalium.

19 Liber Sexti, liber Clementinarum.

20 Digestum vetus, Digestum novum.

21 Instituta, authentica.

22 Liber feodorum

qui ante suam mortem sanus mente et corpore suum faciendo testamentum, certos libros suos, quos suis manibus laboribus aquisivit, comparavit et partim scribi procuravit, in ecclesia Pragensi supra sacristiam in lib[ra]ria in speciali reservaculo ipsius sumptibus et per ipsum facto et procurato reservari et conservari per suos testamentarios quamdiu vitam duxerint in humanis et ipsis non extantibus per dominos decanum, sacristam et magistrum scole ecclesie Pragensis antedecte ordinavit ita, quod sub tribus seris clausi conserventur et studentibus quorumcunque[!] facultatum studii Pragensis iuxta discrecionem pro studio concedantur sub caucione quod ad locum pristinum restituantur in terminis prout fuerit concordatum. Voluit caucio, quod nulli suspecto de secta Wyklefistarum aut alio quovismodo infami usus huiusmodi librorum prebeat. Et si omnes superius nominati circa concessionem huiusmodi librorum non^a) poterint interesse, saltem duo aut unus cum subsacrista interfuit et caucionem de restitutione aut vadium competens recipiant, quorum librorum nomina secuntur et hiis nominibus in[ti]tulant:

Item Biblia in duobus voluminibus.

Item summa Martini iuris canonici.

Item liber decretarium [?].

Item liber decreti.

Item liber Sexti [?] et Clementinarum simul.

Item Digestum novum.

Item liber Institutorum^b) et autentica.

Item liber feodorum.

a) Nadepsáno touž rukou.

b) Konec slova je na razuře.

- 23 et tres libri extraordinarii Codicis.
 24 Item alius liber Institutorum in rubea cute cum asseribus.
 25 Item secundus liber Codicis in asseribus cum cute rubea cum
 26 alio libro Institutorum in asseribus in cute rubea.
 27 Item liber Speculum iudiciale Wilhelmi Durandi.
 28 Apparatus decretalium domini Innocencii.
 29 Apparatus alius domini Johannis Teotunici super Decreto.
 30 Item Apparatus super Clementinis Johannis de Lignano.
 31 Item lectura super quarto libro decretalium per ipsum dominum testantem collecta.
 32 Item liber, in quo primum ponitur suffragium monachorum.
 33 Item addiciones Speculi Johannis Andree.
 34 Item liber sententiarum magistri Petri Lombardi.
 35 Item tota prima pars Thome de Aquino sue Summe.
 36 Item Gorra super Matheum et Lucam et psalterium.
 37 Item liber explanacionum sancti Jeronimi super Ysaiam.
 38 Item liber sententiarum domini Wilhelmi Altissi[o]donensis.
 39 Liber epistolarum Jeronimi, continens in se epistolas nonaginta sex.
 40 Item liber Augustini super Johanne, centum et quindecim omeliarum.
 41 Item liber questionum, sententiarum magistri Henrici de Oyta.
 42 Liber excerptis Moralium beati Gregorii.
 43 Liber ethimologiarum Ysodori.
 44 Liber misteriorum magistri Rychardi de sancto Vittore.
 45 Item liber, in quo primo scribitur tractatus Jeronimi super Cantica canticorum cum aliis libris in eodem volumine contentis.

- Item tres libri ex[tra]ordinarii Codicis.^{c)}
 Item liber alius Institutorum.
 Item secundus liber Codicis cum libro Institutorum.
 Item Speculator judicialis Wilhelmi Durandis[!]
 Item apparatus decretalium domini Innocencii.
 Item alius apparatus Johannis Theotunici super Decreto.
 Item lectura super quarto libro decretalium. I XXVIII
 Item liber, in quo ponuntur suffragia monachorum.
 Item liber sententiarum Petri Lombardi.
 Item tota^{d)} prima pars Thome de Aquino. A XXVIII-1
 Item Gorra super Matheum, Lucam et psalterium.
 Item liber explanacionum sancti Jeronimi super Isaiam.
 Item liber Vilhelmi sententiarum Altissi[o]donensis.
 Item liber epistolarum sancti Jeronimi, LXXXVI epistolas.
 Item liber Augustini super Johanne, centum et XV omelie.^{e)}
 Item liber questionum, sententiarum Henrici de Mytta^{f)} [!].
 Item liber excerpti Moralium sancti^{g)} Gregorii.
 Item liber ethimologiarum Ysodori.
 Item liber misteriorum magistri Rychardi de sancto Victore.
 Item liber cum tractatu sancti Jeronimi super Cantica magistri Roberti cum aliis in ipso libro contentis.

- c) Nadepsáno ještě jednou.
 d) Psáno cera !?
 e) Psáno omalicus.
 f) Nadepsáno touž rukou Oytha.
 g) Geo je škrtnuto.

- 46 Item alius liber, in quo primo scribitur tractatus super Cantica canticorum magistri Roberti cum aliis in eodem contentis in uno volumine.
 Item liber de trinitate Boecii cum glosa.
 47 Item tractatus de trinitate magistri Petri ad Heliardo. Item tractatus magistri Petri Abhelhardi de civitate [!].
 48 Item dicta Bede super Johannem.
 49 Liber Cassiodori de vera amicitia. Item liber Cassiodori de vera amicitia.
 50 Item liber octo vel novem tractatuum diversorum Thome de Aquino. Item liber diversorum tractarium Thome de Aquino.
 51 Item psalterium novum cum glosa ordinaria. Item liber soliloquiorum Augustini cum aliis tractatibus.
 52 Item liber, in quo primo scribitur soliloquium beati Augustini cum multis aliis tractatibus venerabilis Anselmi et aliorum in eodem volumine contentis.
 53 Item alii libri in artibus, videlicet Ethicorum cum glosa ordinaria. Item liber in artibus videlicet Ethicorum cum glosa ordinaria.
 54 Liber Methaphisice cum commentario Abe-rois. Item liber mathaphisice cum commento ab Oroys [!].
 55 Item questiones tocus veteris artis Johannis Viridarii. Item questiones tocus veteris artis Birdani.
 56 Item liber de celo et mundo.
 57 Item liber metherorum.
 58 Item liber posteriorum et elencorum.
 59 Item Arismetica Canpani et Geometria Brambardini.
 60 Item liber, in quo continentur Arismetica Rampani et Geometria Bambaradini.
 61 Item Macrobius de sompno Cipriani.^{h)} [! misto Scipionis]
 62 Item epistolarum Oracii.
 Si qui vero alii libri inveniuntur in cistis aut comodis, qui superius non sunt nominati nec descripti, eosdem Jacobo suo nepoti et Michaeli Mazanczonis legavit et dare mandavit.

PŘÍLOHA II.

Seznam výpůjček z Adamovy knihovny z let 1415–1419. Bliže o něm výše v textu. Vlastnoručně psané zápisy, které byly mřežovány, jsou označovány X... X. Číslo za jednotlivými zápisy uvádějí pořadí příslušné knihy v příloze I.

1 Ego Paulus de Byelina quondamⁱ⁾ Martini, clericus et studens juris canonici, fateor me recepisse librum, in quo continetur Sextus et Clementine pro studio a domino Johanne sacrista ecclesie Pragensis et hoc de libris bone memorie magistri Ade de Nezetetycz [!] archidyachoni Gradicensis ecclesie Pragensis, quem librum requisitum per commisarios dicti Ade promitto salvum restituere bona fide. Scriptum manu propria anno domini millesimo quodringentesimo decimo quinto, die decima mensis Februarii. 19

- h) B piše Cypriani.
 i) Škrtnuto condam.

2 Ego Franciscus habeo librum magistri Ade, videlicet Explanacionem beati Jeronimi super Ysaam. 37

3 X Ego Mathias prepositus sancti Egidii et canonicus Pragensis recepi de prescriptis libris librum omeliarum ab adventum usque pascha. X Feria quarta in vigilia Ascensionis domini dominus Mathias prepositus restituit omeliarum etc. 13

4 X Item summam Martini juris canonici ego Johannes de Duba habeo aput me cum excerpto Manilium [!] X^{j)} 16

5 Ego Jo[hannes] Cralowicz decanus ecclesie Pragensis recepi Speculum de libraria magistri Ade. Anno domini M^oCCCCXVIII proxima feria sexta ante Jacobi et Philippi, XXIX^{k)} die mensis Aprilis. Scriptum manu propria. 33 27^{l)}

6 Item anno D. eodem MCCCC^{m)} XVIII recepi Decretum de libraria m[agistri] Ade die XVIII mensis Augusti. Scriptum manu propria. 17°

7 X Anno domini M^oCCCCXVIII. Ego magister Stephanus canonicus Pragensis et decanus Omnium sanctorum recepi Decretum m[agistri] Ade V die mensis Novembris. X 17

8 X Ego magister Stephanus canonicus Pragensis habeo Speculatorem m[agistri] Ade, quem recepi anno domini M^oCCCCXIX die IIII mensis Julii. X 27

j) *Nadepsáno* restituit.

k) *Škrtnuto* men.

l) *V souvislosti s posledním zápisem je možné, že kniha byla vrácena a zápis omylem nebyl kance-
lován.*

m) *Nadepsáno.*

STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER BIBLIOTHEKEN IM BÖHMISCHEN STAAT IN VORHUSSITISCHER ZEIT

II. Einige Privatbibliotheken

Ivan Hlaváček

Zusammenfassung

Während der Autor in seiner ersten Studie auf die Entwicklung der Klosterbibliotheken der Augustiner Chorherren in Třeboň im Rahmen der übrigen Augustiner Bibliotheken jener Zeit in Böhmen seine Aufmerksamkeit richtete, werden hier drei Privatbibliotheken studiert, und zwar aus der zweiten Hälfte des 14. und dem Anfang des 15. Jahrhunderts. Es handelt sich um Personen verschiedener Stellung und Bildungsstufe, und so kann gesagt werden, daß jede von ihnen innerhalb der böhmischen kirchlichen Hierarchie einen bestimmten Typ und eine Individualität darstellt.

Es ist vor allem Adalbert Raňkúv von Ježov (Adalbertus Ranconis de Ericinio), ehemaliger Rektor der Pariser Universität, Scholastiker der Prager Kirche, bedeutungsvoller kirchlicher Schriftsteller und Anhänger der böhmischen Reformationsbewegung. Auf Grund eines bekannten, aber bisher nicht identifizierten Verzeichnisses von einmalig in Avignon gekauften Büchern und durch Kombination mit den physischen Resten der Adalbert-Bibliothek war es möglich, unsere Kenntnisse über den Horizont von Adalberts Interessen, die den Rahmen der damaligen theologischen Denkweise in bedeutendem Maße überschritten, bedeutsam zu erweitern. Erscheinen doch in diesem Verzeichnis auch kirchenrechtliche Titel sowie Titel von klassischen lateinischen Schriftstellern.

Als zweite Person figuriert hier Thomas, Pfarrer bei St. Michael in der Prager Altstadt in den siebziger und achtziger Jahren des 14. Jahrhunderts, dessen Bücherverzeichnis aus dem Jahre 1390 in einer Handschrift des Prager Kapitels erhalten blieb, und das, obwohl bekannt, noch nicht herausgegeben wurde. Dieses Verzeichnis ist aus einigen Gründen interessant und wichtig; vor allem deshalb, da es bei den einzelnen Büchern auch die Beträge anführt, für die sie verkauft werden sollten, und weiter auch deshalb, da es eine verhältnismäßig zahlreiche Abteilung von juristischer Literatur beinhaltet. Ein Teil seiner Bibliothek wurde jedoch aus dem Verkauf ausgeschlossen und sollte von der St. Michaeler Pfarre erworben werden. Während der Verkauf die juristischen Bücher betraf, wurden der Pfarre die theologischen Bücher überlassen.

Der dritte Bücherinhaber war – bereits zu Beginn des 15. Jahrhunderts – Adam von Nežetice, Prager Domherr und Erzdiakon von Königgrätz, der gleichfalls Eigentümer einer umfangreichen Bibliothek war; überdies ist diese Bibliothek in seinem Testament sogar in einigen Versionen angeführt. Der Autor dieses Artikels unterzieht sie einer eingehenden Kritik und Analyse, wobei er auch dem bisher unveröffentlichten Ausleihkatalog jener Bücher, die aus dieser Bibliothek das Prager Kapitel für das Studium der katholischen Mitglieder der Karls-Universität zugeteilt bekam, seine Aufmerksamkeit schenkt.

Allen drei Studien sind Editionen der besprochenen Handschriftenverzeichnisse (bei den bis heute erhalten gebliebenen Handschriften werden heutige Signaturen angegeben) als Beilagen angeschlossen.

MATERIÁLY

Z DĚJIN AKADEMICKÉ TISKÁRNY V PRAZE

AUS DER GESCHICHTE DER AKADEMISCHEN DRUCKEREI IN PRAG

KAREL BERÁNEK

Vysoká učení v XVI. a XVII. věku stále více a více potřebovala služeb mladého tehdy vynálezu - knihtisku. Dosavadní způsob vyučování - „čtení“, tj. diktování přednášek nadále sice trval, ale objevují se již četné tištěné učebnice, předepsané v studijních řádech¹ a cenově snáze dostupné než psané kodexy, podle nichž profesori vykládají své přednášky. Tisknou se však i disputační these, disertace, hojně příležitostné básně při promócích a jiných universitních slavnostech a různé intimace neboli vyhlášky.²

Předbělohorská Karlova universita dávala tlačit tyto hojně příležitostné tisky v různých pražských tiskárnách, jako u Jiřího Dačického, u Sedlčanského, Jana Schumanna a vdovy po něm Anny a jejich dědiců, u Pavla Sessia, nejčastěji však v melantrichovské tiskárně, kterou její dědic M. Daniel Adam z Veleslavína a jeho syn Samuel přivedli ještě k většímu rozkvětu.³ Universitní ráz této tiskárny je patrný i tím, že její poslední majitel Samuel Adam z Veleslavína měl v koleji Karlově knihkupecký krám, bohatě zásobený vědeckou a studijní literaturou ze své tiskárny.⁴

Katolická konkurenční škola Ferdinandova akademie otců jezuitů v koleji sv. Klimenta na Starém Městě pražském se snažila utrakvistické universitě vyrovnat, ba ji předčít, i po této stránce a vydávala své tisky převážně u dvou pražských tiskařů Jiřího Nigrina a Kašpara Kargesia a některé drobnosti též u Daniela Sedlčanského Václava Marina a Michala Peterleho.⁵

Bělohorská porážka zasáhla mocně do života pražských vysokých škol. Činnost

¹ Učebnice např. uvádí „Ratio studiorum“ jezuitů z r. 1586 (Monumenta Germaniae pedagogica V. str. 118, 125, 131, 142 aj.).

² Např. soupis lékařských disertací a thesů vydali L. Schmid a E. Rozsivalová pod názvem „Pražské lékařské disertace“ (Praha 1957).

³ Ant. Truhlář - K. Hrdina: Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému (v Praze 1918), heslo „Carmina gratulatoria“, str. 240-272, 494-495.

⁴ Z. Winter, O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce (V Praze 1899), str. 33.

⁵ Viz pozn. 3. Jiří Nigrin a Kašpar Kargesius jsou zde uvedeni podle rukopisu P. Jiřího Plachého „Historia Typographiae Acaemicae Soc. Jesu, quomodo ad usum Societatis pervenerit et interim sit adaucta“. Tento papírový rukopis Státního ústředního úřchivu v Praze sign. JS LVII/2, fol. 1-24 v pergamenové vazbě je hlavním pramenem první části tohoto článku. Rukopis je anonymní. Je však psán rukou P. Jiřího Plachého. Je to táž ruka, jako u vlastnoručního listu Jiřího Plachého kanceláři z 11. XII. 1655. Na autorství Plachého, který byl druhým provisorom tiskárny, svědčí i samotná stylisace celé práce. Výslovně je spisek připisován P. Jiřímu Plachému ve zprávě o akademické tiskárně „Informatio de Typo Academiae“ (sign. SÚA: JS LVII/2, fol. 25r.).

samostatné Karlovy university byla zastavena a koleje i s jejich statky byly dány císařem Ferdinandem II. koleji sv. Klimenta, aby z jejich výnosu zřídila dvě světské fakulty – právníckou a lékařskou.⁶ Císař tehdy také daroval, jak vyplývá z dekretu místodržitele Karla z Lichtenštejna staroměstskému císařskému rychtáři ze 14. srpna 1621, klementinské koleji tiskárnu Samuela Adama z Veleslavína, který uprchl a byl pro účast na stavovském povstání odsouzen „in contumaciam“ k smrti a jeho majetek konfiskován.⁷ Tehdejší rektor klementinské koleje P. Valentin Coronius nebyl nakloněn rozšíření university o světské fakulty, obávaje se právem mnoha těžkostí, a ani nepokládal za nutné, aby měla kolej ve vlastní režii tiskárnu. Prodal proto hned téhož roku za nepatrnou částku 1000 kop melantrišskou tiskárnu kupci melantrišského domu „u velbloudů“ Juditě Bilinové. Spojená universita, kterou Coronius nástupce P. Petr Ximenius vytvořil, tiskla pak své these v tiskárně Pavla Sessia.⁸

Saská okupace Prahy r. 1631 přerušila činnost jezuitů, kteří před jejich příchodem opustili svou kolej i hlavní město království. Se saským vojskem se navrátili četní exulanti a evangeličtí kazatelé, kteří obsadili kolej Karlovu a zřídili tam svoji konsistoř. V čele této konsistoře stál administrátor M. Samuel Martinius z Dražova, který později působil jako kazatel v Perně.⁹ Samuel Martinius se za svého pražského pobytu zmocnil pravděpodobně tiskárny Sessiovy a přenesl ji do koleje lékařské. Když se následujícího roku podařilo Valdštejnovi zmocnit se Čech, opustili Sasové i exulanti nakvap Prahu. M. Martinius odvezl při svém útěku jen část sazby.

Česká „kasa“ (513 liber písma) a velký tiskařský lis, který prý kdysi náležel dle tvrzení Jiřího Plachého Tychonovi de Brahe, potom M. Janu Campanovi Vodňanskému, pak Pavlu Sessiovi a Matěji Pardubskému, zůstaly v koleji medicke. S vítězným císařským vojskem přišli do Prahy jezuité P. Adam Kravařský a P. Jiří Švábenský, kteří se opět uvázali v držení Klementina, Karolina a ostatních universitních kolejí. Poněvadž tehdy došlo také k rozporům s pražským arcibiskupem, který dal zapečetit Karolinum pro sebe, vymohli si jezuité, aby si pojistili nárok na nalezenou tiskárnu, na nejvyšším purkrabím Jaroslavovi Bořitovi z Martinic písemný souhlas, že si mohou tiskárnu M. Samuela Martinia z Dražova

⁶ Např. W. W. Tomek, *Geschichte der Prager Universität* (Prag 1849), str. 249–253; Václav Vaněček, *Kapitoly o právních dějinách Karlovy university* (Praha 1946), str. 39–40; Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secessi cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)* (V Praze 1897), str. 147 nn. *Stručné dějiny university Karlovy* (Universita Karlova Praha 1964) str. 122 nn.

⁷ SÚA: SM - C 215/W 9. Zde je též materiál o prodeji domu Samuela Adama z Veleslavína „U tří velbloudů“ (č. p. 471/I.) Juditě Bilinové.

⁸ SÚA: JS LVII/2, fol. 3v.

⁹ O Martiniovi píše podrobně Josef Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku* (V Praze 1876), II, str. 12–16.

ponechat jako náhradu škod, které utrpěla kolej u sv. Klimenta a její knihovna za saské okupace Prahy.¹⁰

Nová tiskárna byla daleko horší než tiskárna Veleslavínova, kterou kolej před jedenácti léty dostala a ihned prodala, a hodila se pro účely university mnohem méně. To, že M. Martinius nechal v koleji českou sazbu, bylo pravděpodobně příčinou, že provisorom a správcem nové tiskárny byl ustanoven český kazatel u sv. Salvátora P. Jiří Ferus, který proslul znalostí literatury, dějin a i sám byl literárně činný.¹¹ Poněvadž tiskárna neměla sloužit jen tisku náboženské literatury a tedy k účelům protireformace, ale především universitě, bylo nutno opatřit latinské typy. Na příkaz provinciála P. Daniela Kirchnera koupil tedy P. Ferus ještě r. 1631 asi 508 liber latinského písma od koleje v Nise z tiskárny konfiskované po bitvě na Bílé Hoře Hynkovi z Valdštejna a darované za úhradu taxy 200 zl. knížetem Karlem z Lichtenštejna r. 1623 této koleji.¹² Ferus prý zaplatil tyto typy ze svých peněz a knihami. V této tiskárně byly tištěny disputační these, divadelní hry, lidové náboženské knížky a příležitostné tisky k oslavě stoletého jubilea jesuitského řádu.

Když r. 1638 osamostatnil císař Ferdinand III. právníkolékařskou universitu Karlovu, nebylo ve výčtu jmění, které mělo připadnout universitě Karlově, řeči o tiskárně a vicerektor P. Jiří Schönberger, úřadující po smrti rektora P. Jiřího Meridiesia, ji dal přenést z koleje medicke do Svatováclavského semináře. Karolínští profesori uplatňovali sice již tehdy nárok na část tiskárny, ale nový rektor P. Martin Stredonius je odškodnil částkou 200 zl.¹³

Tiskárna však již nyní opět nevyhovovala. Její písmo bylo opotřebované a tisk nejasný. Bylo třeba buď její zařízení obnovit a doplnit a nebo nevyhovující tiskárnu prodat. Provinciál Jan Dakázat pověřil úkolem obnovy nového provisor P. Jiřího Plachého, synovce Ferova. Nový provisor se ujal svěřeného úkolu s nadšením. Aby mohl koupit nové moderní písmo, lisy, formy a figury, vypůjčil si od různých příznivců 693 zl. Za ně dal přelíti u tehdy slavného litce písma Jana Schallmaiera na tři centnéře latinských a německých typů a u pražského tiskaře a písmolijce Jiřího Šípaře dva centnéře českého písma. Objednávku u Schallmaiera zprostřed-

¹⁰ SÚA: JS LVII/2, fol. 4r–5r. Jireček píše sice, že Martinius si koupil r. 1629 tiskárnu (Rukověť II, str. 15). Domnívám se však, že si ji nevezl s sebou do Prahy, ale že se zde zmocnil tiskárny Sessiovy, jehož poslední tisk je z r. 1631 (Dr. Josef Volf, *Dějiny českého knihtisku do r. 1848* (V Praze 1926), str. 62). Souvislost tiskárny Sessiovy s akademickou tiskárnou tužil i K. Kabát, *O knihtiskárně Státního nakladatelství v Praze* (Typografia 33/1926), str. 97; *Knihtisk a jeho vývoj v Československu* (V Praze 1936), str. 87, který došel ke svým závěrům, i když ne zcela správným, porovnáním tisků obou tiskáren.

¹¹ Jeho životopis a dílo viz Josef Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české I*, str. 192–193.

¹² SÚA: JS LVII/2 fol. 26. O tiskárně Hynka z Valdštejna píše Karel Chyba, *Dobrovická tiskárna* (Ročenka Universitní knihovny v Praze 1958 (Praha 1959) str. 54nn.

¹³ SÚA: JS LVII/2 fol. 6r.

koval Plachému agent prokurátora bavorské provincie P. Vilém Morandus.¹⁴ Podle slov Plachého byla r. 1645 akademická tiskárna nejlépe vybavenou pražskou tiskárnou, v níž si dávali tisknout knihy i jiné kláštery, ba i profesori arcibiskupského semináře – irští františkáni. Rozkvět akademické tiskárny vyvolal ovšem konkurenční zášť pražských knihtiskařů. Plachý se zde zmiňuje o žalobě Jiřího Šípaře, jemuž kdysi Ferus zakázal přetiskovat jezuitské knihy. Šípaře prý k žalobě podané konsistoři navedl pražský antikvář Jan Kraus, který prý zbohatl nákupem knih nakradených v klementinské knihovně. Oba nakonec od žaloby upustili. Šípaře získal Plachý povolením tisku evangelií, slovníků, kalendářů a katechismů.¹⁵ Přísnost konsistorního dekretu o censuře, podle něhož se nesmělo nic tisknout bez jejího souhlasu, se podařilo Plachému zmírnit tím, že od kardinála Harracha získal 29. května 1646 souhlas, aby tisk jezuitských knih povoloval jezuitský censor.¹⁶ Na radu učeného barnabity Pia Casetty, jednoho ze zákazníků tiskárny, daroval Plachý arcibiskupovi, děkuje mu za ponechání censury řádu, všechny tisky akademické tiskárny. Dar prý měl veliký úspěch. Tisky pochválil arcibiskup a po něm je chválili i přisedlíci konsistoře. Plachý charakterizuje tento obrat přízně českým příslovím: „Komu Pán Bůh, tomu všichni svatí“. Plachému byla dokonce nabídnuta ke koupi i arcibiskupská tiskárna, která byla sice ve velmi špatném stavu, ale za 900 zl. stály lisy a 40 centněřů písmového kovu. Provinciál s koupí souhlasil, ale peněz k jejímu zakoupení neposkytl. Plachý si však velmi cenil, že se mu podařilo koupit v dražbě zbytky někdy Veleslavínovy tiskárny od syna Judity Bilínové Jana. Mezi tímto tiskárenským zařízením byl i lis, na němž byly za Melantricha a Veleslavínů tištěny Husovy spisy. Jiří Plachý nyní zasvětil tento lis zakladateli jezuitského řádu Ignáci z Lojoly a mezi prvními tisky dal na něm tisknouti breve o jeho svatořečení, mši k jeho počtě, „octonarium lectionum“ o jeho životě a stručný životopis, který měl být zdarma rozdávan.¹⁷ Na podzim r. 1646 se započalo rovněž s tiskem školních knih. Bylo vytištěno 1500 kusů „Rudiment“, 500 kusů „Grammaticae Emanuelis“, 500 kusů Pontana,¹⁸ spisy Ciceronovy, Senecovy, Florus a Horatius. K zlepšení finanční situace tiskárny

¹⁴ Ibidem fol. 6v–8v. Šípař dodal české písmo 27. V. 1645 (SÚA: JS LVII/2 fol. 25).

¹⁵ SÚA: JS LVII/2 fol. 9r–10v.

¹⁶ Ibidem fol. 10v.

¹⁷ Ibidem fol. 12v–14v. Z někdejší Melantrichovy tiskárny získáno mimo změněný lis s úplným vybavením 7centněřů různého písma, velké figury k bibli, postile, k evangeliím, Harantově „Cestě“, k „Triumphus Peliandrae“, figury světců a světic, k „Chorea Mortis“ (asi Historie o křesťanském odjítí z tohoto světa sv. Jeronýma), k životu Kristově, množství frontispic, stovky erbů, velká písmena latinská a německá, litá i řezaná, kasy, sazečské stolky, prkna, na nichž se rozkládal papír při namáčení, písmolijecské zařízení, spousta kovu a antimonu (SÚA: JS LVII/2 fol. 15v–16r).

¹⁸ „Grammatica Emanuelis“ je latinská mluvnice P. Immanuela Alvareze vydaná poprvé r. 1572 v Lisaboně „De institutione grammatica libri tres“. Jako „Rudimenta“ byl snad označen první díl obsahující skladbu „Pontanem“ myšlen P. Jakuba Pontana „Progymnasmatum Latinitatis sive Dialogorum liber“.

získal r. 1647 Plachý od arcibiskupa privilegium tisku kalendářů, direktářů, rituálů a jiných bohoslužebných knih na deset let.¹⁹

Jediný nedostatek a překážka v dalším rozvoji tiskárny viděl Plachý v tom, že akademická tiskárna neměla právo přijímat učedníky a vyučiti je tiskařskému umění, neboť výuční listy, které vydala, nebyly hlavně v Německu uznávány. Tomu mohlo odpomoci jediné císařské privilegium, vydané říšskou kanceláří. Je beze sporu zajímavé, jak tohoto privilegia bylo dosaženo. V říjnu r. 1647 se usídlil dvůr na pražském hradě. Císařův knihovník Matheus Mauchter našel tehdy v rožmberské knihovně rukopis „Mariale Arnesti“, připisovaný Arnoštu z Pardubic, a tento rukopis císaři při návštěvě knihovny ukázal a doporučil jeho vydání v akademické tiskárně. Provisor tiskárny P. Plachý odhadl náklad na tisk na 600 zl. Tuto částku však v rozhodujícím roce třicetileté války, kdy se obě bojující strany snažily ještě vojenskými úspěchy ovlivnit mírové jednání, nemohl panovník za tisk zaplatit. Plachý přesto převzal rukopis do tisku a uvolil se uhradit náklad za desetileté privilegium na tisk knihy a císařské privilegium na právo přijímat učně do akademické tiskárny a udělit jim výuční listy.²⁰ Ze znění privilegia vydaného v Praze dne 2. května 1648 z říšské kanceláře²¹ toto pozadí nevyplývá. V naraci této listiny se pouze mluví o žádosti provisoru akademické tiskárny P. Jiřího Františka Plachého o povznesení tiskárny a v její dispozici se uděluje tiskárně právo přijímat učně – tyrony, kterým po vyučení udělí akademický faktor, který neměl být členem jezuitského řádu, tovaryšský list.

Do tiskárny byli přijímáni tyroni na čtyřleté učení umění tiskařskému i sazečskému. Podobně, jako tomu bylo u jiných řemesel, musili za ně ručiti dva ručitelé částkou 50 kop. Plachý uvádí jména učňů i nástup do učení: první Jan Červenka vstoupil do učení 28. října 1646, druhý Jan Mitis 1. února 1648. Prvním faktorem akademické tiskárny, řídícím po technické stránce tiskárnu od jejího počátku, byl tehdy šestašedesátiletý pražský tiskař Zikmund Léva, „mistr vycvičený v sazbě i tisku řeckého, latinského, hebrejského, italského, německého, českého, polského písma i not“. Plachý mu platil z každého učně dva dukáty. Tiskárna mívala pravidelně šest tovaryšů, někdy i více. Na konci svých dějin akademické tiskárny jmenuje P. Jiří Plachý mimo faktora Zikmunda Lévy ještě jedenáct tiskařských tovaryšů, z nichž některé propustil, někteří ve službách akademické tiskárny zemřeli a jiní po r. 1650, když Plachý přestal psát dějiny tiskárny, ještě v tiskárně pracovali. Z jejich seznamu je patrné, že rozhodujícím doporučením byly hlavně pracovní schopnosti tiskařů, jimž namnoze ustupovala i otázka konfesijní.²²

¹⁹ Privilegium uděleno 19. VII. 1647 (SÚA: JS LVII/2 fol. 18).

²⁰ Ibidem fol. 19v–21r. Rkp. „Psalterium de laudibus s. Mariae“ je uložen nyní v Universitní knihovně v Praze pod sign. V. A 2.

²¹ SÚA: AČK 2419.

²² SÚA: JS LVII/2 fol. 21r–22r. Podle seznamu v Plachého dějinách to byli: Zikmund Léva, Václav Mitis Starší (byl propuštěn), Jan Augustin jinak Janeček (propuštěn pro pití), Jiří Černocho

Ke konci svého provisorského úřadu, před tím, než byl odvolán do Jičína, vystavěl P. Jiří Plachý pro akademickou tiskárnu novou budovu přímo v areálu Klementina, k níž si vyprošoval cihly a vápno od české komory,²³ a pokusil se i o zřízení vlastní papírny.²⁴ Podnikavost P. Plachého se nesetkala pravděpodobně s pochopením jeho řádových představených, a když na jaře r. 1654 došlo k opětovnému spojení obou universit, a profesori světských fakult, právnické a lékařské, počali opět uplatňovat nárok na akademickou tiskárnu jako společnou universitní instituci, pronajal tehdejší rektor koleje sv. Klimenta P. Jan Molitoris akademickou tiskárnu 29. září 1654 pražskému knihkupci Janu Krausovi,²⁵ s nímž měl Plachý kdysi velmi tuhé spory. Podle nájmní smlouvy uzavřené na deset let měl být Kraus po dobu nájmu účasten privilegii udělených tiskárně, spravovati ji s fakto-rem, označovati tisky údajem „Typis Caesareo-Academicis“, předkládati tisky řádové censure, darovati tři povinné výtisky kolejní knihovně a platiti po první dva roky 200 zl. a pak 300 zl., z nichž mělo být 50 zl. věnováno na údržbu a obnovu tiskárny. Smlouva však byla pravděpodobně ještě koncem roku zrušena, neboť Kraus, který se setkal zřejmě s odporem tiskárenských zaměstnanců, propustil tři staré tovaryše,²⁶ najal si nové a převezl tiskárnu do svého domu. Jesuité pak podali naň žalobu a převzali tiskárnu do své režie. Tiskařští tovaryši, kteří pro Krause pracovali, byli tovaryštvem tiskařů vyloučeni.²⁷ Ve sporu mezi klementinskou kolejí a universitou rozhodl císař nejprve zcela v neprospěch jesuitů: tiskárna byla darována jezuitské universitě a privilegium na ni je proto majetkem spojené university. Současně došlo i k zřízení censure nad všemi tiskárnami, i seminární. Toto nařízení, které nemělo být, jak bylo zdůrazňováno, na újmu tiskařského privilegia (privilegium typi), kterým byl tiskařům tisk knih povolován, ukládalo, aby všechny tisky byly předběžně předkládány k nahlédnutí superintendentovi pražské university a místodržícím, zda v nich není něco na závadu zemského zřízení a veřejného pořádku. Arcibiskupské konsistoři byl ponechán jen dozor náboženský a mravnostní.²⁸ V této době vytiskli jesuité ve své tiskárně spis „Seraphinus seu schola s. amoris“. V knížce bylo na první stránce natištěno

(odešel do Vídne), Adam Keller (zemřel), Ezechiel Janda, sazeč, syn evangelického kazatele, Jan Bedřich Störndle zvaný „das Schwablesen“, sazeč a tiskař (odešel), Jan Schitz, kalvínského vyznání (propuštěn), Jan Jakub Haenekin, Švéd (zemřel), Jan Campanator z Kutné Hory, sazeč v garmontu, Šimon Victor z Třebíče na Moravě, kalvínského vyznání (zemřel po ukončení obležení Prahy obrácen prý na víru katolickou). R. 1712 bylo v jezuitské tiskárně 7 tovaryšů (AUK: A 32/II. 165).

²³ SÚA: NM-UI/2. fol. 2. Žádost podána v červenci 1653. Komora dala Plachému vyplatit 18 zl. (23. VII. 1653) Ibidem fol. 3.

²⁴ SÚA: JS LVII/4 fol. 10.

²⁵ SÚA: JS LVII/4 fol. 1–5.

²⁶ Mezi propuštěnými typografy byl Samuel Vitavský, kterému Plachý nabízel faktorství.

²⁷ SÚA: JS LVII/3 fol. 1–2.

²⁸ SÚA: SM-UI/1/22 fol. 54–55: reskript z 27. XI. 1655.

„Formis academicis“ a na druhé „Typis academicis caes. collegii Societatis Jesu“. Místodržící viděli v takovém označení porušení císařského rozhodnutí, zakázali činnost tiskárny a dali uvěznit její tovaryše, kteří byli teprve 2. srpna 1656 propuštěni na revers, že nebudou pro jesuity pracovat. Kniha sama měla být u pražských knihkupců zabavena a vrácena až po odstranění listu se zakázaným označením tiskárny.²⁹

V konfliktu pro „Seraphina“ omlouval jesuity i superintendent Camel, kterému byla knížka dodatečně předložena. Jeho informace snad způsobila,³⁰ že došlo ke kompromisnímu řešení dekretem z 22. září 1656, podle něhož měla být tiskárna společná universitě a koleji, měla tisknout všechny duchovní, školní a řádové tisky, které měly být označeny „Typis universitatis Carolo-Ferdinandae in collegio Societatis Jesu ad sanctum Clementem“, a její tiskaři měli být podrobeni pražskému tiskařskému cechu.³¹ Krokem zpět a známkou opětovného vzrůstu jezuitského vlivu bylo nové rozhodnutí, k němuž došlo za Ferdinandova nástupce Leopolda I. Tento panovník potvrdil reskriptem z 2. ledna 1658 výslovně, že tiskárna je majetkem (peculium) koleje sv. Klimenta, a dal jim privilegium na tisk a prodej duchovních, školních a řádových knih. Jinak bylo potvrzeno rozhodnutí z r. 1656 o označení tisků slovy „Typis universitatis Carolo-Ferdinandae in collegio Societatis Jesu ad s. Clementem“, ovšem s připomenutím, že to není na závadu vlastnického práva koleje, a rozhodnutí o podrobení tyronů cechu pražských tiskařů.³² Koleji bylo vydáno českou kanceláří privilegium téměř stejného znění.³³ Toto právní pořízení mělo velký význam pro budoucí osudy tiskárny po zrušení jezuitského řádu. Jinak do druhé poloviny XVIII. století nemělo praktickou cenu, neboť tiskárna sloužila celé universitě a v rukou jezuitského řádu byla stejně jako filosofická a bohoslovecká fakulta. I nadále jsou tištěny v akademické tiskárně disputační these, disertace i ohlášení promoci všech fakult a různé učebnice vedle tisků týkajících se výhradně jezuitského řádu a náboženských knih. Jak se zdá, po nešťastném pronájmu knihkupci Krausovi byla tiskárna spravována kolejí ve vlastní její režii, neboť v neúplně dochovaných katalogích České provincie se od r. 1660 připomínají opět provisoři, nebo – jak se jim nyní říkalo – prefekti tiskárny.³⁴

²⁹ Ibidem 25–26 (zpráva místodržících z 2. VIII. 1656). Dr. Volf, který se opírá o signaturu SÚA: NM-G 1/5B8/1 v článku „Spor o takzvanou jezuitskou knihtiskárnu“ (Typografia 28/1921) str. 26–27 otiskuje plné znění reversu vydaného tiskařskými tovaryši Jiříkem Černochem, Pavlem Postřiháčem, Jakubem Kolčavou a Kristiánem Timpelem.

³⁰ Ibidem fol. 34–35.

³¹ Ibidem fol. 84.

³² SÚA: JS LVII/1 fol. 9–10.

³³ Peter Karl Jaksch: Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache (Prag 1828), sv. VI, str. 190–191.

³⁴ Seznam prefektů Akademické tiskárny podle katalogů české provincie: 1660 – Fridericus Bidelis; 1662–1666 – Johannes Jahoda; 1667 – Georgius Constantius; 1669–1674 – Georgius

Za prefekta P. Jindřicha Chumeckého r. 1675 byla tiskárna rozšířena o knihkupectví, k jehož zřízení měli jesuité právo již od 2. ledna 1658. Správa knihkupectvého krámu byla svěřena immatrikulovanému faktoru Adamu Siveciovovi.³⁵ Krám byl v domě tiskárny a mimo prodeje knih byli v něm vypláceni i tiskaři.³⁶ Sklady

Ceník Akademické tiskárny v Praze:
Počet kusů na bílém papíře

	300	500	1000	1500	2000	3000
Za větší písmo text, parergon, tertie řádná cena	2 zl. 54 kr.	3 zl. 50 kr.	6 zl. 20 kr.	8 zl. 50 kr.	11 zl. 20 kr.	16 zl. 20 kr.
přát. cena	2 zl. 34 kr.	3 zl. 20 kr.	5 zl. 50 kr.	8 zl. 20 kr.	10 zl. 50 kr.	15 zl. 50 kr.
Za střední písmo řádná cena	3 zl. 14 kr.	4 zl. 10 kr.	6 zl. 40 kr.	9 zl. 10 kr.	11 zl. 40 kr.	16 zl. 40 kr.
přát. cena	2 zl. 54 kr.	3 zl. 40 kr.	6 zl. 10 kr.	8 zl. 40 kr.	11 zl. 10 kr.	16 zl. 10 kr.
Za písmo Cicero řádná cena	3 zl. 34 kr.	4 zl. 30 kr.	7 zl. —	9 zl. 30 kr.	12 zl. —	17 zl. —
přát. cena	3 zl. 14 kr.	4 zl. —	6 zl. 30 kr.	9 zl. —	11 zl. 30 kr.	16 zl. 30 kr.
Za písmo Garmond řádná cena	4 zl. 34 kr.	5 zl. 30 kr.	8 zl. —	10 zl. 30 kr.	13 zl. —	18 zl. —
přát. cena	3 zl. 29 kr.	4 zl. 30 kr.	7 zl. —	9 zl. 30 kr.	12 zl. —	17 zl. —
Za písmo Petit řádná cena	7 zl. 34 kr.	8 zl. 30 kr.	11 zl. —	13 zl. 30 kr.	16 zl. —	21 zl. —
přát. cena	5 zl. 44 kr.	7 zl. —	10 zl. —	12 zl. 30 kr.	15 zl. —	20 zl. —

Při tisku na obyčejném papíře (charta communis) se srážely na stovce 2 groše, při tisku na nejhorším papíře (infimae sortis charta) 3 české groše.

Eber; 1677—1679 — Henricus Chlumecký (je uváděn jako „procurator domesticus“); 1686 — Georgius Castulus; 1688—1707 — Adamus Račín; 1708—1722 — Joannes Gall; 1723 — Ludovicus Siebert; 1724 — Adalbertus Pubetz; 1725 — Joannes Hannel; 1726—1732 — Jacobus Rebitzer; 1733—1737 — Joannes Filler; 1738—1747 — Franciscus Ottoniel; 1748—1758 — Josephus Pohl; 1759—1761 — Matthias Chmel; 1762—1771 — Carolus Roslav; 1772 — Carolus Zach.

³⁵ SÚA: JS LVII/4 fol. 6—7.

³⁶ SÚA: JS LVII/3 fol. 8.

knihkupectví byly výborně zásobeny. Jen r. 1678 bylo zde napočítáno 2433 exemplářů biblí tištěných dílem na bílém a z části na obyčejném papíře.³⁷ Kolejní knihkupectví však kromě biblí nabízelo 78 druhů školních knih, 196 řadových publikací, 123 českých a 96 německých knih a na 374 knih cizích. Knihkupectví vydalo také katalog s cenami brožovaných a vázaných knih k nelibosti pražských knihkupců a knihářů, kteří mohli těžko jesuitům konkurovat.³⁸ V téže době byl též vypracován ceník tiskařských prací.³⁹

Stále používání téhož písma při tisku knih si vyžadovalo častou jeho obnovu. Tak např. v létech 1677—78 koupila tiskárna latinské a řecké typy od Pankráce Lobingera ze Solnohradu.⁴⁰ R. 1746 odkoupil pak rektor Grimm od profesora hebrejštiny Haselbauera společně se zbytkem nákladu jeho hebrejského slovníku, gramatiky a jiných knih různé druhy hebrejského a latinského písma odhadnutého na 275 zl. 43 kr.⁴¹

Vlastní řízení tiskárny náleželo ovšem nadále laickým knihtiskařům — faktorům. Volf uvádí podle některých tisků jejich jména: Briedel, Postřihač (Tuchscherer), Jách. Kamenický, Muxle, Hampel, Koniáš, Stárek, Pflieger, Slánský, Schneider, Fický a Hagen.⁴² Byli to většinou přední pražští tiskaři, sami vyučenci akademické tiskárny s bohatou praxí v cizině. Tak např. Vojtěch Koniáš pracoval v Lipsku a Halle a Norbert Fický působil dokonce r. 1725 po jedenáct měsíců ve vatikánské tiskárně.⁴³ R. 1712 zde pracovalo sedm tovaryšů.⁴⁴

Zrušením jesuitského řádu nebyla činnost tiskárny v Klementinu zastavena. Tiskárna byla převzata s ostatním řadovým jméním komorní administrací a řízena posledním svým faktorem Janem Adamem Hagenem. Hned po zrušení řádu se přihlásil u gubernia knihař Antonín Elsewanger, aby mu byla správa tiskárny jako člověku s ní obeznámenému svěřena. To se také ještě téhož roku stalo.⁴⁵

V Praze nově zřízená komise normálních škol, pověřená reformou nižšího školství a vydáváním učebnic, tiskla své knihy nejprve u Schönfelda, avšak již v dubnu r. 1776 se začala ucházet o bývalou jesuitskou tiskárnu. Tiskárna jí byla skutečně dekretem dvorské kanceláře ze dne 25. května 1776 přikázána.⁴⁶ Na svém zasedání

³⁷ SÚA: APA: D 78/1.

³⁸ SÚA: JS LVII/3 fol. 10—16.

³⁹ SÚA: JS LVII/4 fol. 8v. Ceny tiskařských prací se řídily druhem papíru, druhem písma, počtem výtisků. Pro jesuity bylo tištěno za sníženou cenu (taxa amicabile). Ceník viz str. 98.

⁴⁰ SÚA: JS LVII/2 fol. 25.

⁴¹ SÚA: JS LVII/4 fol. 17—18.

⁴² Dr. Josef Volf: Dějiny českého knihtisku (V Praze 1926), str. 74.

⁴³ SÚA: APA: F 32/2 Tiskaři (kart. 3970).

⁴⁴ AUK: A 32/II. fol. 165.

⁴⁵ SÚA: EJ - M1/16. Žádost podána 19. X. 1773. Elsewanger jmenován dekretem 4. XI. 1773.

⁴⁶ SÚA: DD - 25. V. 1776.

dne 13. července téhož roku upravila pak komise normálních škol její správu.⁴⁷ Hospodářskými záležitostmi byl pověřen nadále knihař Elsewanger, který také spravoval knihkupectví a nakladatelství. Faktoru Hagenovi bylo ponecháno technické řízení tiskárny. Přesnější výčet prací tiskárenského personálu⁴⁸ vypracoval teprve nový ekonomický faktor Jan Tomsa r. 1787.

R. 1786 se přestěhovala tiskárna i sklad knih ke sv. Bartoloměji (č. p. 293/I.). R. 1871 byla přikoupena sousední budova (č. p. 292/I.). R. 1898 byl „Knihosklad“, jak se od r. 1856 sklad ck. normálních školních knížek nazýval, i s tiskárnou umístěn v novostavbě č. p. 126/II. v Ostrovní ulici a objekt časem rozšířen o budovy č. p. 154-155/II. v Opatovické ulici. Po první světové válce byl knihosklad přejmenován na Státní školní knihosklad a pak na Státní nakladatelství.⁴⁹ Tento název si závod podržel s okupační přestávkou až do r. 1950, kdy byl nazván Státním pedagogickým nakladatelstvím. Tehdy se také tiskárna od nakladatelství odloučila jako závod 04 Pražských tiskáren. R. 1956 se stala pobočkou „Svobody“⁵⁰.

Při převzetí r. 1776 měla tiskárna šest dřevěných lisů, které získali ještě Ferus a Plachý. Ty prakticky sloužily ještě s jedním lisem pořízeným před r. 1780 pro tisk biblí až do r. 1853, kdy byly prodány na dříví a kov. Tiskárna pak byla vybavena moderními rychlolisy a stále se zdokonalovala. Stala se moderním závodem, hodným své staré tradice.

⁴⁷ SÚA: KNŠ 23 (28).

⁴⁸ Podnikový archiv Státního pedagogického nakladatelství: Kniha normalii.

⁴⁹ O osudech tiskárny a nakladatelství píše: K. Kabát „O knihotiskárně Státního nakladatelství v Praze“ (Typografia 33) (1926) str. 97, též „Prvých 50 roků trvání knihotiskárny Státního nakladatelství“ (Praha 1934), Dr. Jaroslav Povolný - Vojtěch Walter „Státní nakladatelství“ (Praha 1934), V. Walter „Z dějin vydavatelské činnosti Státního nakladatelství“ (Typografia 33) (1926) str. 100 až 102, též „Stručná historie Státního nakladatelství v Praze“ (V Praze 1947).

⁵⁰ Za laskavou informaci o osudech tiskárny v posledních dvou desetiletích děkuji podnikové archivářce Státního pedagogického nakladatelství v Praze s. Růženě Foktové.

Karel Beránek

Zusammenfassung

Der Artikel befaßt sich mit den Schicksalen der Prager Universitätsdruckerei, wo Thesen, Disputationen und der Großteil aller übrigen wissenschaftlichen Produktion der Prager Hochschule gedruckt wurden. Die Funktion der akademischen Druckerei übte in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg die bekannte Druckerei im Besitz von Daniel Adam z Veleslavina aus, die ihm später wegen Teilnahme am Aufstand der Stände beschlagnahmt wurde. Die Vorsteher des Prager Jesuitenkollegiums, denen die Druckerei gemeinsam mit der Verwaltung der Prager Akademie anvertraut wurde, verkauften sie jedoch und gaben ihre Thesen in der Druckerei Paul Sessius' heraus.

Während der sächsischen Besetzung Prags bemächtigten sich dieser Sessius-Druckerei evangelische Exulantenprediger, die ihr Konsistorium in Prag restauriert hatten, und diese übertrugen die Druckerei in das Medizinerkollegium. Nach Rückkehr der kaiserlichen Heere behielten die Jesuiten die Druckerei in ihrem Besitz und ergänzten deren Bestände durch 508 Pfund lateinischer Schrift aus dem Kollegium in Neißer und zu ihrer Verbesserung benützten sich auch Einrichtungen von weiteren beschlagnahmten Prager Druckereien. Nachdem sich das Prager Karlskollegium im J. 1638 selbständig gemacht hatte, übertrugen die Jesuiten die Druckerei aus dem Medizinerkollegium in das St. Wenzel-Seminar. Verwalter wurde dort P. Georg Plachý, der bald ihre Typen umgießen ließ und um ihre Ausstattung große Sorge trug, so daß sie im J. 1645 zur best ausgestatteten Prager Druckerei wurde. Hier wurden nicht bloß Disputationsthesen und volkstümliche religiöse Bücher gedruckt, sondern vor allem auch Schulbücher, Drucke und Lehrbücher. Im Jahre 1648 wurde den Jesuiten das Recht zuerkannt, Lehrlinge in die Druckerei aufzunehmen. Die eigentliche Arbeit wurde von Faktoren geleitet, die nicht Mitglieder des Ordens waren.

Die Verwaltung der Druckerei behielten sich die Jesuiten auch nach der Union der Universitäten im J. 1654. Mit dem Reskript vom J. 1657 wurde die Druckerei als Eigentum des Prager Jesuitenkollegiums anerkannt, sie diente jedoch weiterhin den Bedürfnissen der ganzen Universität und die Druckschriften aller Fakultäten wurden weiterhin mit den Worten „Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in collegio Societatis Jesu ad S. Clementem“ versehen. Sie wurde inzwischen auch in das Gebäude des Kollegiums übertragen und im J. 1675 sogar um eine Buchhandlung erweitert, wo Publikationen des Ordens verkauft wurden, sowie tschechische, deutsche und lateinische Bücher. Ihre Faktoren und Angestellten gehörten das ganze 17. und 18. Jahrhundert hindurch zu den vordersten Prager Druckern und hatten umfangreiche Praxis im Ausland.

Nach der Auflösung des Ordens wurde die Druckerei zuerst dem Buchbinder Antonin Eisenwanger anvertraut, aber bereits im April 1776 einer Kommission für normale Schulen zugewiesen, um zur Grundlage des k. k. Buchlagers zu werden, wo Schulbücher gedruckt wurden. Mit diesem wurde sie 1786 zum St. Bartholomäus übertragen, später im J. 1898 in die Ostrovní-Gasse. So wurde die alte akademische Druckerei eigentlich zur Vorgängerin des Schul- und später des Staatsverlags.

REFERÁTY

Robert A. Kann,
Kanzel und Katheder.

Studien zur österreichischen Geistesgeschichte vom Spätbarock zur Frühromantik, Wien-Freiburg
Basel 1962, 355 str.

Historik rakouského původu R. A. Kann, působící nyní v USA, je znám především svými pramennými studii a edicemi, které osvětlují vznik 1. světové války a rozpad habsburské monarchie. Jeho nová kniha věnovaná duchovnímu vývoji Rakouska od konce 17. do počátku 19. století, je významným pokusem o shrnutí dosavadní bohaté literatury a o vytvoření koncepce moderního rakouského duchovního vývoje.

Autor se vyhnul dosti běžnému metodickému postupu sledujícímu pouze duchovní proudy a kulturní život doby a pokusil se spojit biografický způsob historické práce se studiem sociálního vývoje. Nosnou linií, na níž tento postup realizuje, je studium života a díla dvou osobností dvou rozdílných epoch, Abrahama a Sancta Clara, dvorního kazatele a spisovatele barokní éry a Josefa von Sonnenfelse, osvícenského státovědce a reformátora. Tento metodický postup má přirozeně své nedostatky, nemůže vystihnout komplexně veškerý složitý ideový vývoj, ale může dobře a objektivně vyzdvihnout některé typické vývojové rysy a problémy.

V úvodu charakterizuje Kann krizi barokního údobí za vlády Leopolda I. a politickou, hospodářskou a vojenskou situaci rakouského soustátí, které se vyvíjelo jako mnohonárodnostní státní konglomerát, zatímco na Západě se vytvářely již moderní národní státy. Pro vystižení společenského a myšlenkového ovzduší barokního Rakouska a Vídně se autorovi přímo nabídla postava slavného kazatele Abrahama a Sancta Clara (1646—1709), v jehož bouřlivé činnosti se dovršovala, ale zároveň už končila jedna epocha působení církve.

Abraham a Sancta Clara, odchovanec jezuitských a benediktinských škol, od roku 1677 kazatel na císařském dvoře, byl typickým představitelem barokní éry, jemuž byla kaza-

telna a slovo prostředkem společenského působení. Kannovi se podařilo proniknout do způsobu myšlení a citění tohoto muže, jemuž byla forma a styl obsahem a který ve svých kázáních „traktoval Boha silou a majestátem“. Abraham měl velký ohlas a silný vliv ve všech vrstvách společnosti, strhoval lid vtípem a kritickými šlehy a dovedl jej vést i k boji; není proto divu, že sehrál významnou úlohu v době boje proti Turkům před Vídní.

Kann ovšem nikterak nezastírá demagogické tendence v životě a díle Abrahamově a jeho kolísání mezi extází a racionalismem; rozebírá jeho kázání, příležitostné spisy a verše a sleduje jeho postoj k jednotlivým vrstvám společnosti. Abrahamova popularita v širokých masách městských i venkovských pramenila z jeho kritického pohledu na šlechtu, dvůr a měšťanstvo. Abraham pranýřoval zahálčivý život šlechty a její zneužívání moci vůči poddaným, poukazoval však též na negativní prvky v životě sedláků, řemeslníků i chudiny. Nikterak mu ovšem nešlo o nějakou společenskou změnu, chtěl jen, aby se zlepšilo chování vyšších skupin společnosti.

Abraham a Sancta Clara věnoval velkou pozornost školství a výchově mládeže vůbec, vcelku vycházel z jezuitského pedagogického myšlení, ale místy je i překračoval. V jeho kulturním působení se podle Kanna spojovaly prvky klášterní vzdělanosti (hlavně jezuitské a benediktinské) s jihoněmeckou městskou kulturou a s protestantským vlivem ze severu. Abraham působil na současníky i literárně (hl. dílem Judas von Ezetschelm), byl skvělý stylist, používal zejména bohatých a barvitých slovních spojení a hříček i lidových výrazů. Podle autora byl tento barokní kazatel vyjadřovatelem myšlení a snah drobného měšťanstva a ovládal je tak mistrně a cele, jako již nikdo poté.

Přechodné období od smrti Abrahama a Sancta Clara až k počátkům působení Josefa a von Sonnenfelse, k době plného prosazení osvícenských idejí přešel autor povšechným shrnutím a vytyčením základních problémů. Toto údobí přechodu je však pro duchovní vývoj nesmírně důležité a není zatím dostatečně probádané ani v Rakousku, podobně jako u nás. Kann se omezil především na dosud známá fakta o pronikání západoevropských osvícenských teorií. Na základě nových výsledků rakouské historiografie srovnává a hodnotí vládu Marie Terezie a Josefa II., konstatuje značný rozdíl obou vlád a staví se kriticky k Josefově období. V té době byla uskutečněna řada plánů zásadní povahy, z nichž některé vznikly ještě v době vlády Marie Terezie; desetiletí 1780—1790 bylo však příliš krátkou dobou pro realizaci všech opatření a jejich provádění leželo hlavně na bedrech byrokracie. V důsledku toho došlo k byrokratizaci života, k omezení národností a individua vůbec a výsledkem bylo, že josefinismus zůstal intelektuálně bezpodstatného vlivu.

Vůdčí osobností osvícenského Rakouska byl beze sporu Josef von Sonnenfels (1732 až 1817). Jeho složitý a rozporuplný zjev a vývoj motivuje autor hlavně jeho původem; byl synem Lipmana Perlina, který odešel z Pruska, usadil se v Mikulově, kde byl v těsném styku s piaristy, konvertoval a r. 1745 byl jmenován profesorem orientálního jazyků na vídeňské universitě. Jeho syn Josef studoval u piaristů v Mikulově a ve Vídní a po důstojnické službě studoval práva ve Vídní; roku 1762 byl jmenován profesorem policejních a kamerálních věd na právnické fakultě vídeňské university. Vrchol Sonnenfelsova veřejného politického a vědeckého působení spadá do konce vlády Marie Terezie, osvícená panovnice si ho velmi cenila pro šíři vzdělání v oblasti práva, národního hospodářství a umění. Za Josefa jeho vliv poklesl, protože ten viděl kolem sebe raději osvícené správní úředníky – vykonavatele svých idejí a plánů, než vědecké poradce Sonnenfelsova typu. Tento závěr je jistě správný, ovšem na druhé straně Sonnenfels sám ve vrcholném a pozd-

ním období svého života setrvává na prvotních osvícenských názorech a impulsech a stává se často elementem konservativním.

Jako filosof nebyl Sonnenfels původním myslitelem, jeho hlavními filosofickými zdroji byl Locke a Montesquieu; byl to spíše praktik s velkým rozhledem, jenž vybíral takové teorie, které bylo možné uplatnit v habsburské monarchii. V oblasti národohospodářské a sociálně politické vychází z pojmu obecného blaha; povinností vlády je starat se o růst národního majetku, který má sloužit všem společenským třídám.

Tato část Kannovy knihy je nejpracovanější a je založena zčásti i na novém materiálu. Sonnenfelsův portrét a působení jsou podány podrobně a plasticky, místy snad nadneseně, příliš pochvalně a obecně. Největší význam Sonnenfelsův byl nejspíše v oblasti právní, v níž položil solidní základy řadě zákonodárných děl, jako vicepresident dvorské zákonodárné komise se podílel zejména na vypracování rakouského trestního zákoníku. Sonnenfels zapůsobil pokrokově i svými názory na výchovu a vzdělání, byl plně pro veřejnou výchovu, i když si byl vědom jejich nedostatků a přišel též s požadavkem rovnoprávného vzdělání žen. Poněkud postrádáme zhodnocení Sonnenfelse jako vysokoškolského učitele, jehož kniha „Über Polizey und Finanzwesen“ sloužila na rakouských vysokých školách dlouho jako učebnice, a který vychoval celou řadu žáků, kteří se uplatnili na vysokých školách a ve státních úřadech.

Škoda, že Kann nepřihlédl též k jiným osobnostem a skupinám osvícenců v ostatních zemích monarchie, zvláště na přelomu 18. a 19. století. Pak by bylo také možné zhodnotit spolehlivěji význam a vliv Sonnenfelsův v duchovním vývoji Rakouska i v ostatních zemích monarchie. Tato okolnost je do jisté míry způsobena autorovou závislostí na literatuře, která je místy dosti jednostranná a nevěnovala pochopitelně všem problémům odpovídající pozornost.

Závěrečnou část knihy tvoří pojednání o duchovních dějinách za vlády Františka I., již dominuje metternichovský systém a pro-

nikání nového světa romantismu, který Kann chápe jako reakci na přežilé osvícenství a politicky jako opoziční sílu proti zastaralým, nevyhovujícím již společenským institucím.

Vůdčím motivem celé práce R. A. Kanna je dynamické a cyklické pojetí duchovních dějin. V duchu tohoto, v západní literatuře dosti běžného pojmání duchovního vývoje, vykládá autor i duchovní vývoj v Rakousku, jenž je charakterizován vzájemným potýkáním a překrýváním citové náboženských elementů s rozumovými (baroko - osvícenství - romantismus). S autorem by pochopitelně bylo možné polemizovat; v jeho syntéze nejsou doceněny všechny společenské a sociální faktory, nebo jsou budovány některé obecné závěry ze studia díla dvou osobností. Autor je si toho ostatně sám dobře vědom a nedává svým vývodům kategoričnou formu. Rozhodně nelze upřít Kannově důkladné práci velikou znalostí doby a širokým rozhledem po západní literatuře.

J. Hz.

M. Boháček: O rukopisech statut pražské university. (Studie o rukopisech 1964, Praha 1964, str. 73—124).

Již déle nežli půl století se stále zřejměji ukazuje technická nedostatečnost a malá spolehlivost staré edice Monument Universitatis Pragensis, jak ji kdysi pořídili členové filosofického doktorského sboru A. Dittrich, A. Spirk a další. Technické nedostatky edice připravované v rámci jubilejního roku 1848 jsou nadto násobeny i tím, že je těžce dostupná, a to jak u nás, tak zejména v zahraničí. Oba tyto důvody dostatečně mluví pro to, aby bylo pořízeno nové kritické vydání i těch universitních písemných památek, jež tehdejší edice obsahla. Nejnovější Boháčkova studie pak naprosto přesvědčivě prokazuje, jak je potřebné moderní kritické vydání universitních statut a zároveň ukazuje i na řadu otázek, jež bude muset editor (i po této důkladné práci Boháčkově) ještě řešit.

Boháčkův detailní rozbor obou dochovaných rukopisů statut chce být podkladem a východiskem pro další podrobný rozbor textový a věcný, který by v budoucnu mohl osvětlit dvě důležité otázky statut se týkající. Jde jednak o původní znění nejstarších statut pražského vysokého učení vzniklých na sklonku 60. a 70. let 14. století, jednak o postižení převzatých sem článků statut právnické university boloňské, jež se dají poznat ještě v redakci pražských statut již jednofakultní university ze 16. století. U kodexu přinášejícího starší redakci statut (NUK XIV D 25) autor poznal vznik ze tří samostatných částí. Jde o universitní kalendariium se statuty v redakci z r. 1385 (autor ji klade do jara t. r.), dále o právní knihu rektora, jeho úřadu a soudu s postupně zapisovanými důležitými rozhodnutími a opisy privilegií, a konečně třetí část kodexu byla původně samostatným pokračováním předchozí právní knihy doplňované i zápisy pamětními. Rukopis obsahující mladší redakci statut (NUK XIV A 4) označil Boháček za kodex pořízený nikoli pro potřeby university, nýbrž za knihu sloužící koleji Karlově a jejím příslušníkům. Kolejní statuta doplněná domácím řádem tu figurují na prvním místě a teprve po nich přicházejí statuta universitní, jež nejsou prostým zněním redakce z r. 1409, nýbrž vznikla z prvků různého stáří. Boháčkova neobyčejně cenná studie znamená velké ulehčení úkolů stojících před budoucím editorem statut. Nejenže již opravuje množství drobnějších nepřesností a omylů staré edice, nýbrž přináší poznatky jiné, důležitější. Stačí snad uvést to, co Boháček konstatuje o Husově účasti při revisi statut po Dekretu kutnohorském, a zejména jeho postřeh o důvodu a době, kdy došlo ke změně formulace povinné rektorské přísahy. Budoucí edice statut má v této stati neobyčejně podrobné a spolehlivé východisko. Je jenom třeba, aby se další bádání neslo ve směru Boháčkem naznačeným.

Mtc

<i>J. Haubelt - J. Polišenský: Přírodovědec Tadeáš Haenke a počátky českého novodobého zájmu o Latinskou Ameriku</i>	5
<i>I. Hlaváček: Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské II</i>	47
Materiály	
<i>K. Beránek: Z dějin Akademické tiskárny v Praze</i>	91
Referáty	102

INHALT

<i>J. Haubelt - J. Polišenský: El naturalista Tadeo Haenke y los comienzos del interés pro América Latina por parte de los científicos de Bohemia en los tiempos modernos</i>	5
<i>I. Hlaváček: Studien zur Geschichte der Bibliotheken im böhmischen Staat in vorhussitischer Zeit II</i>	47
Materiale	
<i>K. Beránek: Aus der Geschichte der akademischen Druckerei in Prag</i>	91
Referáty	102

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS, TOMUS VI, FASC. 2 1965

Redakční rada: prof. dr. Fr. Kavka (předseda), prom. historik K. Kučera (tajemník), doc. dr. F. Červinka, † prof. dr. V. Husa, doc. V. Kašík, dr. L. Nový, doc. dr. L. Sinkulová, prof. dr. V. Vaněček
Vydala Universita Karlova, nositel Řádu republiky,
ve Státním pedagogickém nakladatelství, n. p., Praha 1965
Publ. č. 65-24

Technický redaktor: Karel Limprecht

Vytiskla Polygrafia, n. p., závod 1, Praha 2, Svobodova 1

Formát papíru 70 × 100 cm – AA 9,20 – VA 9,59 – A-16*51545

Tematická skupina a podskupina 02/58

Vydání 1 – Náklad 500 výtisků

Cena brožovaného výtisku Kčs 12,-

14-511-66 Kčs 12,-